

Розділ II.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ НАЙМЕНУВАНЬ ТРАДИЦІЙНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ У ГОВОРАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ

2.1. Назви сільськогосподарських культур

Назви зернових культур. Найважливішою галуззю хліборобства є зернове господарство. Під зерновими культурами — значна частина орних земель України. Харківщина не є щодо цього винятком, оскільки вирощування зернових є головною галуззю сільського господарства області [Гук 1971, с. 164]. На цій території вирощують озиму і яру пшеницю, озиме жито, кукурудзу, овес, просо, гречку. Отже, відповідно до позалінгвістичного принципу (від реалії до назви), перейдімо до розгляду лексем, пов'язаних із найменуваннями зернових культур.

ЛСГ на позначення злаків та пов'язаних з ними денотатів утворює своєрідну організовану цілісність. Ця своєрідність, зазначає відомий діалектолог П. Ю. Гриценко, полягає насамперед у тому, що гіпонімічні відношення (між родовими і видовими назвами) дуже динамічні [Гриценко 1984, с. 73–74].

Такі номени, як «пшениця», «жито», об'єднані родовою назвою «хліб»; як гіпоніми з лексемою «хліб» не пов'язані кукурудза, просо й інші культури. Мікрогрупи найменувань, співвідносні з окремими рослинами, у переважній більшості є репрезентантами спільного набору сем: «рослина, загальна назва», «стебло», «плодоносна частина стебла», «плід», «тип рослини за формою (кущ, стебло)» та ін. Отже, слушно зауважує П. Ю. Гриценко, «усвідомлювана цілісність ЛСГ назв сільськогосподарських культур реалізована в ідентичній (чи дуже близькій) сегментації денотативного плану; усвідомлення цілісності відбилось і в спільній номінації однакових частин різних рослин» [Гриценко 1984, с. 73]. Досить складну семантичну структуру мають такі лексеми цього ж семантичного ряду: *вóлот'* «колосок проса і вівса» (128, 129, 141); «сущвіття кукурудзи» — *в'іник* (135),

м'іт'ółка (136, 137), *м'ітёлка* (128, 129, 131, 138). Останні дві лексеми у центральнособожанських говорах використовуються і на позначення найменувань колосків проса та вівса: *м'іт'ółка* (136, 137), *м'ітёлка* (128, 129, 138).

Відмінність реалемна, як правило, позначається на номінації та структурі мікрогруп назв. Так, для ряду злакових — пшениці, ячменю — спільним найменуванням стебла виступає лексема «солома», а для стебла кукурудзи відзначено кілька відмінних назв: *кукурузін':а* (58, 60, 66, 68, 72, 79, 80, 93, 94, 128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 140), *кукурузін':а* (11, 15, 61, 64, 65, 73, 74, 86, 92, 113, 128, 129, 131, 133, 140, 141), *кукуру́за* (138, 169, 177, 184), *кукуру́за* (138, 169, 184), *кукурузн'ак* (88, 107, 109). Як прояв відмінної сегментації реалемного плану виникла невідповідність структурної організації мікрогруп лексем, співвідносних із різними рослинами, наприклад, до об'єднання слів на позначення назв пшениці належать репрезентанти сем «пшениця осіннього посіву» — *озі́ма пше́ниці'а* (в усіх обстежених пунктах), *озі́мина* (128, 129, 130, 138); «пшениця весняного посіву» — *йа́ра пше́ниці'а* (в усіх обстежених пунктах), *йаро́ва пше́ниці'а* (57, 68, 71, 107, 128, 129, 134, 140, 179, 182, 184), *йари́на* (15, 65, 94, 109, 128, 129, 130, 138), *йари́ці'а* (65, 74, 134, 179), *йа́рка* (11, 65, 74, 109). Лише з мікроутворенням найменувань кукурудзи пов'язані репрезентанти сем: «обгортка качана» — *кожушо́к* (60, 61, 73, 79, 86, 93, 135), *кожуши́н':а* (79), *шалуши́н':а* (11, 15, 74), *шалупи́н':а* (61, 71), *шелуши́н':а* (94), *пап'і́ж':а* (58), *одё́жка* (132, 139), *пла́т':а* (82), *мухоркі́* (138); «приймочки кукурудзи» — *па́тел'ки* (86, 130), *воло́с':а* (15, 58, 61, 64, 66, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 82, 86, 88, 92, 93, 94, 106, 107, 110, 113), *воло́с':ачко* (54, 71, 79, 93, 128, 129, 138), *воло́с'т'ачко* (57, 92, 140), *воло́скі́* (94), *во́лос* (82), *ко́си* (11, 65, 69, 70), *па́тл'і́* (136, 137); «обтерблений качан» — *почі́шчена кукуру́за* (128, 129), *почі́шчений кача́н* (136, 137), *пусті́й кача́н* (60, 92), *чи́стий кача́н* (134), *об'і́мн'ата кукуру́за* (135).

Відмінність реалемного плану зумовлює неоднакову деталізацію спільного ряду денотатів семантичного простору. Так, номінація етапів росту й досягання злакових культур засвідчує наявність різної кількості елементів. Навіть сегментація зовсім вузького фрагмента цього семантичного простору — етапи досягання — також має відмінності відповідно до різних рослин, пор.: період формування плода для кукурудзи — *ви́я́жуц':а кача́ні* (131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 171, 175, 177, 181, 183), для пшениці — *набира́йє зерно́* (131).

Узагалі ж основні найменування зернових культур у говірках Харківщини загальновідомі й загальноновживані. Ці назви не відзначаються особливою різноманітністю і, як правило, майже безваріантні. Не виявляють вони й тенденцій до зникання чи заміни, хоч і дуже давні. Більшість найменувань злакових рослин успадковані ще з праслов'янської мови. Це, зокрема, *žito* «зернові культури взагалі», *rъžь* «жито», *ръшеніца* «пшениця», *есѣту* «ячмінь», *овьсь* «овес», *proso* «просо». Розгляньмо сучасне функціонування цих назв у центральнослобожанських говірках: «жито, зернова культура» — *жі́то* (майже в усіх обстежених пунктах), *рож* (11, 15, 55, 64, 65, 68, 69, 70, 73, 79, 86, 88, 93, 106, 109); у значенні «загальна назва зернових рослин» слово «жито» не вживається; «пшениця» — *пшени́ц'а* (майже в усіх досліджених пунктах), *пшини́ц'а* (64, 72, 113), *пшан'и́ц'а* (69, 93), *пшани́ц'а* (58, 109); «ячмінь» — *йачм'ін'* (майже в усіх обстежених пунктах), *йачме́н'* (11, 58, 70, 88, 94, 132, 139), *йарови́на* (71); «овес» — *овес* (у більшості обстежених пунктів), *в'іусо́* (55, 61, 68), *в'іфсо́* (70); «просо» — *про́со* (в усіх обстежених пунктах), *просце́* (128, 129), *пр'ісце́* (58, 61, Отже, як бачимо, такі найменування усталені тривалим ужитком у своєму історичному минулому й у сучасному функціонуванні як стійкі мовні (мовленнєві) факти.

Лексема «гречка», як і сама реалія, потрапила на слов'янські терени пізніше за згадувані вище найменування злакових культур. Дослідник ботанічної номенклатури І. В. Сабадош пише, що гречка звичайна (родина гречкові) була відома в Київській Русі [Сабадош 1996, с. 37]. Підставою для такого твердження є знайдені археологами біля Харкова зерна гречки, які належать до періоду XI–XIII ст. І хоча, як слушно зауважує вчений, пам'ятками давньоруської писемності назви цієї культури не засвідчені, визнається, що старопольське *gryka* не пізніше XII–XIII ст. запозичене з лит. *grikai*, джерелом якого є киеворуські * *грѣка*, *греча* (тобто «грецька рослина»; «яка прийшла з Греції»), утворені від *грѣкъ* «грек» [Сабадош 1996, с. 37; 362 а, с. 457].

У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури використовують — *грéчка* (майже в усіх обстежених пунктах), *гречи́ха* (15, 69, 106, 109, 128, 129), *греч'і́ха* (66, 70, 71, 86), *гречу́ха* (15, 55). Досить схожі назви маємо і в східнослобожанських говірках: *гречи́ха*, *гречу́ха*, *грічу́ха* (ССГ).

Кукурудза — найновіша для України злакова рослина. Вона завезена до Європи після відкриття Америки (за І. В. Сабадошем 1493 р.) [Сабадош 1996, с. 92]. Найменування цієї культури з'являються

на українських землях тільки з початку XVIII ст.: *пшениця турецкая, кіяхи, кукуруза, тенгериця, тенкериця, кукуриця, мелай* [Сабадош 1996, с. 92]. Порівняно з назвами рослин, що відомі слов'янам із давніх-давен, найменування кукурудзи мають значну кількість діалектних варіантів, зокрема в українських говорах. Наприклад, у правобережнополіських маємо такі: *кийахі, к'йях'і, к'іл'ахі, к'ік'і, кит'ахі, к'ім'ах'і, кит'агі, ковт'ахі, пшенічка, калáč, кукурúза, кукурúдза, какарúза* [Никончук 1985]. Більшість варіантів номінацій кукурудзи є запозиченими з інших мов, як слов'янських, так і неслов'янських, зокрема польської, румунської, угорської тощо [Сабадош 1996, с. 92–93]; це відзначає і М. М. Фещенко у дослідженні «Назви лікарських рослин в українській мові» [Фещенко 1974, с. 11], хоча, звичайно, є й власне українські утворення, наприклад, *кіяхи* (за допомогою суфікса **-ах-и** від кий «палиця») [Сабадош 1996, с. 109]. Центральнослобожанським же найменуванням цієї культури властива незначна варіативність, зокрема в «харківських» говірках, маємо лексему «кукурудза» та кілька її фонетичних варіантів — *кукурúза, кукурúза, кукурúза*, які є поширенішими у цьому ареалі. Узагалі ж, як слушно зауважує І. В. Сабадош, назва «кукурудза» належить до важких в етимологічному відношенні. Це відзначає й М. Фасмер [Фасмер 1964–1973, с. 407]. Незважаючи на численні етимології, в тому числі й ті, що допускають виникнення слова «кукурудза» на слов'янській мовній основі (зв'язок з прасл. **kokor-* (**kokur*), враховуючи труднощі пояснення утворення цієї лексеми на слов'янському ґрунті і на прям поширення культури кукурудзи в Європі з півдня на північ, слід схилитися до думки тих авторів, які припускають запозичення до української номена «кукурудза» через турецьке посередництво (пор. тур. *kukuruz, kokoros* і рум. *cucuruz*) [Сабадош 1996, с. 92]. Безперечно, заслуговує на увагу і припущення про те, що турецьке чи румунське слово, можливо, раніше запозичене від слов'ян, а потім повернулося до них із новим значенням і в дещо зміненому фонетичному вигляді [Сабадош 1996, с. 93]. До слов'янської етимології назви «кукурудза» схиляється й О. М. Трубачов у додатку до 2-го видання «Етимологического словаря русского языка» М. Фасмера, зокрема, він припускає можливість власне південнослов'янської назви, беручи до уваги документованість власного імені *Cucuruz* у 1190 р. [Сабадош 1996, с. 93].

Слід відзначити, що під тиском літературної вимови форма *кукурúза* зникає з активного ужитку й відходить на другий план: [зараз кажут' кукурúза / а колис' говорили кукурúза // говорили так

в осно́вному стар'ї л'уди //] (128); [кукургу́за / ка́жут' л'уди стар'ї //] (133). Літературне *кукурудза́* є невід'ємним складником лексичної системи досліджуваної території у сегменті «основні зернові культури», проте в центральнособожанських говірках спостерігається доволі виразна тенденція заміни африкати *дз* на фрикативний звук *з* (і відповідно форму *кукуру́за*). У цьому виявляється як певне спрямування до «опрошення», так і вплив російських систем [Сагаровський 1988, с. 47]. Можливо, і графічне «непідтримання» африкати.

У складі ЛСГ «злакові рослини» розглянемо й назви схожого на овес бур'яну (вівсюг, дикий овес). Ці лексеми мають досить прозору мотивацію. Як справедливо відзначає В. О. Меркулова, фактично немає жодної назви культурної рослини, яка б не була основою творення найменувань подібних дикорослих рослин [Меркулова 1967, с. 110]. Для флорономенів вівсюг, дикий овес такою основою є овес (вівсо). У центральнособожанських говірках на позначення цієї реалії маємо такі форми: *в'їс'у́г* (у більшості обстежених пунктів), *ді́кий ове́с* (55, 68, 73, 86, 128, 129), *в'їс'у́га* (57, 69, 94, 106, 110), *оу́с'у́г* (11, 69, 107, 133), *в'їс'у́к* (74, 109, 138, див. і ССГ), *в'їс'у́х* (15, 55), *в'їс'у́жник* (73), *дику́н* (70).

Розглянемо найменування ще однієї злакової культури — сорго звичайне: *в'ї́ник* (майже в усіх обстежених пунктах), *в'ї́ничне про́со* (11, 61, 65, 68, 69, 79, 94, 128, 129, 135) // [га́рн'ї в'ї́ники бу́дут' із'ц'о́го в'ї́ничного про́са //] (129); *ді́ке про́со* (55, 57, 106, 107, 109, 110), *в'ї́нич':а* (64, 75, 134, 140); *та́та́рс'ке про́со* (58, 69, 94), *в'ї́ничин':а* (131).

До об'єднання слів на позначення назв жита належать репрезентанти сем «жито осіннього посіву» і «жито весняного посіву». На Харківщині вирощують тільки озиме жито [Гук 1971, с. 165]. Тому на питання про яре жито інформатори часто дають такі відповіді: [жи́то йа́рим не́бува́йе //] (128); [жи́то ози́ме //] (131); [йа́рого жи́та не́було́ // йа́рий йачм'ї́н' йе //] (72); [т'ї́л'ки пше́ни́ц'а бува́йе йа́ра (137), проте назви ярого жита у центральнособожанських говірках відомі: *йа́ре жи́то* (55, 61, 68, 71, 74, 79, 113, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 139, 141, 169), *йа́ринá* (68, 74, 92, 106, 129), *йа́ри́ц'а* (58, 65, 66, 70, 75, 88, 129), *йа́рове жи́то* (79, 140, 169). На позначення ж найменувань озимого жита у центральнособожанському ареалі уживаються такі лексеми: *ози́ме жи́то* (в усіх обстежених пунктах), *озими́на* (138).

Значний інтерес становлять назви частин зернових рослин, які, порівняно з найменуваннями основних злакових культур, характеризуються більшою варіантністю назв. Наприклад, семема «довгий

щетинистий вусик на колосковій лусці пшениці, жита, ячменю» передається у харківських говорах словами — *ос'т'ук* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ос'т'ук / це те / шо ко́лец'а // і на_жит'і / і на_пшениц'і / і на_йачмєнев'і йе //] (128); *ус'т'ук* (57, 70, 80, 106, 109, 128, 129), *ос'т'ак* (74, 88, 94, 138), *в'усик* (130, 140, 141) // [на_колоску́ йачмєн'у в'усик б'іл'ший / чим у_пшениц'і //] (130); *усик* (58, 86, 93), *гос'т'ук* (133, 140), *вус'т'ук* (174, 179), *остик* [колі жнеш жі́то / в_одєжу набива́йуц'а малєн'к'і остики //] (130); *ос'т'а* (58), *в'ус'ік* (82), *в'уса* (169). Значення ж «верхня частина злакової рослини» репрезентоване такими лексемами: *колосок* (майже в усіх обстежених пунктах), *ко́лос* (128, 129, 130, 169) // [на_початку ліпн'а пшениц'а викида́ ко́лос //] (130); *колос'а* (136, 137).

Сема «достиглий колосок зернових культур» представлена такими формами: *колосок* (130, 131, 135, 138, 141), *сп'ілий колосок* (128, 129, 134, 136, 137), *дості́глий колосок* (*ко́лос*) (128, 129, 130) // [дості́глий колосок золоті́стого ко́л'ору //] (130); *дозр'ілий* (132), *досп'ілий* (140), *налі́тий ко́лос* (169), *дозр'і́уший* (139), *зерно́* (133), *хлі́б* (133).

Значення «недозрілий колосок пшениці, жита, ячменю» репрезентоване лексемами — *несп'ілий* (128, 129, 136, 137), *зелє́ний* (131, 134, 136, 137, 169), *зелє́не* (128, 129, 133, 138) // [зелє́не / аб́о ка́жут' полов'і́є / з'рі́є //] (138); *недозр'ілий* (132), *колосок* (135, 141), *недозр'і́уший* (139), *недосп'і́лий* [на_сус'іц'кому учас́тку шче недосп'і́лі колоскі //] (140).

Специфічним утворенням є мікрогрупа найменувань колосків вівса і проса. На позначення цих реалій у центральнослобожанських говорах дуже часто використовують схожі номінації. Наприклад, *м'ітелка* — колосок вівса (58, 61, 70, 71, 75, 128, 129, 138) і проса (11, 70, 71, 75), *м'іт'олка* (вівса) (69, 136, 137), проса (55, 72, 136, 137), *во́лот'* — колосок проса (11, 55, 66, 69, 73, 88, 94, 106, 128, 129, 141) і *во́лот'* — колосок вівса (11, 15, 55, 65, 69, 73, 93, 94, 106, 107, 109, 128, 129, 141). Плодоносну частину проса дуже часто називають *колоско́м про́са* (майже в усіх обстежених пунктах), *про́со* (140, 169), *во́лоток* (74, 94, 107, 110, 133), *кит'а́х* (15, 61, 65, 69), *кі́тиц'а* (79, 80), *во́лот'а* (58, 109), *в'і́нич'а* (79), *кі́тичка* (113), *кв'і́тка* [кв'і́тки про́са бу́лі скру́чені́ ў_лучо́к //] (65). У східнослобожанських же говірках на позначення колоска проса є *м'ет'олка*, *кі́сточка*, *кі́тиц'а*. Слово «метьолка» використовується в цьому ареалі й для називання сорго звичайного (віниччя справжнє) (див. ССГ).

Розгляньмо і назви плодоносної частини вівса: *колосок в'і́усá* (майже в усіх обстежених пунктах), *м'ет'олка* (131), *овє́с* (88, 92, 169),

колосок в'їса (128, 129), *в'їс'аний колосок* (132), *колосок оўса* (139), *в'їсїна* (140), *колосок* (74, 79), *кїтиц'а* (61, 65, 66, 69, 71, 79), *волоток* (74, 109, 113), *волот':а* (15, 58). Із найменуваннями колосків тісно пов'язане і значення «зерно, вилущене з колоска»: *зерно* (майже в усіх досліджених пунктах), *зерна* (138), *зерн'атка* (139), *зерн'їўка* (130), *зерн'ата* (132), *хл'їб* (169).

Окрему мікрогрупу становлять репрезентанти семем, пов'язаних із номінаціями частин кукурудзи: «суцвіття кукурудзи у вигляді мітелочки з пилком на вершині стебла» — *м'їтелка* (11, 15, 55, 65, 69, 71, 73, 74, 75, 79, 109, 128, 129, 131, 138), *кїтиц'а* (15, 58, 66, 69, 74, 88, 94, 106, 107), *м'їт'олка* (60, 68, 79, 80, 86, 106, 136, 137) // [у кукурўзи стеблo / а на їому м'їт'олка //] (106); *кв'їт* (57, 69, 70, 110), *м'їтлїчка* (58, 61, 94), *султан* (55, 69, 70), *цв'їт з кукурғўзи* (71, 92), *вершїчок* (128, 129), *в'їничок* (64, 80), *в'їник* (135), *кїтичка* (113), *цв'їт* (79), *метїлиц'а* (93), *м'їтелочка* (130), *метїлка* (133), *м'їтлá* (131), *колосок* (141). У східнословобжанських же говірках назви суцвіття кукурудзи репрезентовані такими формами: *метїлка* [кукурўза скóро досп'їє / метїлки ужé зацв'їлї //]; *мет'олка*, *м'їтелка*, *м'їт'олка*, *р'аска* (див. ССГ). До цього мікроутворення належить і значення «недорозвинений качан кукурудзи»: *шўшвалок* (11, 73, 74, 106), *шўшвал'ок* (15, 57, 65, 70, 79, 93, 94) // [шче качан'їў немаїє / а т'їки шўшвал'ки //] (65); *недозр'їлий качán* (60, 68, 79, 82, 131, 138), *почáток* (58, 107, 132, 134, 139, 169), *качán* (128, 129, 135, 136, 137), *качáник* (71, 88, 94, 109, 110), *недор'їдн'їй качán* (61, 86, 128, 129, 140), *качáнчик* (69, 130), *недорозвїнений качán* (128, 129), *погáний качán* (128, 129), *шўшвал'* (15, 68), *качáнч'їк* (70), *карлик* (80), *курд'їк* (106), *молодїй качán* (64), *недозр'їла кукурўза* (131), *молодá кукурўза* (133), *молодá кукурғўза* (133), *несп'їлий качán* (138), *пустїй качán* (141), *шул'ак* (79), *шул'áх* (55), *шурупáлок* (75), *шул'ачок* (113), *шушл'ак* (61). Сема «необтереблений качан кукурудзи» репрезентована такими словами: *почáток* (15, 65, 68, 71, 72, 73, 88, 93, 94, 107, 128, 129, 140), *качán* (в усіх обстежених пунктах) і *качán* (у східнословобжанських говірках) // [кукурўза уродїла / качанї здоров'ї //] (СДЛЛ); *неочїшчений качán* (131, 136, 137, 138), *необчїшчений качán* (80, 134), *необтерїблений качán* (132, 139), *качán ушелус'ї* (133), *кукурўза* (131), *кукурғўза* (131), *кукурўзина* (ССГ).

Значний інтерес становлять назви різновидів основних злакових рослин. Вони мають значно більшу варіативність. Наприклад, семема «овес голий або голозерний» передається словом «голий» та іншими похідними від нього *голїц'*, *гол'ак*, *гóлка*, *гол'áка*. Такі

найменування зумовлені потребою відрізнєння цього сорту вівса з оголеним зерном від іншого поширенішого, так званого плівкового вівса, зерна якого є в плівках.

Найбільшу кількість видових назв у центральнотобожанських говірках і відповідно лексем на їх позначення має пшениця. Семема «безоста пшениця» репрезентована такими двослівними й однослівними елементами, що мають прозору мотивацію, а також описовими конструкціями: *безоста пшениця*'а, *безвуса пшениця*'а, *безос'т'укова пшениця*'а; *б'лоуська*, *б'локолоська*, *голоколоська*, *голька*; *пшениця*'а *без ос'т'ук'іу*, *пшениця*'а *без ус'т'ук'іу*. На позначення пшениці звичайної (з остюками) в центральнотобожанському ареалі використовують такі ж форми, як і для загальної назви, а якщо треба конкретизувати, то вживають форми *остіста пшениця*'а, *пшениця*'а *з ус'т'укамі*, *пшениця*'а *з ос'т'укамі*, *пшениця*'а *з ос'т'акамі*. Значення ж «пшениця тверда» представлене як однокомпонентними утвореннями: *арнаўтка*, *орнаўтка*, *арнаўта*, *орнаўта*, *арноўка*, *гарноўка*, *арн'іўка*, *гарн'іўка*, *арнаўт*, *арнаўт* (ці назви походять, очевидно, від турецького *arnavut* «албанський») [ЕСУМ 1982–1989, с. 86], так і двокомпонентними: *скаліста пшениця*'а, *скліста пшениця*'а (походять, мабуть, від слів «скеля», «скло» тобто сорт з твердим, як скеля чи скло, зерном). Семема «яра пшениця» репрезентована такими лексемами *йара пшениця*'а, *йарова пшениця*'а, *йарина*, *йаріця*'а, *йарка*, причому слово «ярка» в центральнотобожанських говірках вживається й для називання молодої вівці, яка ще не ягнися. Значення «озима пшениця» має найменшу кількість маніфестантів: *озіма пшениця*'а, *озіміна*, *озимина*.

Отже відзначимо, що найменування зернових культур — це дуже давня і стійка група слів. У її складі є утворення як праслов'янської доби (жито, овес, просо, пшениця, ячмінь), так і пізнішого часу (гречка, кукурудза), проте основні назви зернових рослин не виявляють тенденцій до зникання, хоч і дуже давні.

ЛСГ на позначення злаків та пов'язаних із ними денотатів становлять цілісну систему зі своєрідною організацією. Так, наприклад, мікрогрупи лексем на позначення тієї або іншої рослини є переважно репрезентантами спільного набору сем: «загальна назва сільськогосподарської культури», «стебло», «плодоносна частина», «тип рослини за формою (кущ, стебло)». Цілісність ЛСГ «найменування сільськогосподарських культур» реалізована і в ідентичній чи дуже близькій сегментації денотативного плану. Усвідомлення системності відбилося і в спільній номінації однакових частин різних рослин. Наприклад, *м'ітелка* — колосок проса і вівса, те ж саме *во́лот'* й ін.

Назви злакових рослин у центральнослобожанських говірках, як правило, збігаються з відповідними найменуваннями у загальнонародній мові, хоча є й певні відмінності, що виявляються на всіх рівнях діалектного мовлення даного ареалу, наприклад, у семантиці: метелиця — «суцвіття кукурудзи» і літ. «завірюха», плаття «обгортка качана кукурудзи» і літ. плаття — «вид верхнього жіночого одягу», мітла — «суцвіття кукурудзи» і літ. мітла — «знаряддя для прибирання»; у словотворенні: діал. *в'їс'ужник* (подібний до вівса бур'ян) і літ. *в'їс'уж*; фонетиці — діал. *ує'т'ук* і літ. *ос'т'ук*; граматиці: *ос'т'ук* (діал. *ос'т'ак*) (чол. рід) і *ос'т'а* (жін. рід). Однак основні найменування зернових культур у говірках Харківщини є переважно загальновідомими і загальноновживаними. Ці назви не відзначаються особливою різноманітністю і, як правило, майже безваріантні. Так, наприклад, така семема «ячмінь (назва рослини)» має у говірках Центральної Слобожанщини репрезентанти: *йачм'їн'* (загальноновживане), фонетичний варіант *йачм'єн'* (значно поширений) і лексичний дублет *йаровина́* (спорадичний). Значення «кукурудза, найменування культури» репрезентоване формами *кукурудза* (літ.), *кукурúза* (найпоширеніший на Харківщині варіант цього слова) і *кукурéза* (репрезентант, що поступово виходить із активного вжитку).

Найменування технічних культур. Поряд із злаковими рослинами, важливе місце у сільському господарстві Харківщини займають технічні культури, зокрема цукрові буряки і соняшник [Гук 1971, с. 167]. Саме тому й назви цих сільськогосподарських рослин посідають значне місце у складі центральнослобожанської аграрної лексики.

Ще з праслов'янської мови успадковані назви льону, конопель та їх частин: *льнъ* «льон», *копоръ*, *копорја* «коноплі», *poskonъ* «чоловіча особина конопель» та, можливо, найменування жіночих стебел конопель **матєрька*, **materька* [Сабадош 1996, с. 37]. М. Фасмер відзначає, що назва льону може бути як давнім культурним запозиченням, так і мати корінну спорідненість [Фасмер 1964–1973, с. 481], а найменування конопель виводиться з народнолатинського **canapis* або **canapus* [Фасмер 1964–1973, с. 312]. У центральнослобожанських говірках на позначення цих реалій уживають такі назви: «льон» — *л'он* (в усіх обстежених пунктах) // [зл'ону ткали тонкє полотно //] (72); *доўгунéц'* (65, 69, 70, 106, 107), *б'ігун* (65, 69, 79) // [кв'іти б'ігуна др'ібн'і та голубén'к'і //] (65); *б'ігунéц'* (79), *пр'ад'иво* (138); «коноплі» — *коно́пл'і* (55, 57, 58, 60, 64, 65, 68, 71, 72, 75, 80, 86, 92, 93, 107, 109, 128, 129, 130, 134, 139, 140, 141, СМТ Г. Кв.- Осн.) //

[з'і,сте́бел коно́пл'і ро́бл'ат' волокно́ //] (139); [за́раз коно́пл'і не_са́д'ат' / м'і́л'іц'і́йа не_да́йе / та і наркомáни / ка́жут' / хо́д'ат' // ран'і́ше с'і́йали ба́гато / ум'і́ли йі́х обробо́л'ати / це за́раз у́же ўсе забу́ли //] (141); *коно́пл'а* (11, 15, 55, 61, 70, 74, 94, 106, 128, 129, 133, 134, 169), *коно́пл'а* (130, 132, 138), *пр'а́диво* (58, 68, 69, 71, 72, 86, 93, 110, 113) // [ран'і́ше с'і́йали пр'а́диво / збира́ли / пр'а́ли / тка́ли полотно́ / б'і́лили і носі́ли //] (72); пр'а́д'іво (61, 73, 79, 94, 135, 136, 137, 138, 170) // [ра́н'ше пр'а́д'іво бу́ло / до_ко́л'ект'і́в'іза́ц'і́йі / за́раз не_ви́рошчу́ють //] (138); «плоскінь, чоловічі стебла конопель, що не дають насіння» — *плоск'і́н'* (в усіх обстежених пунктах) // [плоск'і́н' не_да́йе нас'і́н'а / а служі́т' дл'а_за́пи́лен'а ма́т'ірки / ж'іно́чих сте́бел //] (130); *плоско́н'* (55, 61, 73, 74, 79, 80, 88); «матірка, жіночі стебла конопель, що дають насіння» — *ма́т'ірка* (у більшості досліджених пунктів) // [ма́т'ірка / на_н'і́й с'і́мн'а росло́ // о́те с'і́мн'а ми суші́ли ў_голодо́ўку і те́рли ў_ма́к'іт'р'і / з_йо́го моло́ко получа́ло_с'а та́ке до́бре //] (170); *матері́нка* (15, 72, 88, 94, 106, 113), *мат'і́ркі* (63, 71), *ма́тка* (169), *ма́тирка* (157). Із мікрогрупою «найменування конопель» пов'язані й репрезентанти сем: «буйна коноплина, що виросла окремо» — *га́йдур* (69, 94, 106, 109), *га́йдур* (169), *здо́рова коно́пл'і́на* (61, 73, 74, 79, 80), *коно́пл'і́на* (134, 139), *куши́ч* (132, 135), *пр'а́д'іво* (130, 170), *пр'а́диво* (170), *га́здур* (93), *нас'і́н'ик* (64), *ма́т'ірка* (55), *матері́нка* (72); «насіння конопель» — *с'і́м'я* (11, 15, 55, 57, 58, 60, 61, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 79, 86, 88, 93, 94, 106, 109, 110, 113, 128, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 140, 141), *с'і́мн'а* (64, 75, 86, 92, 107, 170), *с'і́менá* (133), *нас'і́н'а* (169), *с'і́м'ячко* (80), *с'і́м'а* (65), *зе́рно* (170); «сніпок конопель, зв'язаний під час вибирання» — *с'н'і́п* (11, 65, 68, 71, 74, 75, 92, 128, 129, 131, 136, 137, 138), *сн'і́п* (15, 57, 58, 66, 69, 73, 79, 88, 109, 110, 113, 169), *го́рстка* (55, 61, 64, 68, 69, 86, 92, 93, 94, 106, 134, 170), *с'н'і́по́к* (132, 133, 139), *сно́пик* (58, 72, 107, 170) // [ко́лі збира́ли пр'а́диво / ви́язáли сно́пики //] (72); [сно́пики пр'а́дива ста́ўл'ат' ку́р'і́н'ом / шо́б вони́ со́хли //] (170); *го́рсточка* (80), *руча́йка* (80), *пуч'е́чок* (70), *ко́пка* (130), *ме́ндел'* (135).

Цікавою є семема «в'язка 5–10 снопок льону чи конопель». Її репрезентантами є *ви́язанка* (11, 55, 64, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 80, 93, 94, 106, 107), *ви́язка* (15, 61, 68, 73, 79, 86, 113, 128, 129, 133), *в'а́занка* (57, 75, 109), *пйáтка* (128, 129) // [пйáтка / пйáт' сно́п'і́ў //] (128), *в'а́зо́к* (69), *звйáзка* (58, 110), *звйáзо́к* (58, 110), *звйáза́* (88), *сно́пик* (92, 170), *сн'і́п* (73), *копи́чка* (60), *руча́йка* (58), *хре́стик* (140), *ку́чка* (135).

До технічних культур належить і тютюн. На території України, як свідчать пам'ятки, ця рослина з'являється найраніше (в 2-й пол. XVI ст.) у східній частині Закарпаття із Семигороддя, куди його привезли турки 1576 р. [Сабадош 1996, с. 139]. Із самого початку розрізняли два види тютюну — тютюн справжній (*Nicotiana tabacum*), який палили, і махорку (*Nicotiana rustica*), що використовувалася для жування і нюхання. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури уживаються лексеми — *таба́к* (11, 15, 55, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 79, 80, 82, 86, 88, 92, 93, 94, 106, 107, 109, 110, 113, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 169, 170) // [сади́ли і л'о́хкий таба́к / ў́йо́го бра́ли ліс'т'а / а не_сте́бла / і махо́рошний //] (93); *т'ут'у́н* (15, 55, 58, 65, 69, 71, 109, 130, 139) // [ран'і́ше т'ут'у́н виро́ш'ували на_про́даж / за́раз же ко́жен соб'і́ //] (130); *махо́рка* (15, 55, 69, 70, 71, 73, 75, 93), проте у більшості досліджених пунктів слово «махорка» означає висушене й подрібнене листя, вживане для паління. У «Словнику мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» у цьому значенні маємо «тютюн» [СМТ Г. Кв.-Осн. 1978–1979], у ССГ подано лексему «довган» (тютюн-самосад).

Усі найменування тютюну запозичені: *тютюнь* і под. тур. *тутун* id.; *догань* < угор. *dohány*, яке потрапило до угорської через південнослов'янські мови з осм.-тур. *duhan* [Сабадош 1996, с. 140]; *табакъ* (чол.р.) — через нім. *Tabak* або фр. *tabac* < ісп. *tabaco* < аравак. *tobako* (Гаїті); варіант *табака* (жін.р.) — через пол. *tabaka* < нім. і т.д. [Фасмер 1964–1973, с. 5]; варіанти долгань, долгань, довгань постали, очевидно, внаслідок діяння народної етимології (помилкове зближення з долгий, довгий) [Сабадош 1996, с. 106].

Привертають увагу й репрезентанти семи «топінамбур, земляна груша, рослина родини складноцвітих із бульбами, які використовуються на корм худобі, для виготовлення цукру, спирту» — *топ'іна́мбур* (у більшості досліджених пунктів), *земл'ана́ грúша* (58, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 128, 129, 141), *р'і́на* (11, 65, 66, 70, 79, 109, 113, 128, 129, 138), *топ'іла́мбур* (61, 72, 73), *бу́л'ба* (69, 74, 88, 109), *воло́с'ка р'і́на* (69, 106), *р'е́на* (172, 182), *р'е́нка* (68), *ор'і́хи земл'ан'і́* (93), *л'існ'і́ грúш'і́* (58).

Сільське господарство Харківщини, як уже згадувалося вище, спеціалізується на вирощуванні таких технічних культур, як цукровий буряк і соняшник, і тому є рація звернутися до цих найменувань: «цукровий буряк» — *са́харний бур'а́к* (у більшості обстежених пунктів), *цукро́вий бур'а́к* (58, 79, 131, 132, 135, 136, 137, 170), *солóдкий*

бур'я́к (55, 58, 72, 170, *сла́дкий бур'я́к* (65, 94, 171), *солóдкий ко́р'ін'* (61, 69), *са́харна св'е́клá* (131), *б'і́лий бур'я́к* (139), *бур'я́к* (133); «со-няшник» — *со́йаши́ник* (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 15, 16, 17, 19, 21, 23, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 40, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 58, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 89, 91, 93, 94, 96, 97, 100, 101, 103, 104, 105, 110, 112, 113, 119, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 134, 138, 140, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 153, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 183, 185), *со́н'аши́ник* (8, 9, 10, 12, 15, 16, 17, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 33, 38, 39, 44, 45, 46, 54, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 66, 68, 69, 79, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 101, 104, 108, 111, 112, 121, 122, 125, 126, 128, 129, 130, 132, 136, 137, 139, 142, 149, 150, 152, 154, 155, 156, 163, 165, 167, 169, 171, 172, 176, 178, 184), *подсо́лнух* (4, 8, 10, 13, 17, 20, 30, 34, 41, 59, 65, 69, 77, 82, 88, 94, 98, 102, 106, 107, 114, 115, 117, 119, 124, 128, 129, 135, 157, 159, 160, 171, 172, 175, 181, 182), *сон* (11, 22, 35, 42, 43, 47, 52, 86, 92, 120, 131, 133, 136, 137, 147, 153, 168, 169), *со́н'ачни́к* (2, 14, 31, 55, 61, 69, 74, 99, 109, 116, 118, 122, 128, 129, 131, 143), *подсо́нух* (15, 68, 71, 79, 86, 93), *со́н'ах* (65, 69, 70, 71, 110), *подсо́л'я́чник* (128, 129), *па́дсо́нух* (141), *п'і́тсо́нух* (70), *па́ц'о́нух* (94).

«Діалектні» слова цієї ЛСГ збігаються в основному з відповідною лексикою, уживаною в сучасній українській літературній мові, хоча, звичайно, є й певні відмінності. Наприклад, говіркові утворення *са́харний* (*б'і́лий*, *солóдкий*, *сла́дкий*) *бур'я́к* за літературного *цукрoвий бур'я́к*. Проте літературна форма часто заступає говіркову, тобто стає уживанішою, наприклад, літературне *плóск'ін'* (чоловічі стебла конопель) у більшості досліджених пунктів і *плóскон'* у деяких із них.

Назви технічних культур відбивають також фонетичні і граматичні риси центральнослобожанських говірок: *с'ї́мн'а*, *конопл'о́йу* (орудн. відмінок), *зе"рн'а́та*, *зе"мл'а́нá гру́ша* та ін. Трапляються у складі цієї лексико-семантичної групи запозичення з російської мови (*подсо́лнух*, *с'е́м'я́чки*) і слова, успадковані з інших мов (праслов'янської, тюркських, грецької тощо), тривале функціонування яких, щоправда, у тій або іншій центральнослобожанській говірці зумовлюється значною підтримкою і впливом лексичної системи сусідньої російської мови (*конопл'а́*, *са́харна св'е"клá*, *таба́к*); спостерігається й фонетичний вплив цієї мови на територіально-мовленнєві утворення Харківщини: *плóскон'*, *р'е́па*, *сла́дкий* (*бу́ряк*) й ін.

Значення «тютюн» (рослина) репрезентоване у центральнослобожанських говірках 3 лексемами — *таба́к*, яка є найпоширенішою

формою, *т'ут'ун* (має значну активність у досліджуваних говірках) і *махóрка* — рідковживаний репрезентант, проте це слово у більшості обстежених пунктів означає висушене й подрібнене листя, яке використовується для паління. Цікавою є сема «топінамбур, земляна груша, рослина родини складноцвітих із бульбами, які використовуються на корм худобі, для виготовлення цукру, спирту», найпоширенішими маніфестантами якої є *тон'іна́мбур* (*тон'іла́мбур*) і *земл'анá гру́ша*. Форма *тон'іла́мбур* рідковживана і, очевидно, постала внаслідок діяння народної етимології. Значну активність має репрезентант *р'і́на* (фонетичний варіант *р'éна*), проте це слово у літературній мові і в переважній більшості обстежених пунктів має інше значення — «коренеплід з їстівним солодкуватим на смак коренем, що має біле, жовте, часом червоне або фіолетове забарвлення». Незначне поширення мають назви *бу́л'ба* і *воло́с'ка р'і́на*. Репрезентанти *ор'і́хи земл'ан'і́*, *л'існ'і́ гру́ш'і́* є спорадичними.

Назви городніх культур. Здавна велику роль у господарстві мешканців нашого краю відігравало й вирощування городини. Тому, звичайно, розглянемо й лексеми, які вживаються на позначення найменувань городніх рослин.

Значна кількість назв городніх культур успадкована ще з праслов'янської мови: *bъbъ* «боби», *gorxъ* < *gorъ* «горох», *leča* «сочевиця» (**sočevica*), *lukъ* «цибуля», *česnokъ*: *česnakъ* «часник», *čъrnušъka* «чорнушка», *gorъčica* «гірчиця» (**gorupa*), *takъ* «мак», *kapusta* «капуста», *dyn'a* «диня», *tyku* «гарбуз», *kropъ* «кріп» та ін. Однак є найменування пізнішого проникнення, зокрема картоплі. Ця рослина завезена з Південної Америки до Європи вдруге 1606 р. (в Іспанії розводили її з 1570 р.), однак ще майже два століття в європейських країнах, особливо північних, картоплю не культивують у широких масштабах [Сабадош 1996, с. 106].

Складова частина землеробства — городництво (традиційне заняття українців, білорусів і росіян) було перенесено переселенцями і на Слобожанщину. Відомо, що всім поселенцям разом із площами землі під озимі та ярі посіви давали також городні наділи. Документи першої половини XVIII ст. свідчать про вирощування слобожанами капусти, моркви, ріпи, цибулі, часнику тощо. На Слобожанщині дуже рано почали розводити кавуни. Однак історичні джерела приділяють увагу лише царському баштанові. Вирощувати кавуни у Чугуєві почали у 40-х рр. XVII ст. Цим займалися перші поселенці. Із часом культивування кавунів стало досить популярним. Їх у значній кількості відправляли до Москви для царського двору.

Для перевезення кавунів із Чугуєва до Москви восени кожного року на 1–1,5 місяця посилали селян зі своїми підводами.

Про розвиток городництва на Харківщині детальніше свідчать історичні джерела другої половини XVIII ст. У «Географическом описании городов и уездов» (1768–1769), в «Ответах на экономические вопросы Вольного экономического общества» знаходимо свідчення про те, що майже всі мешканці краю мали городи і вирощували на них капусту, ріпу, редьку, цибулю, часник, моркву, буряк, пастернак, петрушку, селеру, салат, огірки, кріп та гарбузи, дехто вирощував дині й кавуни [Зайцев 2002, с. 127].

У другій половині XVIII ст. на Слобожанщині стали культивувати картоплю. За наказом уряду її завозили сюди з Росії, роздавали селянам і поміщикам по кілька сотень картоплин для посадки.

У рапорті Охтирської провінційної канцелярії від 1767 р. йшлося про те, що в листопаді 1766 року канцелярія отримала зі Сlobідсько-Української губернської канцелярії картоплю («тартуфель» — земляні яблука) 1 тис. штук разом із розпорядженням та інструкцією про її розведення з наступної весни. 150 картоплин було посаджено в Охтирці, решту роздано для садіння в комісаріатах провінції: Охтирському — 184, Котелевському — 174, Краснокутському — 164, Богодухівському — 161, Борівському — 167. У цей же час картоплю та інструкцію щодо її вирощування відправили в Сумську, Ізюмську та інші провінції губернії.

Відомості, що збереглися в архівних документах, свідчать про те, що картопля тут, як і в інших місцях, приживалася дуже повільно.

Люди в той час, не знаючи великої цінності цієї культури, неохоче бралися за її розведення. До того ж вони не знали про те, що її потрібно полоти, обгортати, тому на перших порах її врожаї були дуже низькі. Однак це був важливий почин, що невдовзі спричинився до швидкого поширення цієї цінної продовольчої культури як на Слобожанщині, так і по всій країні [Зайцев 2002, с. 127].

На позначення загальної назви городніх культур у сучасних центральнослобожанських говірках використовують такі лексеми: *городина́* (11, 15, 58, 66, 69, 70, 71, 74, 75, 94, 106, 113, 130, 135, 141, 169, 171, 172), *горóдина* (57, 61, 64, 65, 73, 79, 109, 128, 129, 138, 140, 168), *огорóдина* (68, 69, 70, 74, 79, 86, 88, 93, 131, 133), *óвоч'и* (15, 58, 60, 68, 69, 71, 72, 92, 93, 94, 110, 132, 134, 139, 171, 172), *óвошч'и* (58, 71, 80, 82, 86, 94, 107), *огородинá* (55, 61, 170), *огорóдн'а* (136, 137), *óвошч* (55, 58), *овоч* (55, 58), *óвош'и* (170), *горóд* (169).

Картопля. Щодо найменування картоплі, то на Харківщині поряд із літературною назвою *карто́пл'а* (130, 132, 133, 135, 136, 137, 139) уживається *карто́шка* (остання поширена майже в усіх обстежених пунктах), рідше *карто́ха* (128, 129, 180). Такі ж назви, як *карто́пл'і* (130), *карто́шки* (129) є спорадичними. Найменування картоплі запозичене через польське *kartofla* з німецької мови *Tartuffel*, що потрапило в німецьку через італійське *tartufo, tartufolo* «трюфель» [Фасмер 1964–1973, с. 204].

Із мікрогрупою «найменування картоплі та її частин» пов'язані й репрезентанти семем: «вічко картоплі, невеличке заглиблення з брунькою на картоплині» — *в'і́чко* (в усіх обстежених пунктах), *глазо́к* (11, 57, 68, 69, 70, 74, 82, 86, 128, 129, 131, 133, 138, 141), *о́чко* (15, 75, 106, 128, 129), *очко́* (55, 57, 65), *па́росток* (60, 73), *па́г'інец'* (61), *гн'ізде́чко* (69), *гн'о́здишко* (88), *кл'у́чка* (168); «шкірка, покриття на необчищеній картоплі» — *кожура́* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 138), *шкúрка* (15, 128, 129, 139), *шкóрка* (11, 128, 129, 141, 185) // [пéред вар'і́н:ам з карто́шки зчи́шча́йут' шкóрки //] (141); *шк'і́рка* (45, 132, 138); «обчищена кожура, лушпиння картоплі» — *лушпайкі́* (128, 129, 130, 134, 138, 170, 172) // [у мо́лодо́ї карто́шки то́не́н'кі / а ў ста́ро́ї то́ўс'т'і лушпайкі́ //] (130); *лушпíн':а* (128, 129, 132, 139, 140, 171), *шкаралу́на* (136, 137, 140), *шкарлу́на* (131, 135), *шкарлу́н':а* (133), *шкóрки* (141); *шкаралу́ни* [шкаралу́пи карто́шки ми ва́римо свíн'ам //] (168); *очи́стки* (169); «картопля, залишена на висадку» — *карто́шка на поса́дку* (128, 129, 138, 169), *поса́дкова карто́шка* (130, 136, 137, 141, 168) // [поса́дкову карто́шку / ко́лі копа́ємо / зби́раємо окре́мо ў́йа́шчики / шо́б не плу́тали́с' сорти́ //] (141); *с'іме́н:а карто́шка* (131, 140, 170), *поса́дочна карто́пл'а* (132, 135, 139), *поса́дошна карто́шка* (134), *с'ім'а́нка* (138), *карто́шка на нас'і́н':а* (138), *нас'і́н:о́ва* (171), *поса́дочна* (172).

Столовий буряк. Семема «столовий буряк» репрезентована такими назвами: *столо́вий бур'а́к* (майже в усіх досліджених пунктах) // [столо́вий бур'а́к кри́шут' у бо́ршч //] (132); *кра́сний бур'а́к* (65, 66, 68, 70, 73, 86, 106, 110, 128, 129, 130, 131, 133, 138, 140, 168, 169, 171), *черво́ний бур'а́к* (11, 15, 55, 57, 69, 74, 113, 128, 129, 141), *сто́лов'ий бур'а́к* (94, 128, 129, 138), *бур'а́к* (65, 66, 68, 70, 73, 86, 106, 110, 128, 129, 141), *све́кла* (65, 70, 88, 94), *све́кла* (55, 70, 82), *квасні́й бур'а́к* (64), *черво́ний бур'а́чок* (141), *бур'а́чок* (141).

Морква. Розгляньмо і найменування моркви (*Dacus carota*) (прасл. **tǫrku*, старосл. **tǫrkva*, болг. *морков*, серб. *мрква*, рос. *морковь*, чеське *mrkev*, пол. *marchew*) [362 а, с. 655]. У центральнотрипільських

говірках воно представлене такими формами: *мор́ква* (в усіх обстежених пунктах) // [сорт'їу мор́кви ба́гато // у́нас ви́ро́шчуйут' арте́к / кал'істо / шантане́ / на́нс'ку та ха́рк'їу́с'ку //] (130); *морко́ўка* (15, 57, 69, 73, 74, 79, 94, 106, 110, 113, 138) // [са́димо куце́н'ку морко́ўку й до́ўгу //] (138); *морко́в'* (61, 69, 73, 74, 79, 80, 107, 109).

Із мікроутворенням «назви моркви та її частин» пов'язані й репрезентанти семем: «стебло моркви з квітами (зонтик)» — *вўса́док* (130, 133, 135, 136, 137, 141), *вўса́дки* (128, 129, 131, 134, 138, 140), *зо́нтик* (132, 134, 139, 141, 168, 172), *вўса́дки* (128, 129), *ша́пка* (128, 129), *мор́ква на с'іме́на* (169), *зо́н'т'ік* (170), *нас'ін':а* (171); «стрижнева частина моркви» — *сере́ді́на* (128, 129), *серце́ві́на* (128, 129), *моркві́на* (130, 140), *сте́ржен'* (131), *сере́ді́нка* (138), *ко́рн'епло́д* (139), *ко́рнепло́д* (141), *ко́р'ін'* (171); «тонкі бокові ниточки на моркві» — *вўси́ки* (128, 129, 131, 133, 134, 138, 168, 169, 171); *ко́р'ін'ц'і́* (132, 135, 140), *ко́р'ін':а* (136, 137), *ко́рени́* (130), *воло́скі* (170), *у́шки* (172), *ні́точки* (139), *жи́нч'і* (141).

Редиска. Ця назва потрапила з російської мови через запозичення з нижньонім. *reddis*, *radis* або нов.-верх.-нім. *Radies* «редиска» з франц. *radis* від лат. *rādīx* «корінь» [Фасмер 1964—1973, с. 458]. У центральнотрипольських говірках поширені такі назви цієї культури: *реді́ска* (майже в усіх обстежених пунктах), *ред'і́ска* (171).

Ріпа. Назва цієї рослини родини хрестоцвітих успадкована ще з праслов'янської мови **rъpa*. М. Фасмер же схиляється до думки, що слово «ріпа» є, очевидно, давнім мандрівним культурним терміном невідомого походження [Фасмер 1964—1973, с. 471]. У центральнотрипольських говірках вона репрезентована такими лексемами: *р'і́па* (у більшості досліджених пунктів), *ред'ка* (131), *б'іло́р'і́па* (15, 88, 94, 109), *сви́р'і́па* (11, 55), *ту́рне́с* (65, 94), *топ'і́на́мбур* (76), *воло́с'ка р'і́па* (64), *р'е́пка* (172).

Редька. Імовірно, що слово «редька» (редькѣвь) праслов'янського походження — з **ръдыку*: **редьку id.* (род. відм. **редькѣве*), проте не всі слова, зафіксовані в писемних пам'ятках слов'янських мов, можна звести до цих форм, тому досить поширена думка про запозичення цього номена слов'янами у пізніший період [Сабадош 1996, с. 38]. У центральнотрипольських говірках на позначення назви цієї рослини уживають лексеми: *ред'ка* (майже в усіх досліджених пунктах) // [чо́рну ред'ку на́ зиму са́д'ат' //] (128); *р'і́па* (131).

Із мікрогрупою «назви редьки та її частин» пов'язані й репрезентанти семем: «стовбур редьки» — *сто́ўбу́р* (57, 58, 60, 61, 66, 68, 71, 73, 74, 75, 79, 80, 82, 110, 113, 128, 129, 130, 132, 134, 135, 136, 137, 138,

139, 141, 169, 172) // [стоўбур ред'ки твердй //] (141); *стоўбурина* (11, 15, 58, 65, 68, 74, 86, 88, 93, 94, 106, 109), *стоўбурын':а* (69, 128, 129), *стеблѡ* (70, 72, 171), *ц'іўка* (55, 70), *стр'ілка* (107), *стоўбѳр* (93), *стоўб'ір* (92), *стоўбор* (141), *бадилина* (133), *ботва* (131), *ред'ка* (170); «редька, порожня всередині» — *пустá ред'ка* (128, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 168, 170, 171, 172) // [пустá ред'ка со́ку не_дѳсте / бо вона полусухá //] (170); *старá ред'ка* (128, 129, 132), *порѡжн'а ред'ка* (139, 169), *дупл'анка* (131).

Часник. Назва часнику є давньою. Вона успадкована ще з праслов'янської мови: *česnъkъ: česnikъ: česnakъ* [Фасмер 1964–1973, с. 350]. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї городньої культури уживають такі назви: *часнік* (в усіх обстежених пунктах) // [часнику́ ѳнас сáд'ат' небагáто // сухйй часнік вйáжут' у_лучкй і хран'áт' на_чердаку́ //] (141); *часнѡк* (15, 55, 65, 74, 88, 94, 109, 128, 129), *ч'існѡк* (55, 65), *ч'еснѡк* (70).

Із мікроутворенням «назви часнику та його частин» пов'язані й репрезентанти сем «головка часнику» — *голѡўка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [весно́йу сáд'ат' м'ѳлк'і голѡўкй часнику́ //] (70); *часничі́на* (132, 135, 141), *гол'іўка* (134); «один зубок часнику» — *зубѡк* (у всіх досліджених пунктах), *зубчик* (134, 141), *дѡл'ка* (170); «осіння посадка часнику» — *посáдка на_зиму* (128, 129, 134, 141, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184), *посáдка на_з'іму* (133, 136, 137, 138, 169, 170), *озі́ма посáдка* (130, 134, 185), *ос'ін':а посáдка* (131, 138); «насінний пагін часнику» — *стр'ілка* (57, 71, 72, 93, 107, 128, 129, 130, 131, 138, 140, 141, 169, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 183, 184) // [часнік вікинуѳ стр'ілку //] (140); *дѡдка* (11, 55, 58, 68, 74, 75, 94, 136, 137, 172, 175, 179, 181, 182, 185), *стр'ѳлка* (66, 113, 128, 129, 171), *пáросток* (132, 133, 135), *цй́бка* (15, 94, 106, 109), *цй́пка* (66, 69, 79), *цйбі́на* (79, 88), *стр'іла́* (61, 80, 168), *гол'іўка* (70, 73), *голѡўка* (170), *пáг'ін* (60), *с'еменá* (82), *с'імѳнка* (86), *часнік* (92), *зубчик* (134); «листя молодого часнику» — *п'і́рйа* (57, 73, 74, 88, 110, 113, 128, 129, 131, 132, 135, 141, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *п'і́рц'á* (61, 64, 65, 66, 71, 79, 80, 94, 130, 134, 140, 170), *перѡ* (55, 65, 68, 69, 93, 131, 136, 137, 138, 169), *ліс'т'а* (15, 58, 68, 72, 86, 128, 129, 170, 172), *зѳлен'* (106, 128, 129, 171), *пер* (58, 70, 94, 109), *п'і́р* (11, 107), *п'і́р':а* (75), *ботва* (170).

Цибуля. У центральнослобожанських говірках маємо дві назви цієї рослини — *цйбу́л'а* (запозичення з лат. *sepulla*) (в усіх обстежених пунктах) та успадковану з праслов'янської мови *лук* (15,

55, 65, 68, 69, 70, 74, 88, 94, 109, 128, 129, 141, 168) // [цибу́л'а ц'о́го ро́ку ўро́дила добре / хоч і небу́ло дощч'і́ў // лу́ком на́ зиму за́пасліс' //] (74).

Із мікрогрупою «назви цибулі та її частин» пов'язані й репрезентанти семем: «цибуля-сіянка (вживані як насіння невеличкі цибулини, що виростили з висіяних зерен цибулі)» — *с'ї́янка* (майже в усіх досліджених пунктах), *цибу́л'а-с'ї́янка* (55, 58, 68, 72, 82, 86, 87, 92, 93, 130, 171, 172, 173, 177, 183), *са́жанка* (57, 61, 70, 73, 74, 128, 129), *ті́канка* (55, 72, 94, 131, 140, 141, 168, 169), *чорну́шка* (60, 69, 92, 131, 169, 170), *с'і́во́к* (128, 129), *віс'і́ўка* (71), *са́д'інка* (61), *са́д'анка* (88), *ті́каўка* (94); «листя молоді цибулі» — *п'і́р'я* (57, 61, 69, 70, 74, 82, 88, 92, 93, 94, 106, 109, 113, 128, 129, 132, 134, 135, 139, 141, 172, 173, 175, 177, 179, 180, 182, 183, 184) // [зелене п'і́р'я цибу́л'і кла́д'у́т' у са́ла́т і йі́д'а́т' шче цел'і́ко́м // у н'о́му мно́го ві́там'і́н'і́ў //] (141); *п'і́р'ц'а* (64, 66, 71, 73, 79, 80, 94, 130, 140, 170, 171, 174, 176, 178, 181), *пе́ро* (55, 58, 60, 68, 69, 86, 137, 138, 169, 182), *зе́лений лук* (128, 129), *цибу́лін':а* (133), *п'і́р* (11, 72, 94, 104, 128, 129, 131, 133, 168), *п'і́р':а* (15, 55, 65, 75, 110), *зе́лене ліс'т'а* (128, 129), *ліс'т'а* (58), *зе́лена цибу́л'а* (68), *п'о́рушко* (185); «насі́нний пагі́н цибу́лі» — *ду́дка* (у більшості обстежених пунктів), *стр'і́лка* (15, 55, 57, 58, 65, 68, 69, 71, 74, 75, 79, 83, 86, 88, 92, 93, 94, 106, 107, 109, 110, 169, 171), *стр'е́лка* (66, 69, 113, 133), *тру́бка* (68), *ці́пка* (66, 79, 134), *ці́по́к* (64), *цибу́л'а на ву́садок* (92), *цибу́ліна* (139); «лу́шпиння цибу́лі» — *цибу́лін':а* (у більшості обстежених пунктів) // [су́хе цибу́лін':а іспо́л'зуйу́т' / шоб кра́сит' йа́йц'а на ве́лі́гден' //] (141); *лу́шпін':а* (128, 129, 132, 134, 139, 171, 182, 184), *лу́шпайки* (130, 185), *шелуха́* (138), *шолуха́* (169), *чешу́йа* (172); «сплетена в косу цибу́ля» — *в'і́но́к* (майже в усіх досліджених пунктах), *коси́ц'а* (130, 132, 134, 139, 169, 174, 175, 179, 180) // [на́ зиму цибу́ліни ча́сто запл'і́та́йу́т' у ко́сийці́ і п'ідв'і́шуйу́т' у са́ра́йі / на го́рішч'і́ //] (139); *плéтенка* (172); «цибулини, які виростають на стрі́лці пі́сля цві́тіння» — *чорну́шка* (128, 129, 130, 133, 136, 137, 138, 141, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 183, 184, 185), *ч'ерну́шка* (136, 137, 138, 169, 179, 181, 182), *цибу́лінки* (131, 139, 170), *д'і́тки* (132, 135), *д'е́тки* (140), *стр'і́лки* (134), *с'ї́янка* (171).

Порівняймо центральнослобожанські назви зі східнослобожанськими: «насі́нний пагі́н цибу́лі» — *дудкі́* (ССГ) і *ду́дка* (один із найуживаніших номенів для називання цієї реалії у говірках Центральної Слобожанщини); «листя молоді цибулі» — *п'і́р'ачко* (ССГ), *цибу́л'а* (СДЛЛ), на Харківщині найуживанішою є назва *п'і́р'я*.

Цікавою ЛСГ є «**зелені овочі**» (петрушка, пастернак, салат, кріп, гірчиця, коріандр, огіркова трава (бораго) й ін.). Репрезентантами семеми «загальна назва зелених овочів» у центральнослобожанських говірках є *зѐлен'* (у всіх обстежених пунктах) // [зѐлен' трѐба висів'ати џдѐбре угнѐйений ґрунт //] (130); *зѐлѐн'ї ѐвоч'ї* (132, 139), *городина́* (135).

Петрушка. Вважається традиційно, що найменування останньої запозичене, ймовірно, через ст. пол. *pietruszka*. Проте заслуговує на увагу й версія В. Топорова, згідно з якою назва «петрушка» не запозичене, а власне (від Петро) [248, с. 103]. У центральнослобожанських говірках для називання цієї культури використовують лексему *петру́шка* (в усіх обстежених пунктах) // [петру́шку вирѐщчуйут' дл'а салáт'їџ //] (130).

Із мікрогрупою «назви петрушки та її частин» пов'язані й репрезентанти семеми «петрушка, зібрана в пучок» — *пучѐк* (у всіх досліджених пунктах), *зѐлен'* (141), *петру́шка* (170).

Селера запашна. Слово «селера», мабуть, прийшло через польську мову, пор. пол. *selera*, яке, очевидно, з нім. *sellerie* або іт. *selero* [Сабадош 1996, с. 103]. Форма ж *сел'дерѐй* та подібні запозичені з гол. *selderis* [Фасмер 1964–1973, с. 597]. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї рослини уживають *сел'дерѐй* (128, 129, 130, 132, 136, 137, 138, 139, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 185) // [у сел'дерѐйу особливий за́пах //] (139), *сел'д'ерѐй* (128, 129, 178), *селѐра* (128, 129), *сел'д'ер'ѐй* (134, 179), *сел'д'іре́й* (135), *сел'дер'ѐй* [сел'дер'ѐй ма́йє б'ілий крупний ко́р'ін' / йакий кладу́т' у салáт / і неба́гато др'ібних листѐчк'їџ / похѐжий на петру́шку //] (141).

Пастернак. Назву цієї культури запозичено через пол. *parterhak* з нім. *Pasterhak* від лат. *pastināca* [Фасмер 1964–1973, с. 213]. Семема «пастернак» на Харківщині має такі вияви: *пастерна́к* (у всіх обстежених пунктах), *б'ілий ко́р'ін'* (128, 129).

Салат. Ця культура була завезено до Європи після відкриття Америки та інших раніше не відомих земель [Сабадош 1996, с. 90]. В Україну відповідний ботанічний номен *salada* прийшов через Польщу (XVI–XVIII ст.) з франц. *salade* < іт. *salata* «салат, те, що засолено» [Фасмер 1964–1973, с. 549]. У центральнослобожанських говірках сема «салат» репрезентована лише однією назвою — *салáт* (у всіх обстежених пунктах).

Кріп. Із давніх-давен на Україні вирощують кріп (**kropъ*). У центральнослобожанських говірках на позначення цієї рослини уживають

кр'ін (130, 132, 138, 139, 140, 170, 171, 176, 182, 184), *укр́оп* (131, 133, 136, 137, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 185) // [п'іди нарві укр́опу ўкарто́шку //] (168); *окр'ін* (128, 129, 134, 135, 169), *окр́оп* [посіп карто́шку окр́опом //] (185).

Із мікрогрупою «назви кропу» пов'язані й репрезентанти сем: «молодий кріп» — *зелéний кр'ін* (132, 138, 139, 140, 176, 182, 184), *зе́лен'* (128, 129, 134, 136, 137, 169, 171, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 183), *молоді́й кр'ін* (130, 140, 180, 183, 184), *молоді́й окр'ін* (128, 129, 135), *укр́оп* (131, 133), *зелéний окр'і́пец'* [зелéний окр'і́пец' кладу́т' у_салáт / ў_суп і борщ / с́ушат' на_з'іму //] (141); *молоді́й укр́оп* [молоді́й укр́оп ми со́лимо у_ба́нки //] (168); *зелéний укр́оп* (172, 175, 178), *молоді́й окр́оп* [молоді́й окр́оп харашо́ па́хне //] (185); «старий кріп» — *укр́оп* (131, 133, 136, 137, 168, 169, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 183) // [кр'ім часнику́ ўог'і́ркі кладу́т' шче укр́оп із_зóнтиком //] (168); *старі́й кр'ін* (132, 138, 139, 170, 176, 182, 184), *кр'ін* (130, 140, 171) // [при_маринува́н'і кладу́т' кр'і́п дл'а_сма́ку і за́паху //] (130); *окр'ін* (128, 129), *старі́й окр'ін* (128, 129), *старі́й окр'і́пец'* [старі́й окр'і́пец' кладу́т' у_консерва́ц'і́ю //] (141); *зóнтик* (134, 135), *зóнт'іки* [на_дно́ ба́нки положи́ зóнт'іки //] (185); *сухі́й укр́оп* (185).

Гірчиця. Для позначення культивованого виду гірчиці (*Brassica nigra*) у центральнослобожанських говірках уживається успадкована ще з праслов'янської мови (*gorbčica* «гірчиця») загальнонародна назва *г'ірчі́ц'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [г'ірчі́ц'у трéба захиш'áти в'ід_хрестоц'ві́тної блохі //] (130); *горчі́ц'а* (133, 172, 179, 180) // [горчі́ц'у ў_нас не са́д'ат' / купу́йем гото́ву //] (133); *г'ірч'і́ц'а* (134, 170), *горч'і́ц'а* (185).

Коріандр. До ЛСГ «зелені овочі» належить і назва коріандру. Найменування цієї рослини запозичене через ст.польську *koriander*, *koliandr*, *koliandra*, *koledra* <лат. *coriandrum*, грец. *koriannon*. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури уживають лексеми: *кор'іа́ндр* (майже в усіх досліджених пунктах), *к'інза* (132, 138, 139), *кинза́* (128, 129), *к'інза́* (130, 141) // [листки́ к'інзи́ ма́йут' р'ізкий за́пах / го́стрий смак / плоді́ з_приємним аро́матом //] (130).

Борого. До зелених овочів належить і огіркова трава, або ж борого (*Borago officinalis*). Для називання цієї культури на Харківщині використовують такі лексеми: *ог'іро́чник* (130, 134, 173, 174, 177, 180, 181, 183) // [ог'іро́чник ужива́ємо молоді́м у_й'і́жу //] (130); *огур'éчник* (141, 171, 184), *огур'éчник* (141, 171, 184) // [огур'éчник

у_на́с ча́сто са́д'а́т' йа́к цв'і́ті // іно́гда́ / пра́ўда́ / у_са́ла́т кла́ду́т' // (141), *огу́р'є́чна тра́ва* (172), *огу́р'є́чна тра́ва* (172), *ог'і́р'ко́ва тра́ва* (182), *са́ла́т* (185).

ЛСГ «багаторічні овочеві рослини». До цього утворення відносно назви шавлю (праслов'янське *ščavъ*), хрону, м'яти, ревеню, спаржі, меліси.

Сема «шавель» на Харківщині репрезентована такими лексемами: *шча́в'є́л'* (майже в усіх обстежених пунктах) // [п'і́д_шча́в'є́л' в'і́дво́д'а́т' низи́н'і́ д'і́л'а́нки //] (130); *шча́в'є́л'* (132, 135, 139, 180) // [шча́в'є́л' ма́йє кі́слий сма́к //] (132); *ш'а́в'є́л'* (168, 170, 184), *квасе́ц'* (130, 140) // [з_кваси́у ва́р'а́т' зе́лє́ний боршч //] (140); *шчове́й* [у_листо́чк'і́у шчове́йа кисловáтий ў́кус // вони́ невели́чк'і́ і зе́ле́н'і́ //] (138); *кисле́ц'* (169).

Із праслов'янської мови успадковано найменування хрону (*xrenъ*) [Поістогова 2001, с. 38]. У центральнослобожанських говірках ця рослина має такі назви: *хр'і́н* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 140, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184) // [хр'і́н при́дає у́пру́г'і́с'т' консе́рво́вани́м ог'і́рка́м //] (132); *хрон* (128, 129, 134, 136, 137, 139, 140, 141, 169, 185) // [хрон кі́дають_в_ог'і́ркі́ / шо́б хру́ст'і́ли //] (185); *хрен* (128, 129, 172).

Семема «м'ята» репрезентована лексемами: *ми́а́та* (в усіх обстежених пунктах), *мн'а́та* (138, 139, 170, 175, 182, 184) // [мн'а́ту са́д'а́т' т'і́лки т'і́ / хто л'у́бе йи́й за́пах //] (182); *м'а́та* (172, 185) // [чай з_м'а́ти ко́рисний при_засту́д'і́ //] (172). Номен «м'ята» запозичено з лат. *mentha* від грецького [Фасмер 1964–1973, с. 31].

На позначення ревеню у центральнослобожанських говірках використовують такі форми: *ре́в'є́н'* (у більшості досліджених пунктів), *ре́в'є́н'* (128, 129, 172), *ре́вен'* (130, 175) // [у_пе́рший рі́к п'і́сл'а са́д'і́н':а ре́вен'а урожа́й з_йо́го не_зби́рають' //] (130); *ре́в'є́н'* [ре́в'є́н' ра́ні́ше рі́с са́м / а те́пе́р йо́го де́хто са́дит' на_гори́д'і́ / і жи́нкі ка́жуть' / шо з_йо́го ў́кусне ва́ре́н':а //] (141); *ре́вел'* (131). Номен «ревінь» засвоєний з тур. *rävänd* < перс. *rāvena* [Фасмер 1964–1973, с. 454–455].

Семема «меліса» репрезентована лексемами: *ме́лі́са* (майже в усіх обстежених пунктах) // [листо́чки ме́лі́си похо́ж'і на_кропи́ву́ / а за́пах у_йи́х / йа́к у_лимо́на //] (141); *лимо́н':а тра́ва* (134, 140), *ми́а́та* (128, 129). Назва меліси засвоєна з латинської ботанічної номенклатури (лат. *melissa*), яке є результатом скорочення грецьк. *melissophyllom* [ЕСУМ 1982–1989, с.433].

ЛСГ «баштанні культури». До цього утворення належать найменування гарбуза, кавуна, дині, патисонів, кабачків та ін.

На позначення загальної назви баштанових культур у централь-нослобожанських говірках уживають лексеми: *бакшá* (128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 140, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 177, 180, 181, 183, 184, СУМ Б. Гр., СМТ Г. Ф. Кв.-Осн.) // [бакшá ростé пóза картóшкойу //] (168); *бахчá* (128, 129, 131, 141, 176), *баштáнов'и* (136, 137, 139, 172, 178, 179), *бакчá* (131, 180, 182), *бахшá* [бахшá особливо дін'и і кавуні / дóбре витрímуйут' висóк'и темперáтури //] (130); *бахч'ів'и* (170), *бакч'ів'и* (170), *баштáн* (185).

Найпоширенішою є назва *бакшá*, яка має значну активність і у східнослобожанських говірках.

Із праслов'янської мови успадковані найменування гарбуза і дині (*тыку* «гарбуз» і *дун'а* «диня»).

Гарбуз. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури використовують, в основному, дві назви — давню *тiкква* (55, 65, 69, 74, 88, 94, 106, 128, 129, 131) // [тiкву вiрвали на_кáшу //] (65) і *гарбу́з* (запозичення з тюркських мов) (у всіх обстежених пунктах) // [гарбу́зи са́димо по_кукургу́з'и / і м'і́сце не_займа́ють і дóбре росту́т'//] (141). Зрідка для називання цієї баштанової культури уживають лексему *каба́к* (15, 65). Остання запозичена з турецької мови [Фасмер 1964—1973, с. 148].

Слово гарбуз уперше засвідчене через антропонім *Гарбузь* 1596 р., а безпосередньо як ботанічний номен тільки у XVIII ст. Лексема *гарбуз* (відзначається також варіант *карбуз*) — тюркізм; пор. полов. *харбуз*, *карбуз*, крим.-тат. *к̑арпуз*, тур. *karpuz* «кавун», перс. *arbuza* «диня» [Сабадош 1996, с. 107].

Із мікроутворенням «назви гарбуза та його частин» пов'язані репрезентанти семем: «найменування гарбузового насіння» — *гарбузо́ве нас'и́н':а* (майже в усіх обстежених пунктах), *нас'и́н':а* (128, 129, 136, 137, 180, 184) // [тре́ба насуши́ти нас'и́н':а з_гарбуз'и́ //] (180); *кабачкі́* (11, 55, 65, 69, 70, 73, 79, 82, 94, 106, 131, 133, 139, 169, 170, 175, 176) // [сма́жен'и каба́чки з_гарбуз'и́ дуже до́бр'и //] (139); *гарбус'и́* (68, 92, 168, 172, 179, 185), *гарбузо́в'и каба́чки́* (11, 65, 73, 106, 140, 169, 175, 176), *гарбуз'а́не нас'и́н':а* (132), *гарбуз'а́ч':а* (135), *гарбузо́в'и с'е́м'ечки* (11, 68, 86, 141, 170) // [гарбузо́в'и с'е́м'ечки ону́ки л'у́бл'ат' лу́скати //] (141); *с'е́моч'ки* (170); «одне стебло гарбуза з листям» — *гарбузи́н':а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [гарбузи́н':а / коли́ розсте́л'у́йу́ц'а / ч'іпл'а́йе́ц'а вúсиками за_росли́ни / шо р'а́дом //] (141); *огу́дина* (128, 129), *гу́дина* (128, 129), *бади́л':а* (130, 174) // [на_одно́му баді́л':и мо́же рос́ти по_к'і́лка гарбуз'и́ р'и́зного ро́зм'іру //] (130); *па́г'и́н* (136, 137), *стеблі́на* (138,

180), *пагон* (172), *бат'їг* (140), *батог* (185), *бади́ліна* (131), *пл'ім'* (134), *огуд* (170); «стебло гарбуза без листя» — *гарбузін':а* (майже в усіх досліджених пунктах), *огудина* (128, 129, 136, 137), *бат'їг* (130, 134, 135), *стебл́о* (133, 138, 179), *гудина* (128, 129), *бади́л':а* (141), *батог* (185), *бади́ліна* (131), *бади́ліна без ліс'т'а* (131), *огуд* (170); «вусики на стеблі гарбуза» — *вусики* (у більшості досліджених пунктів) // [отó ч'іпл'а́йец'а гарбу́з вусиками і на дере́ва / і на кукургу́зу / і на со́н'ашник //] (140); *ус'іки* [на гарбуз'і закрутілис'а ус'іки //] (172); *вуса* (169, 172, 174, 178), *баранчики* [баранчиками гарбу́з ч'іпл'а́йец'а за сус'ідн'і рослини //] (141); *батогі* [батогами гарбуз'іу гра́йц'а: д'іти / т'ага́йут' у́пил'у́ц'і //] (168); «м'ясиста частина гарбуза» — *мйа́кот'* (майже в усіх обстежених пунктах) // [із мйа́кот'і гарбуза́ можна варіти́ кашу //] (168); *мйа́куш* (140, 141, 176, 179) // [мйа́куш гарбуза́ ора́нжевий і смачний пече́ним //] (141); *м'а́кот'* (135, 172, 185) // [м'а́кот' гарбуза́ ора́нжевого ко́л'ору / тверда́ //] (135); *гарбу́з* (128, 129), *мн'а́кот'* (139), *мн'акіш* [мн'акіш гарбуза́ ку́ри кл'у́йут' / в'ін на ко́рм іде́ //] (170); «м'якоть у гарбузах, де є насіння» — *мйа́кот'* (у більшості досліджених пунктів), *с'імен:ік* (138, 172, 180, 181, 184), *жабу́рін':а* (138), *кишкі́* (131), *сре́діна* (169), *мн'акіш* (170), *м'а́кот'* (185); «поверхня гарбуза» — *шкúрка* (128, 129, 133, 138, 170, 171, 173, 177, 183, 184), *шкúра* (140, 174, 175, 176, 185), *шкара́луна* (131, 136, 137, 140, 179, 182), *шк'іра* (168, 178) // [шоб запе́кти гарбу́з у духо́уц'і / тре́ба його́ обчи́стити в'і́д шк'іри //] (168); *ко́рка* (172, 180), *кожура́* (169).

Диня. У центральнослобожанських говірках ця культура репрезентована лексемою *дін'а* (в усіх обстежених пунктах) // [ми са́димо ко́лхóзниц'у / вона́ ра́н':а / і дуб'і́уку / це п'і́зн'а дін'а //] (138).

Кавун. Назва цієї рослини *Citrullus vulgaris* (кавун) разом з означуваною реалією прийшла до нас із тюркських мов (тур. *kavun*, *kaun* «диня», тат. і казах. каун «кавун; диня»), які помітно вплинули на розвиток староукраїнської ботанічної номенклатури [Сабадош 1996, с. 141; Фасмер 1964—1973, с. 154]. У центральнослобожанському ареалі на позначення кавуна уживають такі назви: *каву́н* (11, 15, 57, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 71, 72, 74, 75, 79, 80, 82, 86, 92, 93, 94, 106, 107, 110, 113, 128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185) // [ран'іше каву́ні ба́гато хто ма́в / поки́ не со́зр'іли / в'і́дграк'іу сторожі́ли //] (72); як паралельна і доволі активна *арбу́з* (128, 129, 131, 136, 137, 175, 176, 179, 180, 183), а також *а́рбуз* (128, 129), *кау́н* (185).

Із мікроутворенням «найменування кавуна та його частин» пов'язані й репрезентанти семеми «середина розрізаного кавуна» — *барán* (15, 55, 58, 61, 64, 75, 79, 94, 106, 110, 169, 170, 184), *середі́на* (57, 68, 71, 82, 92, 128, 129, 173, 177, 180, 183), *барáнчик* (60, 68, 69, 70, 72, 80, 86, 93, 136, 137), *серцеви́на* (128, 129, 140, 172, 174, 175, 176, 178, 179), *ба́рин'а* (11, 128, 129, 131, 182), *середі́нка* (74, 133, 138, 185), *барáнч'ік* (65, 66, 73, 170), *середі́на* (128, 129, 181), *душá* (88, 109), *мйáкуш* (128, 129), *баране́ц'* (70, 94), *моско́ўка* (139, 171), *ба́бка* (113), *ба́рин'ка* (131), *мйáкот'* (138), *каву́н* (168), *москвá* [москвá са́ма сла́дка ў_кавуна́ //] (185), *бал'ер'і́нка* [бал'ер'і́нка ў_кавуна́ дуже со́чна //] (185).

Кабачки. У центральнослобожанських говірках маємо такі назви цієї культури: «кабачки» — *кабачкі́* (в усіх обстежених пунктах) // [у_нас са́д'ат' грибо́ус'к'і кабачкі́ //] (133); *кабача́та* (136, 137). Найменування рослини, очевидно, запозичене з тюркських мов.

Патисони. Семема «патисони» репрезентована такими елементами: *патисо́ни* (в усіх досліджених пунктах) // [ран'і́ше бу́ли патисо́ни / та де́хто і с'о́годн'і са́де́ йїх //] (184), *пат'ісо́ни* (131, 140, 169, 170, 185).

Ханьки. Значення «ханьки, декоративні маленькі гарбузи» представлено формами *хан'кі́* (майже в усіх досліджених пунктах) і *ха́н'ки* (140). Проте колись, очевидно, слово «ханька» вживалося й на позначення гарбуза загалом. Як застаріле зі значенням «гарбуз» воно зафіксоване у 3-томі «Нового тлумачного словника української мови» [ІНТСУМ 2008, с. 681].

ЛСГ «бобові культури». До цієї лексичної групи належать найменування гороху, квасолі, бобів, сої й ін.

Розгляньмо спершу загальну назву рослин родини бобових: *бобо́в'і́* (в усіх обстежених пунктах) // [бобо́в'і́ зан'і́ма́ют' невели́ку пло́щчу //] (185), *боби́* (майже в усіх досліджених пунктах).

Із праслов'янської мови успадковані назви гороху (*gorxъ* < *gorъsъ* «горох») [Фасмер 1964—1973, с. 444]. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури уживають такі лексеми: «горох» — *горо́х* (у всіх досліджених пунктах) // [з_горо́ху пиро́гі пеклі́ //] (72); *оро́х* (15, 58, 68, 73, 75, 86, 92, 94, 113, 128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 169, 174, 179, 184).

Із мікроутворенням «назви гороху та його частин» пов'язані й репрезентанти семи «зернята гороху» — *горо́х* (майже в усіх обстежених пунктах), *оро́х* (15, 58, 68, 73, 75, 86, 92, 94, 113, 128, 129, 131, 133, 136, 137, 140, 168, 174, 179, 184), *горо́шок* (138), *гороши́н'а* (171).

Щодо найменування квасолі, то, слід зауважити, що воно проникло в українську мову через посередництво польської (пол. *fasola id.* з с.-верх.-нім. *facōl, phasōl*, нім.д. *Fasola*, с. лат. *fassolius, fasellus* (лат. *phaseolus, phaselus, fassiolus*), гр. *phaselis* [Сабадош 1996, с. 101; Фасмер 1964–1973, с. 187]. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї рослини уживають такі лексеми: *квасо́л'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [колі́с' квасо́л'і бага́то с'ї́яли //] (72); *фасо́л'а* (15, 55, 65, 70, 74, 88, 93, 94, 109), *квасу́л'а* (68, 130), *квасо́л'і* (131).

Із мікрогрупою «найменування квасолі» пов'язані й репрезентанти семем: «квасоля з витким стеблом (тичкова)» — *виту́ха* (11, 65, 69, 70, 72, 74, 75, 79, 93, 106, 109) // [виту́ха / квасо́л'а / йака́ вйе́ц'а по_земл'і //] (72); *квасо́л'а* (61, 73, 92, 93, 110, 169, 170, 173, 176, 177, 178, 180, 183), *вйу́шча* (128, 129, 133, 136, 137, 172, 181, 182, 184), *плиту́ча* (57, 58, 71, 128, 129, 138, 175), *тичкова́* (65, 94, 113, 171, 174, 185), *плиту́ха* (55, 61, 86, 107), *плиту́шча* (128, 129, 131), *квасо́л'а / шо плите́ц'а* (80, 140, 169), *повиту́ха* (71), *вйу́шка* (82, 93, 172), *вйу́ш'а* (128, 129, 179), *вйу́ча* (68, 94), *вйункá* (66), *виткова́* (169), *кру́чена* (64), *ти́чна квасо́л'а* (15), *ти́чна фасо́л'а* (70), *тичи́на* (69), *фасо́л'а* (88); «квасоля з невитким стеблом» — *п'ї́ша квасо́л'а* (11, 15, 66, 68, 94, 113, 138), *квасо́л'а* (75, 93, 168, 170, 174, 175, 176), *кушчова́* (72, 128, 129, 131, 133), *неплиту́ча квасо́л'а* (55, 58, 71, 107), *седу́ха* (93, 94, 106, 107), *ку́шчик* (128, 129), *кушчо́ўка* (128, 129), *неўйу́шча* (136, 137), *са́харна квасо́л'а* (75, 93), *кушчо́ўка* (128, 129), *лежу́ха* (88, 109), *неўу́шка* (82, 93), *невитка́* (169), *куш'ова́* (140), *квасо́л'а без ра́гон'ї́у* (72), *лежу́н* (69), *низе́н'ка квасо́л'а* (86), *сид'у́шка* (57), *низе́н'ка квасо́л'а* (92).

Розгляньмо й репрезентанти семемі: «поздовжня половина зерна гороху, квасолі» — *полові́на* (в усіх обстежених пунктах), *полові́нка квасо́л'і* (173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183), *п'ї́угороші́ни* (168, 169, 170, 182, 184), *п'ї́уквасо́ліни* (170, 182, 184), *полові́нка гороші́ни* (170, 182), *полові́нка квасо́лін'а* (168), *полові́нка зерн'атка квасо́л'і* (168), *полові́нка квасо́лін'а* (168), *полові́нка горо́ху* (168), *полові́нка квасо́ліни* (170); «поздовжня половина стручка» — *полові́нка* (в усіх досліджених пунктах), *сту́лка* (140), *квасо́лін'а* (168), *лушпа́йка* (170); «струк, з якого вийняли зернята (лушпиння)» — *лушпи́н'а* (128, 129, 133, 136, 137, 140, 168, 169, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184), *лушпайкі́* (131, 170), *квасо́лін'а* (138, 185), *лушпи́нки з горо́ху* (138), *лушпи́нки з оро́ху* (138), *лушпи́нки з квасо́л'і* (138); «струк квасолі, гороху, коли в ньому

зав'язуються зернята» — *стр'учок* (133, 136, 137, 138, 140, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 185), *стручок* (131, 169, 171, 178, 179, 180, 184), *зелений стр'учок* (128, 129), *стр'ук* (133), *молодий стр'ук* (168); «спілий струк гороху, квасолі» — *стр'учок* (136, 137, 138, 140, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183, 185), *стручок* (169, 171, 178, 179, 180, 184), *сп'ілий стручок* (131, 138), *сп'ілий стр'ук* (168), *старий стручок* (169); «маленькі листочки коло стручка» — *листочки* (131, 133, 136, 137, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *вусики* (128, 129, 138, 182, 184), *квасолін':а* (168); «маленька ніжка, на якій тримається стручок» — *плодоніжка* (128, 129, 136, 137, 138, 169, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *ніжка* (170, 171, 172, 174, 175, 176, 182, 184), *хвостик* (133, 140), *кор'ішок* (131); «процес видалення зерна квасолі зі стручків» — *лушч'ін':а* (128, 129, 131, 138, 140, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *лушчин':а* (133, 136, 137, 168, 171, 182, 184, 185), *лузан':а* (169).

Соя. У центральнособожанських говірках на позначення цієї рослини використовують лексику *сѡѡа* (в усіх обстежених пунктах).

Вика. Семема «вика» репрезентована такими формами *в'іка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [в'іку с'їяли ум'іст'ї з ъ в'їсѡм / дл'а љѡрма тварін'ї //] (72); *віка* (15, 69, 74, 79, 94, 182), *горѡх* (55, 57, 107), *горѡшок* (88, 106), *горѡшок мишийний* (15), *дікий горѡшок* (73), *горѡшок горобіний* (15), *горѡшок зайачий* (69), *в'ікоовѡс* (61). Походження назви цієї рослини (*Vicia sativa* L) остаточно не з'ясоване. Вона виводиться через польське посередництво від давньоверхньонім. *wicka*, *wicha*, яке походить від лат. *vicia* «вика» [Фасмер 1964—1973].

Сочевиця. Значення «сочевиця» представлене такими найменуваннями: *чечевіц'а* (майже в усіх досліджених пунктах) // [чечевіц'а / вона плискат'ін'ка / корічнева //] (128); *чечавіц'а* (11, 57, 64, 65, 66, 70, 79, 107, 110, 128, 129) // [чечавіц'у й сам'ї йїли / і скотїну годували //] (65); *чечивіц'а* (75, 94), *щечавіц'а* (71), *шичавіц'а* (79).

Капуста. Назва цієї рослини успадкована ще з праслов'янської мови (*kapusta* «капуста», старослов. *капуѡта* (*капоуста*). Проте дослідник О. Брюкнер стверджує, що слово «капуста» прийшло в Україну з пол. *kapusta* і походить від середньолатинського *capucium* «головка» від лат. *caput* — «голова» [Огієнко 1979—1995]. М. Фасмер зауважує, що, очевидно, ця назва постала внаслідок контамінації сер.лат. *compos* (*ita*), іт. *composta* «суміш, склад; компот, добриво, першопочаткове «згорнений» (сер.-верх.-нім. *kumpost* «варення» і «кисла (квашена) капуста» і давн.-верх.-нім. *chapuz*, сер.-верх.-нім. *kapp z* від лат. *caputium* «качан капусти» [Фасмер 1964—1973,

с. 188]. На Харківщині ця культура представлена найменуванням *капу́ста* в усіх обстежених пунктах: [у́нас ви́рошчуйут' б'і́локача́н:у капу́сту //] (133).

Із мікрогрупою «назви капусти та її частин» пов'язані й репрезентанти семем: «качан капусти (головка)» — *голо́ўка* (майже в усіх досліджених пунктах), *кача́н* (128, 129, 131, 180, 185), *капу́стіна* (133, 175, 182, 184); «капуста, що не склалася в головку» — *шул'а́к* (майже в усіх обстежених пунктах) // [шул'а́к / капу́ста / йа́ка не_ўйа́жец':а //] (128); *храбу́ст* (60, 68, 80), *шал'а́к* (128, 129), *капу́ста* (58, 71), *кача́н* (71, 92), *недо́р'і́док* (79), *пу́ста капу́ста* (138), *цв'іту́ха* (66), *шаму́лка* (88), *шуш'а́к* (61), *шул'на́к* (70), *шупла́к* (69), *шу́шлиц'а* (64); «осередок у головці капусти» — *кача́н* (у всіх обстежених пунктах), *кочері́жка* (131, 172), *кача́нчик* (66, 82), *качане́ц'* (70).

Огірок. Очевидно, що огірки прийшли до Європи з Азії через слов'ян, тому їх назви в деяких європейських народів, наприклад, німців, мають слов'янське походження. Проте О. Брюкнер вважає, що поширювалася до Європи ця культура справді з Азії, але не через слов'ян, а через греків [Сабадош 1996, с. 39]. Є припущення, що в киеворуський період існували назви *огорькъ: *огурькъ < *ogorъкъ: *ogurъкъ*, гр. *agouros* [Сабадош 1996, с. 39].

У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури уживають лексеми: *ог'іро́к* (у всіх обстежених пунктах) // [со́лили ог'ірк'і́ў ба́гато / до_петра́ аж бу́ли //] (72); *огуре́ц'* (55, 69, 75, 79, 93, 94, 170, 172, 180) // [у́нас са́д'ат' огу́рці́ дал'н'евосто́чн'і / конку́ре́нт / н'і́жинс'к'і́ / родн'і́бо́к //] (172); *огеро́к* (15, 65, 72, 74, 88, 109, 174), *огиро́к* (58, 68, 71, 94, 138, 170), *гиро́к* (86, 92, 133), *г'іро́к* (55, 131, 140), *огуро́к* (128, 129), *гуро́к* (69, 113), *уг'іро́к* (113). Приблизно ж такі форми маємо у східнослобожанських говірках: пор. *г'іро́к*, *ог'іро́к*, *огеро́к*, *огуре́ц'* (ССГ).

Із мікроутворенням «найменування огірків і його частин» пов'язані й репрезентанти сем: «перестиглий огірок, залишений на насіння» — *жоу́т'а́к* (у всіх обстежених пунктах) // [ото́ж жоу́т'а́ка с'іме́на ви́бира́йут' і виса́жуйут' весно́йу //] (140); *нас'ін:і́к* (128, 129, 176), *нас'ін:и́к* (128, 129), *с'ім'яні́к* (128, 129), *с'ім'ян:і́к* (128, 129), *семен:і́к* (128, 129), *с'іме́н:і́к* (170); «маленький огірок» — *за́ўйаз'* (128, 129, 131, 136, 137, 179, 182, 184), *пу́пйано́к* (131, 133, 140, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185), *пу́пйашо́к* (138, 180), *пу́пйах* (172); «квіточка з огірочком» — *за́ўйаз'* (майже в усіх досліджених пунктах) // [огіро́к без_за́ўйаз'і назива́йут' пусто́цв'і́том //] (138); *пу́пйано́к* (128, 129), *корн'ішо́н* (131);

«маленький огірочок, з якого спала зів'яла квіточка» — *пупйанок* (133, 136, 137, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185), *ог'іро́чок* (128, 129), *ог'іро́к* (128, 129), *пупйашок* (138), *пупйах* (172); «маленькі вусики огірків» — *вусик* (в усіх обстежених пунктах), *вуса* (169, 178, 180), *ус'іки* (179, 185), *усі* (172), *баті́г* (131); «насіння огірків» — *с'іменá* (128, 129, 168, 169, 173, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 183) // [с'іменá ог'ірк'іў збер'іга́ймо у_тр'апчáн'ій торбінц'і //] (168); *с'ім'енá* (174, 179, 180, 184, 185), *нас'ін':а* (128, 129, 171, 185) // [то йа нас'ін':а ог'ірк'іў поклáла / шоб со́хло //] (185); *жоўт'áк* (128, 129, 138), *с'еменá* (136, 137), *с'ем'енá* (131), *семенá* (133), *с'іменá* (140), *с'ёмочки* (170), *с'ём'ечки* (172).

Баклажан. У центральнослобожанських говірках на позначення цієї культури (*Solanum lycopersicum*) уживають лексеми: *синén'кий* (60, 68, 71, 74, 110, 128, 129, 133, 138, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183) // [закрі́ла синén'ких ба́нок де́с'ат' //] (177); *баклажа́н* (15, 57, 58, 61, 66, 68, 69, 71, 72, 74, 79, 80, 82, 86, 88, 92, 93, 94, 106, 107, 128, 129, 140, 171, 178, 182), *сін'ій пом'ідо́р* (55, 65, 69, 94, 109, 128, 129, 179), *сін'ій баклажа́н* (64, 65, 70, 113, 128, 129), *с'ін'ін'кий* (15, 79, 169, 185), *с'інен'кий* (136, 137, 180, 184), *сін'ій* (128, 129, 140), *с'ін'ен'кий* (11, 57, 70), *сенén'кий* (70, 79), *сінен'кий* (61, 106), *сін'ін'кий* (66). Найменування «баклажан» запозичене з турецької мови (тур. *patlıcan*, яке походить від перського *bābindžān*) [Фасмер 1964–1973, с. 111].

Помідор. Ця культура (*Lycopersicum esculentum*) здавна відома в Перу. На наших же землях вона з'являється у ХІХ ст. Номен «помідор» запозичено з іт. *pomì d'oro* від *roto d'oro*, буквально «золоте яблуко» (неточне відтворення з французької мови) [Фасмер 1964–1973, с. 323]. У говірках Харківщини для називання плоду цієї культури використовують лексеми: *пом'ідо́р* (в усіх обстежених пунктах) // [пом'ідо́ри ўже порозов'і́ли //] (168); *баклажа́н* (11, 55, 58, 65, 68, 70, 71, 73, 74, 79, 82, 92, 94, 106, 128, 129, 133, 136, 137, 138, 140, 170, 184) // [баклажа́ни ц'о́го ро́ку почорн'і́ли //] (184); *помидо́р* (88, 94, 109, 140, 170, 174); *тома́т* (61, 65, 69, 106, 109, 128, 129, 131, 180). Остання ж назва запозичена через франц. *tomate*, ісп. *tomate* з мексик. *tomatl* [Фасмер 1964–1973, с. 75]. Семема ж «помідор, рослина» має такі назви: *пом'ідо́р* (майже в усіх досліджених пунктах) // [пом'ідо́р п'ідйі́ла капу́с'т'áнка //] (168); *кушч пом'ідо́р'іў* (128, 129, 131, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185) // [шоб п'ідвйáзати кушч'і пом'ідо́р'іў / багáто па́лок трéба //] (170); *кушч помидо́р'іў* (140, 170, 174), *кушч пом'ідо́ра* (131, 138, 182).

Мак. Ця культура (*Paraver L*) у центральнособожанських говірках має такі назви: *мак* (у всіх досліджених пунктах) // [мак ви́рошчува́ли ко́лис' / п'і́сл'а то́го / йа́к за́прети́ли / пе́рестали́ //] (138). Імовірно, слово «мак» праслов'янського походження (прасл. *makъ*, старосл. *makъ*), проте є й припущення, що це запозичення з германських мов (старосаксонське *taho*, *tago*) або навіть про доіндоевропейське походження цього слова з грецького *tekon*, *makon* «мак» [Огієнко 1979–1995, с. 26–27; Фасмер 1964–1973, с. 560].

Із мікрогрупою «назви маку і його частин» пов'язані й репрезентанти семем: «головка маку» — *ма́к'і́ўка* (в усіх обстежених пунктах), *мак* (128, 129, 169, 178), *голо́ўка* (140, 169, 170), *коро́бочка* (170); «мак, у якого коробочка під приймочкою відкривається дірочками (самосійний мак)» — *мак* (майже в усіх досліджених пунктах), *самос'і́йний мак* (168, 169), *самос'і́й* (169), *ди́кий мак* (171), *стрибу́нець* (185); «мак, у якого коробочка під приймочкою не відкривається дірочками» — *мак* (у всіх обстежених пунктах), *пил'устко́вий мак* (170); «достиглі зернята маку» — *мак* (майже в усіх обстежених пунктах) // [з ма́ку пир'і́жкй пе́клі / бу́блики // ў т'і́сто його́ м'і́шали //] (179); *сп'і́лий мак* (138, 174), *мач'і́ни* (185); «головка маку, з якої видобули зернята» — *пустá ма́к'і́ўка* (128, 129, 133, 138, 169, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184), *поро́жн'а ма́к'і́ўка* (128, 129, 133, 179), *ма́к'і́ўка* (128, 129, 185), *шкаралу́па* (136, 137), *мак* (131), *голо́ўка* (170), *пусто́ўка* (140), *пустá коро́бочка* [пуст'і́ коро́бочки ма́ку ми па́лимо //] (168); *коро́бочка* (172); «процес видобуття маку з головок» — *висипа́н':а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 173, 176, 177, 178, 180, 181, 183), *вигру́с'уван':а* (140, 170, 171, 172), *ви́бит':а́* (128, 129), *ви́бива́н':а* (133, 138) // [ка́к ви́бива́ють з ма́к'і́вок / ка́жемо ви́бива́н':а //] (138), *зби́ра́н':а ма́ку* (168), *розлу́шчен':а* (169).

Перець. На позначення цієї культури у центральнособожанських говірках уживають такі лексеми: *пе́рець* (у всіх обстежених пунктах) // [в а́джі́ку си́пемо сла́дкий і го́р'кий пе́рець //] (185). Найменування «перець» є давнім запозиченням з латинської мови (лат. *piper*, яке походить із гр. *peperi*, давньоіндоевр. *pippali*, через давньовірхньо-нім. *peffer* — давньорус. пѣпъръ, словен. *prpar*) [Огієнко 1979–1995].

Із мікроутворенням «назви перцю» пов'язані й репрезентанти семем: «солодкий перець» — *солóдкий пе́рець* (майже в усіх досліджених пунктах) // [на солóдкий пе́рець ка́жемо солóдкий / на г'і́ркий / г'і́ркий //] (138); *пе́рець* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 169, 170, 171, 180, 182, 184, 185), *сла́дк'і́й пе́рець* (133), *сла́дкий пе́рець* (172); «гіркий перець» — *г'і́ркий пе́рець* (у більшості обстежених

пунктів), *пéрець'* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 169, 170, 171, 180, 182, 184, 185), *гóр'кий пéрець'* (172, 185).

Найменування городніх рослин переважно збігаються з відповідними назвами у літературній мові. Нормативні лексеми відомі, як правило, усім носіям діалекту, незалежно від їхнього віку, і навіть більше того, функціонують у деяких говірках Харківщини (через відсутність місцевого відповідника в них) як єдино відомі назви на позначення тих або інших сільськогосподарських культур. Наприклад, у говірці селища Солоницівка на позначення такої городньої культури, як морква, уживається лише літературна назва, а в говірці Пісочина тільки літературне найменування вживається на позначення часнику та огірка. Подібні явища характерні не тільки для цих населених пунктів, а й для багатьох інших. Це, з одного боку, свідчить про близькість наших говірок до середньонаддніпрянського діалекту, який є основою української літературної мови. А з другого боку — настановує на думку, що входження слів літературної мови у лексичний склад говірок на сучасному етапі інтенсивніше, ніж протилежний процес — перехід діалектних лексем до сучасної української літературної мови. Однак, слід зауважити, що літературномовні лексичні елементи, потрапляючи в говірку, нерідко піддаються фонетичному чи морфологічному переоформленню: *горóх* — *орóх*; *столóвий бур'ák* — *столóв'ій бур'ák*; *ог'іро́к* — *г'іро́к*, *огирóк*, *огерóк*, *огурóк*, *уг'іро́к*; *пом'ідóр* — *помидóр* та ін.

Для цього сегмента сільськогосподарської лексики характерні й такі лексичні паралелі: 1) українська назва сільськогосподарської культури і запозичена чи успадкована з інших мов (тюркських, праслов'янської тощо), тривале функціонування яких, щоправда, у тій або іншій центральнослобожанській говірці зумовлюється значною підтримкою і впливом лексичної системи сусідньої російської мови: *гарбúз* — *ті́ква*, *цибу́л'а* — *лу́к*, *каву́н* — *арбу́з*, *столóвий бур'ák* — *све́клá*, *в'і́чко* (невеличке заглиблення з брунькою на картоплині) — *глазóк*; 2) говіркова лексема на позначення рослини і літературна: *са́жанка* — *цибу́л'а-с'ї́янка*, *ві́йка* — *горóшок за́йачий* та ін.

Очевидним є й фонетичний уплив російської мови, зокрема, у фактах: *р'éна*, *стр'éлка* (насінний пагін цибулі), *óвошч'і*, *в'і́ка*, *гóр'кий пéрець'*. Проте дуже часто російськомовні утворення, які постали внаслідок узаємодії центральнослобожанських говірок із сусідньою мовленнєвою стихією, при засвоєнні, як правило, адаптуються до фонетико-морфологічних особливостей ареалу: *фасóл'а*, *морко́ў*, *чечеві́ц'а*, *горчи́ц'а* й ін.

2.2. Назви сортів сільськогосподарських рослин

Основні найменування сільськогосподарських культур у говірках Харківщини загальновідомі та загальновживані. Майже всі вони безваріантні, не виявляють тенденцій до зникання чи заміни. Вони утверджені тривалим ужитком у своєму історичному минулому та в сучасному функціонуванні як стійкі мовні факти. Великий інтерес тут становлять назви різноманітних і численних сортів сільськогосподарських культур. У данім разі географічне поширення їх чи диференціація за ознаками розвитку не привертають нашої уваги. Ці номени ситуативно цікаві з іншого боку — з погляду загальних питань вивчення називання. Вони демонструють спосіб думання людини й шляхи формування найменувань. Назви сортів городніх рослин відображають велику різноманітність у характерних деталях основних сільськогосподарських культур та ті тонкощі, які так удало й влучно відбило у своїх засобах живе народне мовлення. Щоправда, у роботі ми розглядаємо не тільки традиційні (народні), а й новіші (офіційно-номенклатурні) найменування такого типу, оскільки досліджуємо, власне, не суто територіальні, вузьколокальні мовленнєві реалії, а скоріше встановлюємо особливості функціонування елементів сільськогосподарської лексичної системи у центрально-слобослобожанському ареалі загалом, а вона (система), зрозуміло, включає в себе як говіркові утворення, так і офіційні (літературні). Однак, очевидно, все ж таки варто певним чином диференціювати відповідні назви.

До традиційних (народних) зокрема віднесемо такі: *б'їла, к'їн'с'кий зуб, кормова́* (сорт кукурудзи); *крупний, м'єлкий, пузанок* (сорт со-
няшнику); *б'їла, жбўта, іван-да-мáр'я, крáсна/червóна, рóзова, сїн'а, скоросп'їлка/скоросп'єлка, сорокодєнка/сорокадєнка/сорокодн'єўка, цигáнка, червóна шáпка* (сорт картоплі); *боршчовий/боршчевий, д'їн'ий, кормовий, корóткий, крáсний, сáхарний/цукрóвий* (сорт буря-
ків); *дбўга, куцєн'ка* (сорт моркви); *б'їла, б'їлокрáйка, крáсна/червóна, крупна, серєдн'а* (сорт редиски); *б'їла, весн'анá, жоўтувáта, зїмн'а/зимóва, кру́гла, ф'їолєтова, чóрна* (сорт редьки); *весн'аний/весн'аний/в'ес'єн'ий, зїмн'ий/з'їмн'ий/зимóвий/озїмий, йáрий/йаровий, москáл'/москáлик* (сорт часнику); *б'їла, гóстра, золотїста, рáн'а, сїн'а, солóдка, сорокозубка* (сорт цибулі); *полосáтий, р'абий, скоросп'їлка/скоросп'єлка, чóрний* (сорт кавуна), *кру́гла, рєпанка* (сорт динь); *б'їла, б'їлокачáнка, п'їзн'а, рáн'а, серєдн'а, сїн'а, скоросп'їлка* (сорт капус-
ти); *пбўний, самос'їй, стрибунєц'* (сорт маку); *гладкий, дбўгий, рáн'ий* (сорт огірків); *жбўтий, рáн'ий, слиўкї/слиўки* (сорт помідорів);

г'іркий/гиркий/г'ор'кий, жб'утий, зелений, красний/червоний, сол'одкий/сл'адкий, стр'учковий/стр'учковий, шишковатий (сорт перцю).

Офіційними ж назвами, нашу думку, є *ароматна, бемо, донецька, дн'іпроўс'ка, зор'а, коушен, одес'ка, сілосна, україн'с'ка, х'ар'к'іўс'ка* (сорт кукурудзи); *еней, ной, передовік, погл'ад, пол'овік, св'іточ, сонечко, сол'ібр'ет, х'ар'к'іўс'кий* (сорт соняшнику); *гол'анка, ела, іскра, кобза, н'еўс'ка, раїа, серп'анок, чаріўніц'а* (сорт картоплі); *б'ілий полтаўс'кий, б'ілоцерк'іўс'кий, бордо, кал'істо, кийеўс'кий, краснос'ел'с'кий, ран'е діво, рос', стол'овий, х'ар'к'іўс'кий, шв'ец'кий* (сорт буряків); *арт'ек, гаўріл'іўс'ка, карат'ел', нан'с'ка, нан'ц'ка, мат'ене, скв'ірс'ка, х'ар'к'іўс'ка, шантан'е/шантен'е* (сорт моркви); *руб'ін, червоний в'елетен'* (сорт редиски); *грайворон'с'ка, марчелан'с'ка, одес'ка* (сорт редьки); *кубан'с'кий, па́рус, украї́н'с'кий, х'ар'к'іўс'кий* (сорт часнику); *батун, каратал'с'ка, дн'іпропетроўс'ка, луган'с'ка, салатна, скв'ірс'ка, стригун'іўс'ка, ткач'іўс'ка, х'ар'к'іўс'ка, шалот* (сорт цибулі); *грибоўс'кий/гриб'іўс'кий/гриб'оўс'кий, каскелен'с'кий, х'ар'к'іўс'кий* (сорт кропу); *комишан'с'кий/камишан'с'кий, мел'ітопол'с'кий, огон'ок* (сорт кавунів); *ананасна, десертна, дуб'іўка, йаблучна, кол'осниці'а, україн'ка, х'ар'к'іўс'ка ран':а* (сорт динь); *амаг'ер, б'ілокачан':а, б'ілоп'іжска, дімерс'ка, ййун'с'ка, каміан'а голова, колобок, йарослаўна, х'ар'к'іўс'ка* (сорт капусти); *айакс, голан'с'кий, дал'невостонний/далекосх'ідний, дон'с'кий, зозул'а, конкур'ент, кринічка, кр'ісп'іна, маліш, н'іжин'с'кий, па́ркер, родн'іч'ок/джер'ело, усп'ех, ф'ен'ікс* (сорт огірків); *агата, волгограц'кий, вол'ове серце, дебар'аго, донец'кий, крем'енчуц'кий, прометей, ро́зовий великий, св'ітанок, ф'акел, чорний принц, йаблучко* (сорт помідорів); *батун, болгарс'кий, н'іжн'іс't', огон'ок, одес'кий, ротунда/ратунда, йантар'* (сорт перцю).

Отже, подамо загальний перелік назв сортів тих сільськогосподарських рослин, що вирощуються на території Харківщини, вживаються і використовуються у говірках досліджуваного регіону тощо. Принцип подачі матеріалу — від найпоширенішого номена (1-й стовпчик) до малопоширеного (останній) (дані 2004 року).

Сорти кукурудзи

одес'ка	сілосна	красна
ароматна	сахарна	зор'а
х'ар'к'іўс'ка	зернов'а	г'ібр'ід
к'ін'с'кий зуб	україн'с'ка	коушен
б'іла	донец'ка	бемо
кормов'а	дн'іпроўс'ка	

Сорти соняшнику

св'іточ хár'к'іус'кий красен' крупний м'єлкий пузанок	пол'овік передовік погл'ад йужний еней ной	сонечко зеленка сол'ібрет
--	---	---------------------------------

Сорти картоплі

голанка сорокодєнка/сорокадєнка/ сорокодн'єўка б'іла син'оглазка/син'єглазка/ с'ін'єглазка розова іван-да-мар'я циганка н'єўс'ка єла чар'іўніц'а красна/червона скоросп'ілка/скоросп'єлка кобза зор'ка червона шапка	красноглазка тура пй'аниц'а негрит'анка/негритоска жоб'та сін'а серпанок нед'кова слаўй'анка/слаўй'ан'с'ка америк'анка куб'інка іскра крімс'ка роза весна раїа
--	--

Сорти буряків

кормовий бордо сахарний/цукровий красний йуб'ілейний рос'	столовий/столов'ий боршчовий/ боршчевий хár'к'іус'кий кийєус'кий б'ілий полтаўс'кий б'ілоцерк'іус'кий	короткий дл'їний краснос'єл'с'кий швєц'кий ран'є диво кох'алік
--	---	---

Сорти моркви

каратєл' шантанє/шантенє артєк нан'с'ка/нан'ц'ка	гаўріл'іус'ка хár'к'іус'ка скв'ірс'ка доб'уга	куцєн'ка кал'істо матєне
---	--	--------------------------------

Сорти редиски

б'юлокра́йка кра́сна/черво́на зор'а́/зар'а́ руб'ї́н	б'ї́ла крупна середн'а	черво́ний ве́летен' фра́нцúз'кий заўтрак л'од'ана́ сосу́л'ка
--	------------------------------	--

Сорти редьки

чо́рна б'ї́ла зі́мн'а/зі́мова весн'ана́	жо́тува́та ф'юле́това кру́гла	грайворо́нс'ка одо́с'ка марчела́н'с'ка
--	-------------------------------------	--

Сорти часнику

зі́мн'ї́й/зі́мн'ї́й/ зі́мовий/озі́мий весн'аний/весн'аний/ в'ес'е́н'ї́й їа́рий/їа́ровий	моска́л'/моска́лик ха́р'к'ї́ус'кий украї́н'с'кий	куба́н'с'кий проста́к па́рус
---	--	------------------------------------

Сорти цибулі

стригун'ї́ус'ка чорну́шка/черну́шка кушчо́ўка/кушч'ї́ўка си́н'а скв'ї́рс'ка б'ї́ла ра́н'а	дн'іпропетро́ўс'ка луга́н'с'ка ха́р'к'ї́ус'ка сала́тна го́стра нап'ї́уго́стра солод́ка	бату́н зото́риста ткач'ї́ус'ка сорокозу́бка каратал'с'ка шало́т
---	--	--

Сорти кропу

грибо́ўс'кий/гриб'ї́ус'кий/ грибо́ўс'кий звичай́ний	ха́р'к'ї́ус'кий каска́ленс'кий
---	-----------------------------------

Сорти кавунів

ого́н'ок полоса́тий мел'ї́то́пол'с'кий/м'ел'ї́то́пол'с'кий р'абі́й комиша́нс'кий/камиша́нс'кий	п'ї́зн'ї́й чо́рний скоро́сп'ї́лка/скоро́сп'ї́лка ха́р'к'ї́ус'ка скоро́сп'ї́лка
--	---

Сорти динь

колхóзниц'а/колхóзн'іца/ колгóспниц'а дуб'ї́ўка/дубóўка ха́р'к'іўс'ка ра́н':а украї́нка десéртна	ре́панка кру́гла йа́блучна анана́сна мид'а́нка
---	--

Сорти капусти

цв'і́тна ра́н':а амаге́рка/амаге́р/маге́ра/меге́ра б'і́локача́н:а/б'і́локача́нка ха́р'к'іўс'ка п'і́зн'а се́редн'а си́н'а	б'і́лосн'ї́жка ка́мйана́ голова́ діме́рс'ка і́йу́н'с'ка ско́росп'ї́лка б'ї́ла йа́рослаўна колобо́к
---	---

Сорти маку

самос'ї́йний/самос'ї́й пил'у́стко́вий	по́ўний стрибу́нець
--	------------------------

Сорти огірків

дал'н'ево́стóчний/далеко́сх'ї́дний родн'і́чо́к/джерéло н'е́жин'с'кий (н'ї́жин'с'кий, н'е́жен'с'кий, н'е́ж'ї́н'с'кий) айа́кс зо́у́л'а кр'і́сп'ї́на усп'е́х па́рке́р кри́ни́чка	конку́ре́нт фе́н'ї́кс до́ўгий гла́дкий ра́н':ї́й дон'с'кий мали́ш гола́н'с'кий поб'ї́ді́тел'
--	--

Сорти помідорів

слиу́кі/слиу́ки во́лгогра́ц'кий воло́ве се́рце доне́ц'кий дебара́го ага́та	кре́менчу́ц'кий ро́зовий вели́кий жо́ўтий ра́н':ї́й средн'ора́н':ї́й	св'і́та́нок фа́кел/хва́кел чо́рний принц проме́тей йа́блучко
---	--	--

Сорти перцю

болга́рс'кий подáрок Молдо́ви кра́сний/черво́ний г'і́ркий/гіркі́й/го́р'кий рату́ндра/рату́нда/рату́н бату́н солóдкий/сла́дкий стр'учко́вий/стр'учковий	огон'о́к зелéний жо́утий оде́с'кий йанта́р' н'їжн'іс'т' шишкова́тий
---	---

Номінація сортів, як показують факти, реалізується за різними ознаками. Значна кількість рослин має найменування, що співвідносяться з тією або іншою географічною територією, з якої було завезено чи на якій було виведено той або інший сорт: *оде́с'ка*, *ха́р'к'іу́с'ка*, *украї́н'с'ка*, *донéц'ка*, *дн'іпроу́с'ка* (кукурудза); *ха́р'к'іу́с'кий*, *йу́жний* (соняшник); *гола́нка*, *кійіу́с'ка*, *славйáнка/славйáн'с'ка*, *америка́нка*, *куб'і́нка* (картопля); *ха́р'к'іу́с'кий*, *кійіу́с'кий*, *красно-с'ел'с'кий*, *шве́ц'кий*, *б'лоцєрк'іу́с'кий*, *б'ілий полта́у́с'кий* (буряк); *на́н'с'ка*, *ха́р'к'іу́с'ка* (морква); *оде́с'ка*, *грайворо́н'с'ка* (редька); *ха́р'к'іу́с'кий*, *украї́н'с'кий*, *куба́н'с'кий* (часник); *дн'іпропетроу́с'ка*, *луга́н'с'ка*, *ха́р'к'іу́с'ка* (цибуля); *ха́р'к'іу́с'кий* (кріп); *мел'іто́пол'с'кий*, *ха́р'к'іу́с'ка* *скоросп'і́лка* (кавун); *ха́р'к'іу́с'ка* *ра́н':а*, *украї́нка* (диня); *ха́р'к'іу́с'ка* (капуста); *дал'н'євостóчний/далекосх'ідний*, *гола́н'с'кий*, *н'їжин'с'кий*, *дон'с'кий* (огірок); *вологра́ц'кий*, *донéц'кий*, *кременчу́ц'кий* (помідор); *болга́рс'кий*, *подáрок Молдо́ви*, *оде́с'кий* (перець).

Багато культур мають сорти з назвою *ха́р'к'іу́с'кий* або *ха́р'к'іу́с'ка* (залежно від роду рослини). Таке найменування, як правило, вказує на місцеве походження сорту, тобто на те, що його було виведено в харківському регіоні. І це цілком природно, оскільки на території Харківщини свого часу працювали численні селекційні науково-дослідні станції.

Географічний відтінок має й номен «французький завтрак» (сорт редиски), другий елемент якого свідчить про його засвоєння з російської мови. Проте це найменування, на нашу думку, не зумовлюється власне географічним чинником. В основу номінації, мабуть, покладено не «територію», а скоріше той факт, що французи полюбляють їсти на сніданок редиску, що може бути і цілком реальним явищем або сприйматися як природне у свідомості мовців.

Номінація сортів реалізується і за кольоровою ознакою (прямою чи опосередкованою): *б'і́ла*, *кра́сна* (кукурудза); *б'і́ла*, *син'огла́зка*,

рóżова, циганка, красна/червона, красноглазка, негрита́нка/негрита́ска, жоўта, сін'а (картопля); *красний, білий полтаўський* (буряк); *білокрайка, красна/червона, руб'їн, біла, червоний веле́тен'* (редиска); *чорна, біла, жоўтувата, фіолетова* (редька); *чорнушка/чернушка, сін'а, біла, золотиста* (цибуля); *огон'ок, рабій, чорний, полосатий* (кавун); *цвітна́, білокача́н:а/білокача́нка, сін'а, білосні́жка, біла* (капуста); *розовий вели́кий, жоўтий, чорний принц* (помідор); *красний/червоний, зелений, жоўтий* (перець).

Такі найменування будовою можуть бути простими, складними і складеними. Прості номінації — це назви, що безпосередньо вказують на той або інший колір (фактично найменування сорту одночасно є і назвою кольору). Наприклад, *жоўта, сін'а, красна/червона, różова* (картопля); *біла, чорна, фіолетова* (редька) й ін. До простих віднесемо й номен «жовтувата» (сорт редьки), що, крім указівки на сам колір, означає частковий вияв забарвлення плоду цієї рослини. Те саме стосується і найменування «золотиста» (сорт цибулі). Назви відтінків, на нашу думку, передають і такі найменування, як *руб'їн* (сорт редиски), *йанта́р'* (сорт перцю). Номінація тут реалізується на підставі подібності сортів до цих каменів за ознаками кольору.

Складні ж найменування — це номінації, у яких перша частина містить указівку на колір, а друга, як правило, на ту частину рослини, яка має це забарвлення: *білокача́н:а/білокача́нка* — капуста; *білокрайка* — редиска; *син'огла́зка, красногла́зка* — картопля. Цікавим є номен «білосніжка» (сорт капусти), перша частина якого прямо вказує на колір (білий), а друга — опосередковано (сорт, що схожий кольором на сніг).

До складених віднесімо двослівні найменування *чорний принц* (помідор) і *червоний веле́тен'* (редиска). В останньому факті номінація реалізується не тільки за кольором, а й за розміром.

Цікавими є й найменування *циганка, негрита́нка/негрита́ска* (сорт картоплі). Номінація у фактах *циганка, негрита́нка/негрита́ска* реалізується на підставі подібності цих сортів кольором до забарвлення шкіри представників однойменних народностей.

Називання сортів реалізується і за розміром: *крупний, м'який* (соняшник); *короткий, діліний* (буряк); *дбуга, куце́нка* (морква); *крупна* (редиска); *малиш, дбугий* (огірок); *розовий вели́кий* (помідор); за формою: *кін'с'кий зуб* (кукурудза); *пузанок* (соняшник); *сорокозубка, кушчо́вка* (цибуля); *кру́гла, йа́блучна* (диня); *колобо́к, каміана́ голова́* (капуста); *гладкий* (огірок); *сли́вка, во́лове се́рце*,

йáблyчко (помідор); *пóўний* (мак); *кpу́гла* (редька); *л'од'анá сосу́лка* (редиска); *стр'учковий*, *шишковáтий* (перець); за смаком: *сáхарна* (кукурудза); *сáхарний/цукрóвий* (буряк); *солóдка, гóстра, нап'їгóстра* (цибуля); *десéртна* (диня); г'іркий/гóр'кий, *солóдкий/слáдкий* (перець); за часом висіву або садіння: *веснá* (картопля); *зімн'а/зимóва, весн'анá* (редька); *зімн'їй/зимóвий/озі́мий, весн'áний/в'ес'én'їй, йáрий/йаровий* (часник); за часом досягання і збирання: *сорокадénка/сорокодн'éўка, скоросп'їлка* (картопля); *серéдн'а* (редиска); *rán'а* (цибуля); *скоросп'їлка, п'їзн'їй* (кавун); *хáрк'їўс'ка rán'а* (диня); *rán'а, серéдн'а, п'їзн'а* (капуста); *rán'їй* (огірок); *rán'їй, средн'орán'їй* (помідор); за призначенням: *кормовá, сїлосна, сáхарна, зерновá* (кукурудза); *кормовий, сахáрний/цукрóвий, столóвий/столóв'їй, борщовий/борщевий* (буряк); *простáк* (часник); *салáтна* (цибуля); *звичáйний* (кріп); *десéртна* (диня); за ароматичними властивостями культури: *аромáтна* (кукурудза); за способом розмноження рослини: *самосї́йний* (мак); за генетичними ознаками: *г'їбр'їд* (кукурудза); за якимось антропонімом (як правило, за іменами чи назвами відомих біблійних, міфічних і легендарних героїв та істот): *енéй, ной* (соняшник); *éла* (картопля); *йарослáўна, колобóк* (капуста); *айáкс, фéнікс* (огірок); *агáта, прометéй* (помідор) та за іншими менш прозорими, часом невиразними і дещо загадовими ознаками.

З усіх основних рослин, найменування сортів яких зафіксовано під час обстеження, найменшу кількість назв має мак. І це цілком природно, оскільки культура не така вже й важлива, як інші городні рослини, і скоріше є периферійною, ніж основною. Тому й не виникло особливої потреби у виведенні нових сортів маку, в їх удосконалюванні й урізноманітнюванні.

Для повної характеристики аналізованого матеріалу зауважимо, що найменування сортів відзначаються значною фонетичною і словотвірною варіативністю: *сорокодénка/сорокадénка/сорокодн'éўка; син'оглáзка/син'еглáзка/ с'ін'еглáзка; негрит'ánка/негритóска; скоросп'їлка/скоросп'élка* (сорт картоплі); *столóвий/столóв'їй; борщовий/борщевий* (сорт буряку); *шантанé/шантенé; нáнс'ка/нáнци'ка* (сорт моркви); *зор'á/зар'á* (сорт редиски); *зімн'а/зимóва* (сорт редьки); *зімн'їй/з'їмн'їй/зимóвий/озі́мий; весн'áний/в'ес'én'їй; йáрий/йаровий; москáл'/москáлик* (сорт часнику); *кушчóўка/кушч'їўка* (сорт цибулі); *гpибóўс'кий/гpиб'їўс'кий*, (сорт кропу); *мел'тóпол'с'кий/м'ел'тóпол'с'кий; скоросп'їлка/скоросп'élка* (сорт кавуна); *колхóзниц'а/колхóзн'ица; дуб'їўка/дубóўка* (сорт дині); *амагérка/амагér/магéра/мегéра* (сорт капусти); *н'éж'інс'кий/*

н'їжінс'кий (огірок); *фа́кел/хва́кел* (сорт помідорів); *г'іркий/гиркий*; *рату́ндра/рату́нда/рату́н* (сорт перцю).

Очевидним є фонетичний вплив російської мови, зокрема у фактах: *скоросп'єлка*, *зар'а*, *с'ін'єгла́зка*, *з'ї́мн'їй*, *кушчбо́ўка*, *гри́боўс'кий*, *м'єл'іто́пол'с'кий*, *дубо́ўка*, *н'єж'інс'кий*, *усп'єх*, *средн'ора́н'їй*, *в'єс'єн'їй*.

Є й значна кількість лексичних запозичень із російської: *са́харна* (кукурудза), *са́харний* (буряк), *кра́сна* (кукурудза), *кра́сна* (картопля), *кра́сний* (буряк), *кра́сна* (редиска), *кра́сний* (перець), *красногла́зка* (сорт картоплі), *м'є́лкий* (соняшник), *сорокодн'є́ўка* (сорт картоплі), *йу́жний* (соняшник), *полоса́тий* (кавун), *дл'ї́н:ий* (буряк), *крі́мс'ка ро́за* (сорт картоплі), *йіу́н'с'ка* (капуста), *колхо́зниц'а* (сорт дині), *ро́зовий вели́кий* (помідор), *поб'ї́дітел'* (сорт огірків), *фра́нцу́з'кий за́ўтрак* (сорт редиски), *дал'н'євоста́чний* (огірок).

Залучення свідчень діалектної лексики надзвичайно важливе для поглиблення теорії номінації, оскільки дослідження окремих її ТГЛ сприяє розумінню природи називання і розкриває особливості становлення й функціонування номінативних одиниць.

Великий інтерес для з'ясування мотивів номінації становлять найменування сортів сільськогосподарських культур. Їх називання реалізується за різними ознаками, проте найпродуктивнішими є мотиви кольору і географічної території.

Назви сортів городніх рослин демонструють значну фонетичну і морфемну варіантність.

2.3. Назви хвороб і шкідників сільськогосподарських культур

Із ЛСГ «найменування сільськогосподарських рослин і їх сортів» тісно пов'язана лексика на позначення хвороб і шкідників аграрних культурних рослин. Ця лексика не була предметом спеціального детального вивчення. Назви хвороб і шкідників сільськогосподарських культур, як правило, не виділялися в окрему лексико-семантичну групу, проте, слід зауважити, що деякі номен такого плану розглядалися у складі ЛСГ «найменування сільськогосподарських рослин», зокрема назви хвороб зернових культур. Так, наприклад, у монографії М. В. Никончука у розділі «Сільськогосподарські культури» подаються дві семеми — «грибковий паразит на колосках жита у вигляді чорного ріжка» і «грибковий паразит у вигляді чорного пилу на колосках пшениці, ячменю, на вітках проса, на качанах кукурудзи» [Никончук 1985].

У центральнотлумаченських говірках репрезентантами першої з цих семем є лексеми: *р'їжкі́* (майже в усіх обстежених пунктах) //

[у_ко́лоска́х жи́та бува́йут' так'і те́мні́ р'і́жкі́ / йак'і́ по́рт'ат' зерно́ //] (141); *р'і́жок* (57, 65, 70, 94, 106), *зо́на* (58, 69, 74, 79, 110), *ро́жки* (71, 94, 128, 129), *са́жа* (79, 80, 82, 171), *ро́жкі́* (128, 129), *р'і́жкі́* (117, 128), *спор'і́й* (128, 129), *зо́на* (55, 65), *жу́чки́* (136, 137), *ба́бка* (65, 68), *голоу́н'а* (68, 69), *голоу́н'а* (79), *парша́* (172), *грибо́к* (64), *жу́желиц'а* (66), *зола́* (55), *са́жка* (140), *спорі́н'я* (134), *мучни́ц'а* (140), *ма́нка* (88), *поп'і́л'ни́ц'а* (86).

Друга семема «грибковий паразит у вигляді чорного пилу на колосках пшениці, ячменю та інших злакових культур» у центральнослобожанському ареалі репрезентована такими лексемами: *са́жа* (у більшості обстежених пунктів), *голоу́н'а* (128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 139, 140, 141, 185) // [мину́лого ро́ку пше́ниц'а́ бу́ла за́ра́жена голоу́н'о́йу //] (130); *са́жка* (15, 65, 70, 71, 74, 88, 109, 136, 137, 141), *зо́на* (58, 69, 73, 74, 79, 93, 94, 110), *голоу́н'а* (55, 68, 69, 73), *зо́на* (58, 113), *са́ржа* (69, 79), *р'і́жок* (58, 93), *грибо́к* (68), *са́жиц'а* (70), *і́ржа́* (61), *пі́л'на голоу́н'а* [бува́йє тверда́ і пі́л'на голоу́н'а́ // пі́л'на к_концу́ убо́рки перетво́р'уйє зерно́ у_про́с'і́ / куку́ру́з'і́ / пше́ниц'і́ / оу́с'і́ ў_пил // спóри розл'і́тайуц'а́ / а ко́лосок / йак по́звонóк // а у_тверд'і́й голоу́н' і соу́с'і́м дру́ге д'і́ло // йє пузі́рчата у_куку́ру́з'і́ голоу́н'а́ //] (168); *тверда́ голоу́н'а* (168), *пузі́рчата голоу́н'а* (168), *чо́рна зо́на* [чо́рна зо́на на_ко́лоска́х / а тоді́ вона́ розпі́л'уйєц'а́ і по́йіда́йє зерно́ // його́ ну́жно ви́рива́т' // ми зр'і́зали пр'а́мо ко́лоскі́ у_жі́тов'і́ //] (170).

Розгляньмо й семему «сажка, грибковий паразит у вигляді чорних пухирчастих наростів на кукурудзі й інших рослинах», репрезентантами якої у центральнослобожанських говірках є лексеми: *са́жа* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ба́гато куку́ру́зи / на_йак'і́й йє са́жа //] (65); *са́жка* (61, 70, 73, 79, 106, 128, 129, 130, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 183, 185) // [куку́ру́за покрі́лас' са́жойу //] (131); *голоу́н'а* (55, 109, 128, 129, 134, 135, 180, 182, 184), *зо́на* (58, 61, 69, 73, 74, 93, 94, 110), *са́жа* (11, 55, 64, 75), *зо́на* (55, 65, 113), *пузі́рчата голоу́н'а* (72, 128, 129), *грибо́к* (68), *ба́бка* (68), *пога́на куку́ру́за* (60), *пухі́рчата са́жка* (73).

Із мікроутворенням «хвороби злакових рослин» пов'язані й репрезентанти семем: «колосок пшениці чи жита, уражений хворобою» — *бол'ни́й* (136, 137, 138), *хво́рий* (128, 129), *у́ра́жений хворобо́йу* (128, 129, 134), *пога́ний* (131, 136, 137), *за́ра́жений* (138, 170), *бол'а́чка на_ко́лоску́* (128, 129), *са́жа* (133, 170), *у́ра́жений* (135, 184), *пора́жбни́й* (138), *пусті́й* (131), *парша́* (130); «качан кукурудзи, вражений хворобою» —

бол'ний (136, 137, 138), *голоўн'а* (132, 135, 139), *хво́рий* (128, 129), *зара́жений* (138, 170), *бол'а́чка на качан'і* (128, 129), *у́ражений хворобо́ю* (128, 129), *у́ражений кача́н* (168), *пога́ний* (131), *пораже́ний* (138), *са́жковий кача́н* (130), *голове́шка* (134).

Відзначимо, що діалектоносії не завжди чітко усвідомлюють різницю між шкідниками і хворобами зернових культур. Так, наприклад, до хвороб метонімічно зараховано жужелицю (*жужелиця хлі́бна* — це комаха з добре розвинутими задніми стрибальними ногами, яка завдає значної шкоди листкам жита, пшениці, ячменю) [Визначник 1987, с. 10].

ЛСГ «шкідники та хвороби технічних рослин(соняшнику, конопель, тютюну та ін.)». Найпоширенішими захворюваннями технічних культур є *чо́рна пл'аміс'т'іс'т'* (у більшості досліджених пунктів) // [голоўн'і шк'ідники со́н'ашника / коно́пел' / л'о́ну та т'ут'уно́у / хрестоцв'ітн'і бл'ішки / а се́ред хвороб / чо́рна пл'аміс'т'іс'т' //] (130) і *корнева́ гнил'* (майже в усіх обстежених пунктах) // [тл'а на со́н'ашнику / бур'а́к п'ідіда́є довгоно́сик // мо́же бу́ти корнева́ гнил' // со́ўка бур'а́к йіс'т' // на бур'а́к напада́є воу́чок / ка́жут' ще су́чка / медве́дка // це одне́ і те́ж // метели́ця бур'а́к ви́їда́є / мете́лики б'іле́н'к'і / але́ не са́м мете́лик / а черва́ йіс'т' бур'а́к і віса́док //] (131).

Зрідка у говірках Харківщини використовують номен «септаріоз» на позначення хвороби соняшнику: [ми об'ри́скуєм со́йашник од се́птар'іо́за //] (185). Уживається він, як правило, сільськими фахівцями, зокрема агрономами. Проте, навіть функціонуючи у мовленні людей із спеціальною середньою чи вищою освітою, ця назва набуває дещо відмінних від літературної мови фонетичних рис (літературна назва *септоріоз* — хвороба зернових та інших культурних рослин, при якій на листі, зрідка й на стеблах, з'являються світло-жовті чи бурі плями, що призводять до засихання листя, його опадання). У говірковому мовленні голосний звук **о** в ненаголошеній позиції вимовляється як **а**. Проте така вимова, як відомо, не є нормативною, правильною і не відповідає орфоепічним вимогам української літературної мови. Рідковживаною є і назва «заразіха» (багато-річна трав'яниста рослина-паразит, що прикріплюється до кореневої системи технічних культур (соняшнику, тютюну й ін) та зростається з ними своїм стеблом: [кул'ту́ри порази́ла зарази́ха //] (185). Літературна назва цього рослинного паразита *вовчо́к*. Найменування *зарази́ха*, очевидно, виникло на Центральній Слобожанщині внаслідок контактування з говірками російської мови (пор. російське

заразі́ха). Узагалі ж у говірковому мовленні Центральної Слобожанщини найменування хвороб технічних рослин вирізняються слабо або ж не виділяються мовлянами зовсім.

Назви шкідників технічних культур у говірках Харківщини репрезентовані ширше. Шкідниками, як правило, є комахи, хоча у свідомості мовців як такі сприймаються і деякі тварини.

Розгляньмо спочатку найменування комах. Семема «соняшнікова міль, або метелиця (*Homolosa nebulellum*)» репрезентована такими лексемами: *мол'* (у більшості досліджених пунктів), *м'і́л'* (141, 168, 171, 184), *метéлиц'а* (131, 180, 184), *метелі́ц'а* (131), *падсо́нухова м'і́л'* (141), *метéлик* (175).

На позначення вовчка звичайного, або ж капустянки (*Gryllotalpa gryllotalpa*) у центральнослобожанських говірках використовують слова: *капу́с'т'анка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [на_со́йашник / коно́плі / л'он напада́є капу́с'т'анка / і са́харний бур'а́к вона́ по́рте //] (185); *капу́с'т'а́нка* (128, 129, 131, 133, 169, 170, 182), *воу́чок* (128, 129, 131, 133, 138, 140, 172, 179, 182, 184), *медве́дка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 168, 169, 175, 176), *ведме́дка* (131, 133), *су́чка* (131).

Семема «пелиця» на території Харківщини репрезентована лексемами: *тл'а* (в усіх обстежених пунктах) // [тл'а на_со́н'ашнику бува́є / на_бур'ако́в'і і табаку́ / на_коно́пл'ах //] (131); *попелі́ц'а* (140, 168, 184), *поп'і́л'ні́ц'а* (170).

До шкідників технічних рослин належить і лучний метелик (*Pyrausta sticticalis*), який у центральнослобожанських говірках має такі назви: *метéлик* (майже в усіх досліджених пунктах) // [метéлик бур'а́к йіс'т' / со́н'ашник / коно́пл'у / але не_сам / а гу́сениці //] (171); *стебе́льний метéлик* (185).

Семема «клоп буряковий (*Polymerus cognatus*)» репрезентована на Харківщині лексемою *клоп*. Однією лексемою представлені й назви довгоносика та совки: *доу́гоносик* (у всіх обстежених пунктах) // [доу́гоносик йіс'т' бур'а́к / подсо́лнух / л'он / коно́пл'у / горо́х //] (172); *со́йка* (в усіх досліджених пунктах) // [со́йка / личи́нка з_брудні́м бі́лим т'і́лом / по́ўн'іс'т'у зйіда́є листки́ росли́н // вони́ бува́йут' і сі́л'но погри́зені // йіс'т' бур'а́к / со́йашник / карто́шку / горо́х і квасо́л'у //] (185).

Семема «листовійка» репрезентована лексемою *листове́ртка* (134, 174, 175, 180) // [листове́ртка крила́та / бува́є безкри́ла / кома́ха зеле́ного чи жо́утва́то-зеле́ного ко́л'ору // листки́ од_не́йі жо́ўкнут' / засиха́йут' і скру́чуйу́т'а // у_коно́плі вона́ / л'о́ні //] (134).

На позначення сарани у центральнослобожанському ареалі використовують слово *саранча́* (в усіх обстежених пунктах) // [на техні́чн'ї кул'ту́ри нападáйє і саранча́ // вона вигризáйє д'їрки //] (132).

Семема «блішка» репрезентована лексемами: *блoхá* (у більшості досліджених пунктів) // [блoхá по́рте л'он / коно́пл'ї / табáк / со́йашник //] (185); *блoшка* (131, 139, 179), *бл'їшка* (182, 184), *блoшїц'а* (135), *хрестоцв'їтна бл'їшка* (130), *конопл'áна блoхá* (141).

До шкідників технічних культур належить і личинка хруща, яка має на Харківщині такі назви: *хрoбáк* (майже в усіх обстежених пунктах) // [хрoбакі́ п'їдїдáйут' бур'áк / л'он / карто́шку //] (168); *личї́нка хрущá* (134, 176).

Шкідниками, як уже згадувалося вище, можуть бути і тварини: горобці, граки, кози, кроти. Семема «горобець» репрезентована у центральнослобожанських говірках лексемами: *горoбéц'* (у всіх досліджених пунктах) // [горoбц'ї́ сон викл'óвуйут' //] (168); *ворoб'їй* (172, 179, 183), *ворoб'éй* (128), *ворoбéй* (128).

До шкідників-птахів зрідка на Харківщині зараховують граків: *гpак* (169, 174) // [гpакі́ со́н'ашник кл'уйóт' //] (169). Із тварин найпоширенішими шкідниками на території Центральної Слобожанщини є крїт (на позначення цієї реалії тут уживають лексеми *крот* і *кр'їт*, які поширені у центральнослобожанському ареалі однаковою мірою) і сліпак звичайний (*Spalax microphthalmus*), якого на Харківщині переважно називають сліпцем або сліпаком. Проте для називання останнього часто використовують у центральнослобожанських говірках вищезгадані лексеми *крот* і *кр'їт*. Здебільшого як шкідники сприймаються і кози: [козá у со́н'ашник заб'їгáйє //] (169).

ЛСГ «хвороби та шкідники городніх рослин». Розгляньмо семему «хвороба, за якої чорніє ніжка капусти (розсади)», репрезентантами якої у центральнослобожанських говірках є лексеми: *чо́рна но́жка* (майже в усіх обстежених пунктах), *чо́рна н'їжка* (131, 138, 139, 185), *чорноно́жка* [на ка́пу́сту напáла чорноно́жка //] (168). Із мікрогрупою «хвороби капусти» пов'язані й репрезентанти семми «слизистий бактеріоз, хвороба капусти, яка виявляє себе в період зав'язування качана і від якої вона гние і вкривається слизом» — *гнил'* (128, 129, 136, 137, 169, 171, 172, 178, 181, 182), *слиз* (131, 133, 136, 137, 173, 177, 179, 180, 183), *слизистий бактер'їoз* (140, 168), *гнил'á* (138), *бактер'їoз* (185).

Зрідка на Харківщині зустрічається хвороба капусти, яка має найменування: *килá* (140), *к'їлá* (168). Узагалі ж кила — це хвороба

деяких сільськогосподарських рослин, зокрема й капусти, що характеризується появою наростів на їх корінні.

Семема «хвороба помідорів, за якої підгниває нижня частина плодів» репрезентована такими лексемами: *гнил'* (майже в усіх обстежених пунктах), *ф'ітофтора* (128, 129, 138), *хв'ітофтора* (128, 129, 138), *ф'ітофтороз* (140, 185), *хв'ітофтороз* (140, 185).

Хвороби перцю на території Центральної Слобожанщини, як правило, не поширені і, відповідно, маловідомі: [у_пéрц'а р'ідко бува́йе хв'ітофтороз / бактер'іоз //] (185). Те саме стосується і хвороб баклажанів: *ф'ітофтора* (128, 129), *хв'ітофтора* (128, 129), *ф'ітофтороз* [ф'ітофтороз / грибна хвороба / при_йак'ій зйаўл'айуц':а нал'іт і пл'ами // бува́йе ў_пом'ідор'іў і сін'іх //] (140), *хв'ітофтороз* (140).

Захворювання баштанових культур. У центральнослобожанських говірках було вивлено такі найменування хвороб гарбузів, кавунів і динь: *гнил'* (майже в усіх досліджених пунктах) // [йес'т' гнил' напада́йе на_гарбузі / кавуні // дін'і гнийу́т' бува // йакшо́ на_д'іл'ан'ц'і дес'áток штук згнийе́ / то це не_багато //] (170); або *бактер'іоз* [бактер'іоз ура́жує ог'іркí / дін'і / кавуні / гарбузі / і вони гнийу́т' //] (140). Семема «хвороба, яка утворює плями і наліт, що призводять до засихання рослин — гарбузів та інших баштанових культур, репрезентована лексемами: *борошніста роса* [борошніста роса́ бува́йе у_гарбуза́ / ог'ірк'іў / дін'і / на_кавуна́х] йе // вона́ утво́рує пл'ами / нал'іт / п'ісл'а чо́го росли́на засиха́йе //] (140); *роса* (133), *лучніста роса* (140), *лучна́ роса* (133).

Хвороби картоплі. Найпоширенішим захворюванням картоплі у центральнослобожанських говірках є *гнил'* (у всіх досліджених пунктах). Ця назва має своєрідну диференціацію, яка полягає в тому, що дуже часто мовці виділяють суху і мокру гниль: *суха́ гнил'* (131, 136, 137, 140, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184) // [суха́ гнил' п'áтнами / мо́кра гнил' / коли́ про́сто гнийе́ //] (131); *мо́кра гнил'* (131, 136, 137, 140, 170, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184). Такі найменування на позначення хвороб картоплі, як *ф'ітофтороз* (168, 185), *хв'ітофтороз* (168, 185), *чо́рна парша́* [чо́рна парша́ / хвороба́ / при_йак'ій ура́жен'і і па́ростки / і плоді //] (140) мають поодинокі виявлення. Іноді мовці чітко не розрізняють назви шкідників і хвороб. Так, наприклад, як хворобу було названо колорадського жука: *колора́ц'кий жук* (128, 129) // [ў_карто́шки дв'і осноўні́х хвороби́ / гнил' і колора́ц'кий жук //] (129).

Захворювання цибулі та часнику. На Харківщині вивлено такі найменування хвороб цибулі та часнику: *гнил'* (майже в усіх обстежених

пунктах), *шийкова гнил'* [шийкова гнил' / грибокѡва хворѡба / йакѡ виникаѡе п'їдчас збер'їган':а цибул'ї чи часнику //] (140); *шеїкова гнил'* [трѡба завести новоїи цибул'ї / бо ѡнаш'їи шеїкова гнил' //] (168); *гнил' ден'ц'ѡ* [гнил' ден'ц'ѡ ѡцибул'ї буѡѡе / жѡѡтне лїс'т'ѡ і рослїна вїѡне //] (140); *мозѡйка* [мозѡйка / це колї нацибул'ї зїѡул'ѡйуц':а св'їтло-жѡѡт'ї і б'їл'ї смѡги //] (140); *переспоронѡз* [хоч цибул'ѡ і часник л'їкарство дл'ѡнас / но і вони бол'їйут' напереспоронѡз //] (185). Останнїм двом вїдповїдають такї лїтературнї назви, як *мозѡїка* (мозѡїчна хворѡба) і *перѡноспорѡз*, або *неспрѡвжня борошнїста росѡ* (грибкове захворюѡвання, що прояѡляється через 3–4 тижнї пїсля садїння і при якому спостерїгається вїдставання рослин у ростї, жѡвтїння та засихання лїстя, а у вологу погоду наѡїть і покриття їх сїруѡато-фїолетовим нальѡтом). Лексема «мозѡїка» утворилася, мабуть, унаслідок унївербацїї (стягнення в одне слово стїйкого словосполучення — мозѡїчна хворѡба-мозѡїка). Проте для розмовного лїтературного та гѡвїркового мѡвлення, очевидно, природнїшою є усїчена, економнїша з погляду мѡвнѡзвукѡвих засѡбів та, вїдповїдно, придатнїша й зручнїша для комунїкативного процесу, форма *мозѡїка*. Щѡдо лексеми «переспорѡноз», то вона, ймѡвїрно, утворилася вїд лїтературного слова «перѡноспорѡз» унаслідок дїї так зѡваної народної етимологїї.

Хворѡби бѡбових культур. Дуже рїдко зустрїчається у централь-нослѡбожанських гѡвїрках така назѡа хворѡби бѡбових рослин, як *аскох'їтѡз* [аскох'їтѡз горѡху ѡраѡуѡе ѡс'у рослїну / зїѡул'ѡйуц':а пл'ѡми / ц'ѡточкї // хворѡба передаѡец':а рѡштками зараѡженої рослїни //] (140). Аскохїтоз — це хворѡба, що враѡѡе переважно горѡх, на лїстї і стеблах якого з'ѡявляються свїтло-каштанѡві плями з темно-коричнеѡою ѡблямїѡкою. Рїдковживаною назѡою є й *антракнѡз квасѡл'ї* [антракнѡз квасѡл'ї / це колї ѡпер'їѡд зїѡулен':а схѡд'їѡ і утѡрен':а плѡд'їѡ виникаѡут' черѡвѡн'ї пл'ѡми / йак'ї набухѡйут' / а пѡт'їм зїѡул'ѡйуц':а смѡги //] (140). Антракнѡз — грибкове захворюѡвання сїльськогѡспѡдарських культур, унаслідок якої молодї рослини гинуть, а на старїших з'ѡявляються жѡвтї, рожевї або бурї плями, трїщини і виразкї з темно-бурими краями; на стеблах плями буѡають чорнї, нїби ѡбѡугленї. Уживаються цї назѡи, як правило, фѡхївцями.

Найменуѡвання хворѡб їнших городнїх рослин, зѡкрема редькї і редискї, мѡвцям неѡвїдомї.

Назѡи шкїдникїв городнїх культур. Семема «колѡрадський жук, шкїдник картоплї, баклажанїв, помїдорїв» репрезентѡвана лексемами:

ко́лора́цький жу́к (майже в усіх обстежених пунктах), *ко́лора́д* (128, 129, 136, 137, 138, 173, 175, 177, 177, 178, 180, 181, 183, 185), *жу́к* (169).

Значна кількість найменувань шкідників городніх рослин є однаковою з назвами шкідників технічних культур, тому детально розглядати їх ми не будемо.

Перерахуймо найменування шкідників помідорів: *ме́двє́дка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 168, 169), *со́ўка* (136, 137, 138, 140, 168), *воу́чок* (128, 129, 131, 133, 172), *капу́с'т'анка* (140, 171, 185), *капу́с'т'а́нка* (170), *ве́дме́дка* (131).

Шкідники баштанових культур. Із цим мікроутворенням пов'язані такі назви: *тл'а* (майже в усіх обстежених пунктах), *ба́штан:а попе́ліц'а* (140), *воу́чок* (131, 140), *капу́с'т'анка* (185), *со́ўка* (185), *паву́тін:ий кл'іш':* (140), *три́пс* (140), *слима́к* (140), *дро́т'а́ник* [дро́т'а́ники / це черв'ячк'і так'і ма́ле́н'к'і / б'і́л'і //] (140); *дро́т'а́нка* (179), *гра́к* [гра́ки бакшу́ бува́йе викло́вуйут' //] (169).

Шкідники баклажанів і перцю. Ці рослини мають незначну кількість шкідників, а відповідно і їх найменувань: *воу́чок* (133), *капу́с'т'анка* [капу́с'т'анка поп'ідгриза́ла пе́рец' //] (185).

Шкідники цибулі та часнику. Із цим мікроутворенням пов'язані такі назви: *тл'а́* (136, 137, 138), *дро́т'а́нка* (128, 129, 170) // [дро́т'а́нка цибу́л'у йі́с'т' / а часні́к н'ічо́го не́йі́с'т' // часні́к по́ртиц':а / коли́ бур'і́е //] (170); *доу́гоно́сик* (140), *че́рв'ячк'і б'і́л'і* (133), *цибу́л'ко́ва м'і́л'* (140), *лу́кова му́ха* (168).

Шкідники редиски та редьки. На Харківщині виявлено такі найменування: *тл'а* (131, 136, 137, 168), *мошк'а́* (128, 129), *попе́ліц'а́* (140); *блоха́* (138, 170, 185) // [блоха́ лі́с'т'а зве́рху йі́с'т' і на́реді́ски / і на́ред'ки / а на́ко́р'ін'ц'а́х не́ма́ н'ічо́го //] (170); *дро́т'а́нка* (128, 129), *слима́к* (140); *капу́с'т'анка* (185); *со́ўка* (185), *м'і́л'* (168); *чорне́н'к'і жу́чк'і* (133).

Шкідники картоплі. Із цим мікроутворенням пов'язані такі назви: *дро́т'а́нка* (128, 129, 131, 133, 170, 172), *дро́тик* [дро́тик / ма́ле́н'к'ий слима́к //] (138) *слиз'к'і че́рв'ячк'і* (138); *воу́чок* (128, 129, 131, 133, 138, 172), *капу́с'т'анка* (140, 171, 185), *ме́двє́дка* (128, 129, 131), *ве́дме́дка* (131), *капу́с'т'а́нка* (131, 170); *хроба́к* (128, 129, 131, 168); *со́ўка* (170, 185); *кро́т* (133), *кр'і́т* (140). Іноді спостерігаємо явище метонімічного перенесення. Так, наприклад, серед шкідників картоплі названо *гни́л'* (136, 137), яка є хворобою.

Шкідники капусти. Із цією мікрогрупою пов'язані такі номени: *ме́те́лик* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 185), *б'і́ла́н*

(131, 136, 137, 138, 169), *б'ілий метéлик* (170); *капу́с'т'анка* (140, 171, 185), *капу́с'т'а́нка* (131, 170), *ведме́дка* (169); *блoхá* (136, 137, 138, 140, 172, 185), *блoшкa* (131), *тл'а* (128, 129, 138, 140, 168, 170), *комаши́н'á* (140), *мошкарá* [йак мошкарá нападé / то розвод'áт' с'іл' у вод'і і брізкayт' нéйу капýсту / посипáйут' м'іждур'áд'а дýстом чи пoп'ілом //] (170); *сoўкa* (185), *мол'* (128, 129); *жучкí* *б'іл'и* (128, 129), *жучкí* (140); *слима́к* (185).

Шкідники гороху, квасолі. На Харківщині виявлено такі найменування: *жучкí* (136, 137), *куз'кí* (128, 129, 133) // [у_з'ібраному куз'кí завод'ац':а / а так червйакí йак'іс' / цв'іл' //] (128); *червйакí* (128, 129); *орóхова зерно́ўка* (168), *горóхова зерно́ўка* (185); *метéлиц'а* (131); *попелíц'а* (168), *тл'а* (185); *саранчá* (169), *горóхова мýха* [і ў_горóхов'і / і ў_квасoл'і при_цв'іт'ін':і оц'á мýха закладáйе йа́ички // с'іменó достига́йе / достига́йе і йа́ичко // жучoк там сидíт' / йак у_комoр'і / а пoт'ім прокóсує д'ірочку і ви́лázит' // а пoт'ім закладáйуц':а йáйц'а ш'е на_стеблoв'і //] (170). Іноді до найменувань шкідників квасолі і гороху зараховують такі назви, як *цв'іл'* (128, 129) і *мохнатíн':а* [бува́йе орóх мохнатíн':ам берéц':а / стр'учoк чорн'іє / а шo_воно / хто_ його_знá //] (133).

Отже, відзначимо, що назви хвороб і шкідників сільськогосподарських рослин відомі не всім діалектоносіям. Певні найменування знають лише фахівці, зокрема агрономи. Наприклад, *переспоронóз*, *аскох'ітoз*, *антракнóз*, *септар'іoз*. Проте навіть у їхньому мовленні подібні найменування часто зазнають часткових трансформацій (*переспоронóз* від літ. *пероноспорóз*, *септар'іoз* від літ. *септоріoз* тощо). Такі номени, як *ф'ітофто́ра*, *ф'ітофторoз* відомі не тільки спеціалістам, а й звичайним діалектоносіям, але для рядових мовців природнішими є форми *хв'ітофто́ра*, *хв'ітофторoз*. Узагалі під фітофторою розуміють «рід нижчих грибів класу фікоміцетів, що паразитують на картоплі, помідорах і т. ін.», а під фітофторозом — «хворобу рослин, спричинюваною фітофторою (грибами-паразитами)». Проте фітофторою називають не тільки самих паразитів, а й захворювання ними спричинюване. Таке метонімічне перенесення, у принципі, властиве й літературній мові. Своєрідна мовленнєва диференціація, залежно від професійної приналежності мовців, спостерігається й у використанні назв *слизистий бактер'іoз* і *слиз*. Уживання першої характерно для мовлення сільських спеціалістів, другої — для усіх інших діалектоносіїв. Зауважимо, що мовці не завжди чітко усвідомлюють різницю між шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур. Це нерозрізнення привело до виникнення різних метоніміч-

них перенесень. Так, наприклад, до хвороб картоплі зараховується мовцями колорадський жук (*колорац'киї жук*) (див. контекст вище), який, по суті, є прожерливим шкідником бурувато-жовтого кольору, що об'їдає листя картоплі та інших рослин родини пасльонових і завдає цим їм великої шкоди. Або, навпаки, до шкідників картоплі зараховується *гнил'* (загальна назва хвороб рослин, спричинюваних деякими видами бактерій або грибів, унаслідок якої рослина, її коренеплоди, плоди розкладаються тощо). Назви захворювань сільськогосподарських культур структурою можуть бути простими (однокомпонентними), наприклад, *зона́*, *са́жка* й ін., складеними (двослівними): *борошніста роса́*, *чо́рна парші́* тощо, зрідка складними, тобто такими, що поєднують у собі кілька коренів: *хв'ітофто́ра*, *хв'ітофторо́з*, *чорноно́жка*. Зауважимо, що двослівні найменування внаслідок дії словотвірних процесів (в основному основоскладання й універбації) часто зливаються в одну лексему: *сли́зисті́й бактер'іо́з* — *слиз*, *чо́рна но́жка/чо́рна н'і́жка* — *чорноно́жка* тощо. Може спостерігатися й просте відкидання уточнювального елемента двокомпонентної сполуки: *сли́зисті́й бактер'іо́з* — *бактер'іо́з*, *мо́кра гни́л'*, *суха́ гни́л'*, *ши́йкова гни́л'* — *гни́л'*, *борошніста роса́*, *лучна́ роса́* — *роса́*. Узагалі ж найменування хвороб сільськогосподарських рослин у говірках Харківщини представлені слабо, більш вираженими є назви шкідників, хоча знову ж таки вони відомі не всім носіям тієї або іншої центральнослобожанської говірки.

2.4. ЛСГ на позначення різних періодів росту і досягання сільськогосподарських культур

Розгляньмо окремо і багату в репертуарному плані й поліінформативну в науковому відношенні лексичну групу на позначення етапів росту й досягання сільськогосподарських рослин. Номінація різних періодів росту і дозрівання культивованих рослин характеризується неоднаковою деталізацією семантичного простору. Вона засвідчує наявність різної кількості елементів і має відмінності відповідно до особливостей досягання тієї або іншої культури. Проте для всіх сільськогосподарських рослин можна виділити 4 основні стадії: 1) етап появи сходів; 2) період росту (розвиток сходів, поява стебла і колоса (для зернових культур)); 3) стадія цвітіння; 4) період формування плодів і їх досягання».

Етапи росту й дозрівання жита. Прадавня економічна і культурна цінність жита для східних слов'ян є загальновідомою, тому різні періоди росту і досягання цієї рослини повсюдно і здавна

лексично репрезентовані. Перший етап «жито сходить» представлений такими формами: *схóде* (майже в усіх обстежених пунктах), *схóдит'* (131, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 182, 183), *проростá/проростáйе* (128, 129, 131, 168, 171, 172, 185). Другий період «сходи розвиваються» репрезентований назвами *кушчúйец'а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 172, 174, 179), *кушчúц'а* (141, 170, 176, 182, 185) // [жíто кушчúц'а / пóт'ім колосóв'і ідúт' уúстр'ёлку / пóт'ім ізúстр'ёлки випускáйец'а кóлос / дáл'і жíто цв'іте / пóт'ім кóлос налива́йец'а / пóт'ім пер'іод восковóйі і поўнойі сп'ёлос'т'і //] (170).

На позначення третього етапу «з'являються стебла» використовують номени *вихóде уúтру́бку* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *йде ўúстр'ёлку* (170, 182, 184, 185), *йде ўúрост стеблó* (131).

Четвертий період «з'являється колос» репрезентований такими формами: *йде ўúкóлос* (майже в усіх обстежених пунктах), *викидá/викидáйе кóлос* (130, 131, 135, 139, 182, 184), *колосúц'а* (131, 134, 135, 141, 185), *випускá/випускáйе кóлос* (170).

На позначення п'ятого етапу «цвіте» використовують назви *цв'іте* (в усіх досліджених пунктах), *красу́йец'а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 170, 171, 172).

Шостий період «наливається зерно» репрезентований у такий спосіб: *налива́йец'а* (в усіх обстежених пунктах); *налива́йец'а зерно́м* (128, 129, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 185), *наливáйец'а кóлос* (170, 173, 174, 178, 179, 184).

Сьомий етап «зріє» представлений назвами *дозр'івá/дозр'івáйе* (128, 129, 136, 137, 138, 179, 180, 182), *сп'íйе* (133, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *достигá/достигáйе* (141, 168, 171, 178, 184, 185), *стігне* (135, 139), *посп'івá посп'івáйе* (140), *зр'íйе* (172).

У періоді досягання жита мовці виділяють іноді такі стадії: *молóчна* і *зр'іла сп'іл'іс'т'* (172), *восковá* і *поўна сп'іл'іс'т'* (170), *молóчна*, *молóчно-восковá зр'іл'іс'т'*, *зр'іле* (185), *молóчна* і *поўна сп'іл'іс'т'* (141). Зауважимо, що такі утворення, як правило, побутують у мовленні місцевих спеціалістів.

Етапи росту й дозрівання пшениці. Ця злакова культура має такі ж періоди росту і досягання, як і жито. Перший етап «пшениця сходить» репрезентований формами *схóде* (майже в усіх обстежених пунктах), *проростá/проростáйе* (128, 129, 131, 168, 169, 171, 172, 185), *схóдит'* (131, 134, 135, 139, 184).

На позначення другого етапу «сходи розвиваються» використовують такі назви: *кушч'їец'а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 172, 174, 179), *кушч'їц'а* (141, 170, 176, 182, 185) // [пшениц'а то́же схо́де / по́т'ім кушч'їц'а / да́л'ї випуска́є стр'є́лку / ви́бра́сує ко́лос / по́т'ім цв'і́тє / ко́лос налива́їец'а і дохо́де до воско́вої і да́л'ї по́ўної сп'є́лос'т'ї //] (170).

Третій період росту «з'являються стебла» репрезентований такими елементами: *вихо́де у тру́бку* (128, 129, 136, 137, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *їде ў стр'ї́лку/стр'є́лку* (170, 182, 184, 185), *стебл'їц'а* (130, 131, 132, 134, 139, 185) // [пшениц'а схо́де / кушч'їец'а / по́т'ім ка́жут' стебл'їц'а / да́л'ї пшениц'а викида́ колос / набира́є зерно́ або / ка́жут'/ полов'ї́є //] (131).

На позначення четвертого етапу «з'являється колос» використовують такі назви: *викида́/викида́їє ко́лос* (130, 131, 133, 134, 135, 139, 170, 182, 184), *їде ў ко́лос* (132, 134, 136, 137, 138, 140, 169, 177, 181, 183), *колос'їц'а* (131, 134, 135, 141, 185), *ви́бра́сує ко́лос* (170), *викида́їє колосо́к* (135), *викида́ ко́лос* (130).

П'ятий період «цвіте» репрезентований лексемами *цв'і́тє* (в усіх обстежених пунктах), *крас'їец'а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 170, 171, 172).

На позначення шостого періоду «наливається зерно» використовують такі назви: *налива́їец'а* (в усіх обстежених пунктах), *налива́їец'а зерно́м* (128, 129, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 185), *налива́їец'а ко́лос* (170, 173, 174, 178, 179, 184), *налива́їец'а зерно́* (130, 132, 134), *полов'ї́є* (131, 133), *набира́є зерно́* (131), *набира́їец'а зерно́м* (133), *форм'їец'а пл'ї́д* (128, 129, 131, 138, 169, 184).

Сьомий етап «зріє» репрезентований лексемами *дозр'їва́/дозр'їва́їє* (128, 129, 135, 136, 137, 138, 179, 180, 182), *зр'ї́є* (172), *сп'ї́є* (133, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *посп'їва́/посп'їва́їє* (140), *достига́їє* (141, 168, 171, 178, 184, 185), *достига́* (168, 171, 178, 184, 185), *сти́гне* (135, 139).

У періоді досягання пшениці мовці додатково виділяють іноді такі стадії: *воско́ва* і *по́ўна сп'ї́л'їс'т'* (170), *молóчна* і *по́ўна сп'ї́л'їс'т'* (141), *молóчна* і *зр'ї́ла сп'ї́л'їс'т'* (172), *молóчна* і *молóчно-воско́ва зр'ї́л'їс'т'*, *зр'ї́ле* (185). Ці терміноподібні найменування, окрім *зр'ї́ле*, є утвореннями останнього часу. Вони активно побутують у мовленні сільських фахівців, зокрема агрономів.

Етапи росту й дозрівання ячменю. Перший і другий етапи мають такі ж назви, як і відповідні періоди росту пшениці.

Третій період росту «з'являються стебла» репрезентований такими формами: *вихо́де у́тру́бку* (128, 129, 136, 137, 141, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 178, 180, 181, 183), *йде ў́стр'і́лку/стр'і́лку* (170, 182, 184, 185), *стеблі́ц':а* (130, 132, 134, 139, 185), *йде ў́стебл'о́* (128, 129, 133, 138), *йде ў́тру́бку* (169).

Четвертий і п'ятий етапи мають такі ж найменування, як і відповідні періоди росту пшениці. На позначення шостого етапу «наливається зерно» використовують такі назви: *налива́йце':а* (в усіх обстежених пунктах), *налива́йце':а зерно́м* (128, 129, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 175, *налива́йце':а ко́лос* (170, 173, 174, 178, 179, 184), *налива́йце':а зерно́* (130, 132, 134).

Сьомий етап «зріє» має такі ж назви, як і відповідний період пшениці. Цей період складається з таких фаз: *моло́чна* і *по́ўна сп'і́л'іс'т* (141), *воскова́/во́скова* і *по́ўна сп'і́л'іс'т'/сп'і́лос'т'* (170), *моло́чна* і *зр'і́ла сп'і́л'іс'т'* (172), *моло́чна*, *моло́чно-воскова́/во́скова*, *воскова́/во́скова зр'і́л'іс'т'*, *зр'і́ле* (185).

Різнi періоди росту і досягання вівса й проса. Перший етап росту вівса і проса має такі ж назви, як і відповідний період досягання пшениці. Другий етап «сходи розвиваються» репрезентований такими лексемами: *куш'у́йце':а* (128, 129, 130, 132, 136, 137, 138, 172, 174, 179), *куш'і́ц':а* (131, 133, 141, 170, 176, 182, 185) // [от'о́ йак пшени́ц'а рост'е / так і овес / з'ійшо́ў / тоді́ куш'і́ц':а / ви́бра́су́є стр'і́лку / ко́лос / цв'і́т'е / налива́йце':а і дохо́де до́сп'і́лос'т'і //] (170); *куш'і́ц':а* (170), *рост'е́* (134, 139, 140, 168, 169, 171, 173, 175, 177, 178, 180, 181, 183, 184).

Третій період росту має ж такі найменування, як і відповідний етап досягання ячменю. Четвертий період «з'являється колос» репрезентований такими формами: *викида́/викида́йе ко́лос* (128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 139, 170, 182, 184), *йде ў́ко́лос* (132, 134, 136, 137, 138, 140, 168, 177, 181, 183), *ко́лосі́ц':а* (131, 134, 135, 185), *викида́ ко́лос* (130), *ви́бра́су́є ко́лос* [про́со з'і́йде / тоді́ куш'і́ц':а да́л'і іде ў́стр'і́лку і ви́бра́су́є ко́лос / по́т'ім цв'і́т'е / ко́лос налива́йце':а і сп'і́йе //] (170), *викида́ во́лот'* (141).

П'ятий етап росту вівса і проса має такі ж назви, як і відповідний період досягання пшениці. На позначення шостого періоду «наливається зерно» вживають такі ж самі найменування, як і для називання ячменю.

Сьомий етап росту «зріє» репрезентований такими формами: *дозр'і́вайе* (128, 129, 131, 136, 137, 138, 179, 180, 182), *зр'і́йе* (172),

сп'їє (128, 129, 133, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *посп'івá/посп'івáїє* (140), *досп'івá/досп'івáїє* (141), *достигáїє* (168, 169, 171, 178, 184, 185), *достигá* (168, 171, 178, 184, 185), *стігне* (135, 139).

Етапи росту й дозрівання гречки. Періоди росту і досягання цієї злакової культури мають такі ж найменування, як і етапи дозрівання жита.

Різні періоди росту і досягання кукурудзи. Перший етап «кукурудза сходить» має ж такі назви, як і відповідний період росту пшениці. Те ж саме стосується і другого етапу — розвитку сходів.

Третій період росту «з'являються стебла» репрезентований такими формами: *вихо́де у тру́бку* (136, 137, 138, 141, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *їде ў стр'ї́лку/стр'є́лку* (170, 182, 184, 185), *їде ў стеблó* (128, 129, 133, 169, 170), *стеблї́ц':а* (132, 139), *розвивáїєц':а кукурузї́н':а/кукурудзї́н':а* (130, 134, 135).

На позначення четвертого етапу «з'являється колос» використовують такі найменування: *викида́їє ко́лос* (колосóк) (130, 133, 134, 135, 139, 141, 182, 184), *колосї́ц':а* (134, 135, 185), *викида́/викида́їє в'ї́ник* (131), *вибра́сує м'ї́тлічку* (170).

П'ятий період росту «кукурудза цвіте» репрезентований такими лексемами: *цв'ї́тє* (в усіх обстежених пунктах), *красу́їєц':а* (133, 136, 137, 138, 171, 172).

На позначення шостого етапу «поява качанів» використовують такі назви: *заўї́а́зуїєц':а пл'ї́д* (128, 129, 132, 134, 135, 139, 169, 172, 173, 174, 176, 179, 180, 182, 184, 185), *вї́а́жуц':а качанї́* (131, 133, 136, 137, 138, 140, 168, 171, 175, 177, 181, 183), *зїаўл'áїєц':а качáн* (141, 178), *вибра́сує почáтки* [кукурґу́за схо́де / їде ў стеблó / *вибра́сує м'ї́тлічку* / *цв'ї́тє* / *вибра́сує почáтки* / *налива́їєц':а* / *пóт'їм пер'ї́од молóчно-воско́вої і поўно́ї сп'є́лос'т'ї* //] (170); *викида́їє пл'ї́д* (131).

Сьомий період росту «наливається зерно» репрезентований такими елементами: *налива́їєц':а* (в усіх обстежених пунктах), *налива́їєц':а зернóм* (128, 129, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 185), *налива́їєц':а качáн* (170, 173, 174, 178, 179, 184), *налива́їєц':а кукуру́за* (130, 132, 134, 170).

На позначення восьмого етапу «зріє» використовують такі найменування: *дозр'івá/дозр'івáїє* (128, 129, 131, 132, 136, 137, 138, 179, 180, 182), *зр'ї́є* (172), *сп'ї́є* (128, 129, 133, 140, 141, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *досп'івáїє* (141); *достигá/достигáїє* (168, 171, 178, 184, 185), *стігне* (135, 139).

Етапи росту й дозрівання льону. Перший період розвитку цієї технічної культури «сходи» репрезентований такими найменуваннями: *проростá/проростáйе* (130, 134, 168, 171, 172, 175, 179, 180, 184, 185), *схóде* (140, 141, 169, 173, 176), *схóдит'* (182, 183), *виростá/виростáйе* (170).

На позначення другого етапу «сходи розвиваються» використовують такі назви: *ростé* (130, 134, 140, 168, 171, 175, 180, 183, 184), *виростá/виростáйе* (182), *кушч́иц':а* (182, 185), *кушч́у́йец':а* (179).

Третій етап «з'являються стебла» репрезентований формами *вихóде у тр́убку* (168, 171, 172, 175, 179, 180, 183), *идé ў стр'ёлку/идé ў стр'ёлку* (170, 182, 184, 185), *идé ў стеблó* (170), *зйаўл'áйуц':а стéбла* (130, 134).

На позначення четвертого періоду досягання «цвіте» використовують назву *цв'ітé* (в усіх обстежених пунктах).

П'ятий етап «з'являється насіння» репрезентований такими формами: *зйаўл'áйуц':а с'іменá* (168, 170, 171, 172, 175, 179, 180, 182, 183, 184, 185), *зйаўл'áйец':а нас'ін':а* (130, 134, 171, 179, 182), *пойаўл'áйуц':а с'іменá* (135, 139), *пойаўл'áйец':а нас'ін':а* (170).

На позначення шостого періоду «зріє» використовують такі найменування: *достигáйе* (130, 134, 168, 171, 175, 184, 185), *достигá* (168, 171, 178, 184, 185), *дозр'івá/дозр'івáйе* (179, 180, 182), *зр'і́йе* (172), *сп'і́йе* (140, 175, 183), *посп'івá* (170).

Етапи росту й дозрівання соняшнику. Перший період досягання цієї технічної культури «сходи» репрезентований такими лексемами: *схóде* (135, 139, 140, 141, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183), *схóдит'* (139, 169, 170, 175), *проростá/проростáйе* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 168, 171, 172, 184, 185).

На позначення другого етапу «сходи розвиваються» використовують таку назву: *ростé* (в усіх обстежених пунктах).

Третій період росту «з'являються стебла» репрезентований у такий спосіб: *вихóде у тр́убку* (136, 137, 139, 141, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183), *идé ў стеблó* (128, 129, 130, 138, 140, 169, 170, 182, 184, 185).

На позначення четвертого етапу «з'являється головка соняшника» використовують такі найменування: *зйаўл'áйец':а голóўка* (128, 129, 130, 138, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184), *викидá/викидáйе шл'áнку* (132, 134, 135, 141, 172, 175, 182), *зайа́зуйец':а гр'інка* (140, 168, 171, 185), *викидá гр'áнку* (131, 133), *зйаўл'áйец':а гр'áнка* [сон проростáйе / ростé / йде ў стеблó/ зйаўл'áйец':а гр'áнка

або / *ка́жут' заўйáзуיעц':а гр'áнка / пóт'ім цв'íte / пóт'ім гр'áнка налива́йец':а і сп'і́е //]* (133), *заўйáзуיעц':а гр'áнка* (133), *заўйáзуיעц':а корзінка* (128, 129, 136, 137, 139), *зйаўл'áйец':а ша́пка* (128, 129), *зйаўл'áйец':а кружа́лок* (138), *заўйáзуיעц':а кружо́к* (138), *викида́йе со́н'ашник* (169), *пoйаўл'áйец':а голо́ўка* [ўсо́йашника св'і́й пер'іод ро́ста // со́йашник схо́де / ростé / йде ў_стеблó / на_йóму пoйаўл'áйец':а голо́ўка / пóт'ім ц'а голо́ўка розкривáйец':а / со́йашник цв'íte і кабачкі посп'івáйут' //] (170); *викида́ ко́шик* (180). Між появою головки соняшника і цвітінням іноді виділяють проміжний етап — *голо́ўка розкривáйец':а* (170).

На позначення п'ятого періоду «цвіте» використовують назву *цв'íte* (в усіх обстежених пунктах). Між цвітінням і появою насіння соняшника іноді виділяють проміжний етап — *п'ідн'іма́йец':а* [со́н'ашник схо́де / ростé / йде ў_стеблó / викида́ со́н'ашник / цв'íte / п'ідн'іма́йец':а / зйаўл'áйуц':а кабачкі / достигáйе //] (169).

На позначення шостого періоду «з'являється насіння» використовують такі найменування: *зйаўл'áйец':а нас'ін':а* (128, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 168, 171, 173, 176, 177, 178, 181, 183, 184, 185), *зйаўл'áйуц':а с'ём'ечки* (131, 132, 135, 139, 141, 172, 174, 175, 185), *зйаўл'áйуц':а с'іменá/семена́/с'іменá/с'ем'енá* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 168, 179, 180, 182, 185), *зйаўл'áйуц':а кабачкі́* (169, 170), *зйаўл'áйец':а сон* (131, 133, 134, 136, 137), *зйаўл'áйуц':а зёрна* (171), *зйаўл'áйуц':а зернáта* (128, 129), *пoйаўл'áйуц':а сём'ачки* (135), *пoйаўл'áйуц':а сёмйачки* (128, 129), *налива́йец':а гр'інка* [со́йашник схо́де / ростé / йде ў_стеблó / пóт'ім заўйáзуיעц':а гр'інка / цв'íte / пóт'ім налива́йец':а гр'інка і со́йашник сп'і́е //] (140).

Сьомий етап «зріє» репрезентований такими лексемами: *сп'і́е* (128, 129, 131, 132, 133, 140, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *досп'івáйе* [падсо́нух спочáтку схо́де / пóт'ім ростé / вихо́де ў_тру́бку / викида́йе шл'áпку / цв'íte / пóт'ім зйаўл'áйец':а нас'ін':а / дáл'і падсо́нух досп'івáйе //] (141); *кабачкі́ посп'івáйут'* (170), *достигáйе* (130, 134, 168, 169, 171, 178, 184, 185), *достигá* (168, 171, 178, 184, 185), *сті́гне* (135, 139), *дозр'івá/дозр'івáйе* (128, 129, 131, 132, 136, 137, 138, 179, 180, 182), *зр'і́е* (172).

Різні періоди росту і досягання буряків. Перший етап «сходи» репрезентований такими лексемами: *проростá/проростáйе* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 168, 171, 172, 184, 185), *схо́де* (139, 140, 141, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 182, 183), *сходит'* (139, 170, 175).

Другий період росту «поява кількох листків» представлений такими назвами: *йде у_вілочку* (128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 178, 179, 180, 182, 184, 185), *викида́/викида́йе листо́чки* (133, 173, 174, 177, 181, 183), *зйаўл'а́йец':а листо́чки* (136, 137).

На позначення третього етапу «поява гички» використовують такі найменування: *росте́ гы́чка* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *росте́ гич* (128, 129, 168, 171), *зйаўл'а́йец':а ботва́* (128, 129, 141, 172), *зйаўл'а́йец':а баді́л':а* (128, 129), *росте́ све́кла* (128, 129), *росте́ све́кла* (138, 140).

Четвертий період досягання «корінь росте» репрезентований такими формами: *росте́ ко́р'ін'* (128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 138, 139, 140, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 181, 182, 183, 184, 185) // [бур'ак сходе́ / йде у_вілочку / це коли́ два листо́чка пе́рших зйаўл'а́йец':а // по́т'ім пост'і́пе́н:о набира́йе пйа́т' / с'ем листо́чк'іў / ка́жут' / гы́чка росте́ / ко́р'ін' росте́ / поки́ його́ не_выкопайут' //] (170); *росте́ корне́ви́шче* (133, 136, 137, 141, 168, 172, 175, 178, 179) // [бур'ак пророста́ / викида́йе листо́чки / росте́ гы́чка / корне́ви́шче / пл'ід росте́ і созр'і́вайе //] (133), *йде ў_ко́р'ін'* (169, 180).

На позначення п'ятого етапу «росте плід» використовують такі назви: *росте́ пл'ід* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 138, 139, 140, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185), *форму́йец':а пл'ід* (128, 129, 131, 138, 169, 184), *розвива́йец':а пл'ід* (136, 137), *росте́ бур'ак* (133), *утво́р'уйец':а корнеплóд* (141).

Шостий період росту «зріє» репрезентований такими формами: *сп'і́йе* (132, 135, 136, 137, 139, 140, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 181, 183), *дозр'і́вайе* (128, 129, 131, 138, 172, 179, 180, 182), *созр'і́вайе* (131, 133), *достига́йе* (130, 134, 168, 171, 178, 184, 185), *достига́* (168, 171, 178, 184, 185), *росте́ корнеплóд* [бур'ак сходе́ / по́т'ім / йде у_вілочку / зйаўл'а́йец':а ботва́ / росте́ корне́ви́шче / утво́р'уйец':а корнеплóд / і дал'і в'ін росте́ //] (141).

Слід звернути увагу і на стадії росту буряка, який залишають на другий рік для отримання насіння (висадок). Він має такі періоди досягання: [з_корнеплóду вироста́йе суцв'і́т':а / або́ / ка́жут' / пуска́ стр'і́лку / цв'і́те́ / по́т'ім зйаўл'а́йец':а на́с'і́н':а //] (141).

Етапи росту і дозрівання картоплі. Перший період — «картопля сходить» має ж такі назви, як і аналогічний етап росту буряків. Другий етап «сходи розвиваються» репрезентований такими лексемами: *росте́* (130, 132, 134, 135, 139, 140, 141, 168, 169, 170, 171, 172, 173,

175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *виг'а́гуїец'а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 174, 179), *кушч'уїец'а* (138).

На позначення третього періоду росту «з'являються стебла» використовують такі найменування: *йде ў_кушч* (128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185) // [карто́шка схо́де / росте́ / йде ў_кушч / цв'і́те / заўйа́зуїец'а пл'і́д / по́т'ім засиха́ баді́л'а і форм'уїец'а пл'і́д //] (169); *форм'уїец'а кушч* (141, 176), *росте́ ў_баді́л'а* (170, 180) // [карто́шка пророста́ / а йак поса́д'ат' / то схо́де / росте́ / по́т'ім у_баді́л'а росте́ / тоді́ нач'і́на́йе цв'і́сті / по́йаўл'а́їец'а заўйа́з' // а коли́ баді́л'а посо́хне / тоді́ уже́ карто́шку копа́йут' //] (170); *зйаўл'а́їец'а картоплі́н'а* (134).

Четвертий етап «цвіте» репрезентований лексемою: *цв'і́те* (в усіх обстежених пунктах).

На позначення п'ятого періоду росту «з'являється плід» використовують такі назви: *вйа́жец'а карто́шка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 141, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185) // [карто́шка схо́де / росте́ / йде ў_кушч / цв'і́те / вйа́жец'а / виле́жуїец'а / достига́йе //] (140); *заўйа́зуїец'а карто́пл'а* (132, 134, 135, 139), *йде ў_зе́мл'у* (128, 129), *по́йаўл'а́їец'а заўйа́з'* (170).

Шостий етап «росте плід» репрезентований такими формами: *форм'уїец'а пл'і́д* (128, 129, 130, 135, 136, 137, 138, 139, 169, 173, 174, 177, 181, 182, 183), *росте́ пл'і́д* (128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 168, 171, 172, 175, 176, 178, 179, 180, 184, 185), *форм'уїец'а корневі́шце* (131, 133), *виле́жуїец'а* (140).

На позначення сьомого періоду досягання «засихання бадилля» використовують такі найменування: *засиха́ баді́л'а* (128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 168, 169, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185), *засиха́ картоплі́н'а* (130, 134, 141, 171, 175, 183), *со́хне баді́л'а* (170, 174).

Восьмий етап «дозрівання картоплі» репрезентований такими лексемами: *дозр'іва́йе* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 172, 179, 180, 182, 184), *созр'іва́йе* (131, 133), *достига́йе* (130, 134, 140, 168, 171, 175, 178, 184, 185), *сп'і́йе* (132, 135, 139, 173, 174, 176, 177, 181, 183).

Різні періоди росту і досягання огірків. Перший етап росту «сходи» має такі ж назви, як і аналогічний період росту буряків. Другий етап «сходи розвиваються» репрезентований такими лексемами: *сте́лиц'а* (135, 139, 140, 141, 168, 171, 172, 173, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183) // [ог'і́ркі схода́т' / сте́л'ац'а / цв'і́ту́т' / утво́р'у́їуц'а заўйа́з' і пупі́анок / расту́т' пло́ді / да́л'і пожо́ут'і́н'а баді́л'а //

сам пл'ід прохóдит' так'і пер'іоди рóсту / заўйаз' / пúпйанок / ог'ірок / жоўт'ак //] (141); *розстел'áйец':а* (138, 169) // [огірок проростá / розстел'áйец':а / абó / йак шче кáжут' / плетéц':а / пóт'ім цв'ітé / ўйáжец':а / зйаўл'áйец':а пúпйанок / ростé пл'ід / сп'і́е / стайé жоўт'акóм //] (138); *плетéц':а* (128, 129, 132, 133, 136, 137, 138, 174, 175, 176, 178, 184) // [гірок проростá / плетéц':а / цв'ітé / заўйáзуйец':а / зйаўл'áйец':а пúпйанок / ростé пл'ід / сп'і́е гірок / йакшó ўчáсно не з'ірвáли / стайé жоўт'акóм абó спец'іáл'но залишáйут' на нас'ін':а //] (133); *розпл'ітáйец':а* [зрáзу сáд'ат' зéрно / вонó виростáйе ў ч'оті́р'і листóч'ки / схóде / а тод'і́ розвивáйец':а абó розпл'ітáйец':а / цв'ітé // цв'іт обпíл'уйут' бжóли / получáйец':а пúпйанок / із пúпйанка виростáйе ог'ірок //] (170); *зйаўл'áйец':а гúдина* (130), *зйаўл'áйец':а огúдина* (134); *кушчúйец':а* (131), *вихóде у стеблó* (131), *розл'агáйец':а* (131); *вибивáйец':а ў ботвú* (185), *розвивáйец':а* (170).

На позначення третього періоду росту «цвіте» використовують лексему *цв'ітé* (в усіх обстежених пунктах).

Четвертий етап досягання «зав'язь» репрезентований такими лексемами: *заўйáзуйец':а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 139, 141, 168, 169, 172, 173, 174, 177, 179, 181, 183, 185), *вйáжец':а* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 171, 175, 176, 178, 180, 182, 184).

На позначення п'ятого періоду росту «поява плоду» використовують такі найменування: *зйаўл'áйец':а пúпйанок* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *розвивáйец':а пúпйанок* (133, 174).

Шостий етап «росте плід» репрезентований такими формами: *ростé пл'ід* (128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 175, 179, 180, 182, 184, 185), *виростá ог'ірок* (141, 170, 173, 174, 176, 177, 181, 183), *ростé ог'ірок* (128, 129, 141), *формúйец':а пл'ід* (128, 129, 131, 138, 169, 184).

На позначення сьомого періоду «досягання» використовують такі назви: *сп'і́е* (128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 183), *доcтигáйе* (130, 134, 168, 171, 172, 179, 180, 182, 184, 185). Іноді мовці у дозріванні плоду огірків виділяють такі стадії: *молочкó*, *молóчний воск*, *затверд'ін':а* (185).

Восьмий етап «поява переспілого огірка», який є необов'язковим для цієї культури репрезентований формою: *зйаўл'áйец':а жоўт'ак* (в усіх обстежених пунктах), *утвóр'уйец':а пересп'ілий ог'ірок* (128, 129, 133).

Етапи росту і дозрівання гарбузів. Періоди росту і досягання гарбузів в основному однакові з етапами дозрівання огірків, тому ми докладно не зупинятимемося на них, а наведемо лише кілька ілюстрацій: [гарбузі / йак ог'ірки / сход'ат' / стел'ац':а / цв'іту́т' / зай'язуйуц':а / зйаўл'айец':а пуп'янок / росте пл'ід / сп'і́е //] (141); [гарбузі сад'ат' у́йамки зернечко́м і рос:адо́у // поса́д'ат' воно́ схо́де / тод'і росте́ / ка́жут' / розпл'іта́йец':а / цв'і́те / за́йяз' по́йаўл'айец':а чи / ка́жут' / зай'язуйец':а / да́л'і гарбу́з іде ў_рост / сп'і́е //] (170).

Етапи росту, вирощування й дозрівання капусти. Перший етап «з'являються сходи» репрезентований такими лексемами: *пророста́/ пророста́йе* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *схо́де* [капу́ста схо́де / зйаўл'айец':а рос:а́да / п'і́к'іруйец':а / розви́айуц':а ні́жн'і листкі́ / зйаўл'айец':а голо́ўка / росте́ / сп'і́е //] (140).

Другий період росту «з'являється розсада» представлений такими найменуваннями: *зйаўл'айец':а рос:а́да* (майже в усіх обстежених пунктах), *ви́роста́йе рос:а́да* [споча́тку с'і́ют' зернечко́ / по́т'ім ви́роста́йе рос:а́да // капу́сту с'і́ют' у_парники́ / таке́ риштовáн':а / а ў́ це риштовáн':а с'і́ют' рос:а́ду // рос:а́ду рос:а́жуйут' / росте́ вона́ шу́л'ако́м / це ш'е́ без_ліс'т'а́ / а по́т'ім на́ч'іна́йе скла́да́тис'а голо́ўка //] (170).

На позначення третього етапу «розсаджується розсада» використовують такі назви: *п'і́к'іруйец':а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *росса́жуйец':а рос:а́да (росса́да)* (140, 170, 175, 176, 179).

Четвертий період вирощування «висаджування розсади в ґрунт» репрезентований такими формами: *виса́жуйец':а ў_зе́мл'у* (128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 183, 184, 185), *виса́жуйец':а ў_ґру́нт* (128, 129, 130, 135, 139), *са́диц':а ў_зе́мл'у* (170, 178, 182). Іноді мовці перед п'ятим етапом виділяють стадію, за якої ще не з'явилося листя: [капу́ста росте́ шу́л'ако́м //] (170).

На позначення п'ятого етапу «з'являється листя» використовують такі найменування: *разви́айуц':а ні́жн'і листкі́* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 168, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 183), *зйаўл'айец':а ліс'т'а́* (128, 129, 141, 168, 169, 170, 171, 172).

Шостий період росту «з'являється качан» репрезентований такими формами: *складáйец':а ў_голóўку* (128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 168, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 181, 183), *заўйáзуйец':а голóўка* (130, 134, 138, 139, 140, 176, 182, 184), *вйáжец':а качáн* (128, 129, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 169, 172, 175, 180, 185), *згортáйец':а ў_качáн* [капу́ста пророста́йе / зйаўл'áйец':а рос:áда / по́т'ім вона́ п'ік'іруйец':а / висáжуйец':а ў_зёмл'у / зйаўл'áйец':а ліс'т'а / по́т'ім капу́ста згортáйец':а ў_качáн / да́л'і йде зб'і́л'шэ́н':а і досп'іва́н':а качана́ //] (141).

На позначення сьомого етапу «качан росте» використовують такі назви: *формúйец':а голóўка* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 168, 179, 182) // [капу́ста пророста́йе / зйаўл'áйец':а рос:áда / п'ік'іруйец':а / по́т'ім рос:áда висáжуйец':а ў_грунт / розвивáйуц':а ніжн'і листкі́ / по́т'ім заўйáзуйец':а і_формúйец':а голóўка / óс'ін':у йде поў́не формувáн':а голóўки //] (130); *ростé* (128, 129, 133, 140, 141, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 185), *зб'і́л'шуйец':а качáн* (141).

Восьмий період росту репрезентований такими елементами: *поў́не формувáн':а голóўки* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 168, 169, 179, 182), *сп'і́йе* (140, 169, 170, 173), *досп'іва́ / досп'іва́йе* (141).

Капуста може вирощуватися і без розсади. Уцьому разі наступним етапом після посіву і сходів є проривання: [капу́сту проривáйут' //] (у всіх обстежених пунктах).

Різні періоди росту, досягання і вирощування помідорів. Перший етап «з'являються сходи» репрезентований такими лексемами: *пророста́йе* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *схо́де* (131, 133, 140, 141, 170), *схо́дит'* (131, 133, 141).

На позначення другого періоду «сходи розвиваються» використовують назви *ростé* (в усіх обстежених пунктах) і *п'ідн'іма́йец':а* [пом'ідо́ри схо́д'ат' / п'ідн'іма́йуц':а / розвивáйуц':а листкі́ та сте́бла / цв'іту́т' / зйаўл'áйец':а заўйáз' / по́т'ім пло́ді росту́т' / спочáтку зелéні́ / по́т'ім красн'і́йут' //] (169).

Третій етап «з'являються листя і стебла» репрезентований такими елементами: *йде ў_кушч* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 141, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 180, 181, 182, 183, 185) // [баклажа́ни схо́д'ат' / росту́т' / йдут' у_кушч / цв'іту́т' / заўйáзуйуц':а / зйаўл'áйуц':а зелéні́ баклажа́ни / по́т'ім почина́йут' червон'і́ти і сп'і́йут' //] (133);

розвива́йуц':а листкі́ та сте́бла (130, 132, 134, 135, 139, 169, 176, 179, 184), *йде ў сте́бло* (178, 182, 184), *зйаўл'а́йуц':а ліс'т'а і сте́бла* (135, 139).

На позначення четвертого періоду росту «цвітіння» використовують назву *цв'і́тэ* (в усіх обстежених пунктах).

П'ятий етап «поява зав'язі» репрезентований такими лексемами: *заўйа́зуйец':а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *вйа́жец':а* (140, 174, 176) // [помидо́ри схо́д'ат' / зйаўл'а́йец':а рос:а́да / по́т'ім вона́ розса́жуйец':а / да́л'і виса́жуйец':а ў зе́мл'у / йакшо́ ўсе ўпор'а́дку / ка́жут' / прийн'а́лас'а / по́т'ім йде ў ку́шч / помидо́ри цв'і́ту́т' / вйа́жуц':а / налива́йуц':а / сп'і́ют' //] (140).

На позначення шостого періоду «з'являються зелені помідори» використовують такі найменування: *зйаўл'а́йуц':а зе́лен'і пом'ідо́ри* (в усіх обстежених пунктах), *пойаўл'а́йуц':а зе́лен'і пом'ідо́ри* (128, 129, 139, 170, 172, 177, 181, 183), *зйаўл'а́йуц':а зе́лен'і баклажа́ни* (128, 129, 133, 136, 137, 138, 170, 184), *поаўл'а́йуц':а зе́лен'і баклажа́ни* (128, 129, 170), *зйаўл'а́йуц':а зе́лен'і помидо́ри* (174), *зйаўл'а́йуц':а зе́лен'і тома́ти* (128, 129, 131, 180), *поаўл'а́йуц':а зе́лен'і тома́ти* (128, 129).

Сьомий етап «помідори червоніють» репрезентований такими лексемами: *красн'і́ют'* (128, 129, 130, 131, 133, 136, 137, 138, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 180, 181, 183, 184, 185), *червон'і́ют'* (128, 129, 130, 134, 135, 139, 141, 168, 171, 176, 178, 179, 182), *бур'і́ют'* (128, 129, 131, 136, 137), *налива́йуц':а* (140).

На позначення восьмого періоду «достигання» використовують такі найменування: *сп'і́є* (128, 129, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 139, 140, 169, 170, 173, 174, 176, 177, 181, 183), *посп'і́ва́/посп'і́ва́є* (128, 129, 131, 136, 137), *досп'і́ва́/досп'і́ва́є* (141).

Помідори вирощують і з використанням розсади. У такому разі наступним етапом після посіву і сходів є «поява розсади»: *зйаўл'а́йец':а рос:а́да* (майже в усіх обстежених пунктах), *пойаўл'а́йец':а рос:а́да* (128, 129, 133, 136, 137, 139, 170, 172), *вироста́/вироста́є* (170).

Третій період «розсада росте» репрезентований такими елементами: *прийн'а́лас'а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *ростэ́* (139, 140, 171, 175, 178).

На позначення четвертого етапу «розсаджується розсада» використовують такі назви: *н'ік'і́руйец':а* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *розса́жуйец':а рос:а́да* (140, 170, 175, 176, 179).

П'ятий період «висаджування розсади в ґрунт» репрезентований такими формами: *виса́жуйеџ':а џ'зџ́мл'у* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185), *виса́жуйеџ':а џ'ґрунт* (128, 129, 130, 135, 139), *са́диц':а џ'зџ́мл'у* (170, 178, 182). Далі йдуть стадії, спільні з безрозсадним способом, з етапами росту і досягання, на вивчення яких, переважно, і спрямована наша робота (див. 3-й етап «з'являються листя і стебла» — 8-й «досягання»).

Номінація етапів росту й досягання сільськогосподарських рослин засвідчує наявність різної кількості елементів і характеризується неоднаковою деталізацією спільного для ряду денотатів семантичного простору. Так, наприклад, жито, пшениця, ячмінь, просо, овес, гречка мають 7 основних стадій росту і відповідно 7 мовленевих елементів (семем) на їх позначення, кукурудза, картопля і помідори в своєму розвитку проходять 8 етапів, а отже й номінація їх періодів росту і досягання об'єднує в собі 8 значень, льон і буряк — 6.

Навіть сегментація зовсім вузького фрагмента цього семантичного простору має відмінності відповідно до різних рослин, пор. етап «з'являється плід» для жита, пшениці, ячменю — *йде џ'кóлос, викида́йе кóлос, колосі́ц':а*; для кукурудзи — *вийа́жуц':а качані́, виб́расуйе почáтки*; для соняшника — *ко́шик викида́йе, викида́йе гр'áнку, завйáзуйеџ':а гр'íнка, гр'áнка завйáзуйеџ':а, зйáўл'áйеџ':а голо́ўка, завйáзуйеџ':а корзінка, зйáўл'áйеџ':а ша́пка, викида́йе шл'áнку, викида́йе со́н'ашник*; для льону — *зйáўл'áйуц':а/по́йáўл'áйуц':а с'іменá, зйáўл'áйеџ':а/по́йáўл'áйеџ':а нас'íн':а*; для огірків — *зйáўл'áйеџ':а пúпйáнок, розви́а́йеџ':а пúпйáнок*; для помідорів — *зйáўл'áйуц':а/по́йáўл'áйуц':а зелéн'і пом'íдори/помидóри, зйáўл'áйуц':а/по́йáўл'áйуц':а зелéн'і бакла́жани, зйáўл'áйуц':а/по́йáўл'áйуц':а зелéн'і тома́ти*; для капусти — *складáйеџ':а џ'голо́ўку, завйáзуйеџ':а голо́ўка, вйá́жеџ':а качáн, згорта́йеџ':а џ'кача́н*. Однак, слід відзначити, що найменування на позначення певного періоду чи досягання можуть містити загальну назву, яка є спільною для багатьох рослин і виступає своєрідним об'єднавчим чинником у тій або іншій мікрогрупі назв. Наприклад, таким універсальним елементом у наведеному вище сегменті є словосполучення *зйáўл'áйеџ':а пл'íд*.

Слід звернути увагу й на першу стадію росту картоплі. Вона представлена у центральнослобожанських говірках лексемами *схóде/схóдит'* і *проростá/проростáйе*, проте у деяких говірках спостерігається розрізнення цих назв: *схóде/схóдит'*) — перший етап росту

картоплі, *проростá/проростáйе* — поява на картоплі, яка зберігається в погребі чи деінде, паростків.

Узагалі ж найменування основних етапів росту і дозрівання сільськогосподарських культур не виявляють тенденцій до зникання, хоч і дуже давні. Проте останнього часу спостерігаємо певну уніфікацію назв у складі цієї ЛСГ, що пов'язано з проникненням до говіркового мовлення ряду термінізованих слів і словосполучень або ж терміно-подібних утворень: *формúйец':а пл'ід, йде ў́рост стеблó, формúйец':а кушч, ростé корневіщиче, ростé корнеплóд* й ін. Такі найменування є універсальними, оскільки використовуються для називання стадій росту різних сільськогосподарських рослин. Так, наприклад, утворення *формúйец':а пл'ід* може означати період розвитку плодів пшениці, проса, вівса, картоплі, буряків, огірків і гарбузів. Ці форми свідчать і про те, що зазначена лексико-семантична група, внаслідок впливу літературної мови, зазнає певної уніфікації. Однак, поряд зі згадуваними вище найменуваннями, функціонують і спеціальні утворення, які називають стадію росту тільки однієї конкретної сільськогосподарської культури або ж період, спільний для рослин лише однієї ботанічної групи. Наприклад, етап формування плодів злакових рослин передається такими спеціальними назвами — *набира́йе зерно́, полов'і́е*; капусти — *зб'і́'лу́йец':а кача́н*; картоплі — *вилéжу́йец':а*. Зрозуміло, що специфічність таких найменувань залежить від особливостей розвитку тих або інших культур.

Терміноподібні елементи не слід плутати із загальноновживаними словами, як, наприклад, *цв'іте, достигáйе* й іншими, які також є до певної міри універсальними, оскільки є спільними для всіх аналізованих у розділі лексико-семантичних мікрогруп. Хоча знову ж таки поряд із цими назвами у говірковому мовленні можуть функціонувати «локальніші» найменування, зокрема, стадія цвітіння зернових культур має у центральнослобожанських говірках разом із *цв'іте́* і вужчу назву (специфічнішу) — *красúйец':а*.

Отже, термінізовані утворення, як і загальноновживані номени, відзначаються універсальністю, проте вони відомі не всім носіям тієї або іншої говірки.

ЛСГ «найменування етапів росту і досягання сільськогосподарських рослин» загалом має такі елементи: 1) загальноновживані слова й словосполучення — *схóде, проростá (йе), дозр'івá (йе), достигá (йе), колосі́ц':а, йде ў́стеблó, сп'і́е* та ін.; 2) прототерміни або ж термінізовані чи терміноподібні елементи: *молóчна, молóчно-вóскова/восковá зр'і́'іс'т', молóчна* і *поў́на сп'і́'іс'т'/сп'ё́лос'т', поў́не формувáн':а*

голю́ки, йде́ у́ рост стебл́о, форм́уєц':а корневі́шче, форм́уєц':а пл'і́д, росте́ корнепл́од; молочко́, молóчний воск, затверд'і́н':а (кінцеві стадії досягання огірків); 3) говіркóві утворення — кабачкі́ посп'івáйут' (насі́ння соняшника), росте́ гич, падсо́нх досп'івá (йе), викида́ (йе) гр'áнку, заўйáзуєц':а гр'íнка/гр'áнка, зйáўл'áйєц':а сон, росте́ свекла́/свёкла (листя́ буряків), вибрáсує м'і́тлі́чку, вибрáсує почáтки.

Збираючи матеріал, ми опитували інформаторів різних вікових груп, оскільки, на нашу думку, дослідження говорів із урахуванням різноманітної здиференційованості діалектоносіїв (залежно від віку, освіченості, професії, соціальної і мовленнєвої активності тощо) об'єктивне і перспективне, бо дає можливість простежити динаміку змін лексико-семантичних систем на сучасному етапі розвитку говорів. Отже, зауважимо, що мовляни до 25 років частіше використовують для називання основних етапів росту й дозрівання культивованих рослин загальноновживані номени, рідше — «термінізовані слова і словосполучення» і майже зовсім не користуються діалектизмами. Сільчани середнього віку вживають значну кількість терміноподібних форм і частіше, ніж молоді, використовують у мовленні говіркові утворення. Звичайно, уживають вони й загальновідому лексику на позначення різних періодів росту й досягання сільськогосподарських культур. Мовці старші за 60 років значною мірою послуговуються загальновідомими і говірковими назвами і дуже рідко використовують терміноподібні слова і словосполучення. Найбільшу кількість прототермінів спостерігаємо, природно, у мовленні сільських фахівців — агрономів, механізаторів й ін.

2.5. Найменування сільськогосподарських робіт

Лексика на позначення дій, пов'язаних з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур, збиранням і збереженням урожаю, має досить складну структуру й об'єднує декілька лексико-семантичних мікрогруп із різнорідною структурною організацією. Дослідження цих мовленнєвих елементів може мати не тільки лінгвістичний характер, воно відповідає також на питання про наявність тих чи інших реалій у житті й побуті слобожан.

На позначення сільськогосподарських робіт можуть використовуватися як іменники, так і дієслова. Їх семантика, як правило, має прямий стосунок до хліборобства і процесів, що його супроводжують.

У досить значній кількості випадків процес позначається у говірковому мовленні одним дієсловом. Назви таких дій усталені й загальнозрозумілі. На їх позначення в мовленні опитаних носіїв діалекту

функціонують такі слова, як *орáти* (-м'), *с'ійáт'*, *поли́вáт'*, *копа́ти*, *жа́ти*, *коси́т'*, *вйа́зáт'*, *гребти́*, *в'йа́т'*, *молоти́т'*, *вози́т'* й ін.

У говірках Харківщини спостерігаємо і явище варіативності, коли для називання однієї дії в індивідуальному мовленні вживаються різні дієслова. Інколи таке розрізнення відзначається лише в межах категорії аспективності, наприклад, у значенні «висаджувати картоплю в ґрунт» уживаються лексеми *сади́ти* і *сажа́ти*, причому перша з них зустрічається в мовленні значно частіше. Так само і сема «уживляти пагін однієї рослини в тканину другої» поряд із частіше вживаною *приш':éпл'увати* (-м') має й форму *приш':іпа́ти*. Часом варіації спостерігаємо на морфемному рівні: крім двох вищенаведених, у тому ж значенні виступає і дієслово *ш':éпáти*.

Та чи інша семема може бути репрезентована лексемами (дієсловами) різного походження. Наприклад, значення «обробляти просапні культури вперше і підпушувати під ними ґрунт сапою» представлене такими словами: *полóт'*, *пропо́л'уват'*, *п'ідпу́шувати*, *шару́вати*, *сапа́т'*, хоча похідні іменники творяться не від усіх дієслів симетрично: *пóлка*, *пропо́лка*, *пол'і́л'ник*, *сапа́л'ник*.

У значенні «обробляти рілля бороною перед сівбою» в говірках Харківщини вживають лексеми *борону́вати* і дуже рідко *борони́т'* (-ти). Отже, як бачимо, дієслова з тотожним значенням можуть утворюватися за допомогою різних суфіксів. Проте, зауважимо, і префіксів також. Наприклад, на позначення такої дії, як «обробляти просапні культури сапою вдруге, обгортаючи коріння землею» лексема *обгорта́т'* (вживається переважно більшістю мовців), *п'ідгорта́т'* (менш поширена форма) і зрідка — *нагорта́ти*.

У значенні «обробляти землю плугом» на території Центральної Слобожанщини вживається дієслово *орáти* (-м'). Воно зафіксовано в мовленні абсолютної більшості респондентів, хоча в поодиноких випадках мовці вживали слово *пахáт'* (-ти) з такою самою семантикою. Ці ж лексеми використовують і на позначення такої дії, як «обробляти землю сохою, ралом», проте для називання процесу, пов'язаного з обробітком землі ралом» діалектоносії уживають дієслово *рі́хлити*.

Узагалі ж репрезентанти семеми «орати» об'єднують кілька диференційних ознак: знаряддя оранки, глибина захвату, метод і рівень обробітку землі. Регулярно репрезентованими є значення «орати плугом і культиватором»; відповідно *орáти* (-м') (у всіх обстежених пунктах) і *пахáти* (-м') (128, 129, 135, 138) і «обробляти землю культиватором» — *кул'т'ів'іруват'* (у значній більшості обстежених

пунктів), *кул'тивувати* (139, 172, 182), *боронувати* (128, 129, 133, 135, 138, 141, 170), *бороніт' (-ти)* (180), *скородіти (-т')* (128, 129), *про́р'уват'* (179), *плужкуват'* (184). Репрезентанти семем, об'єднані диференційною ознакою глибина оранки, мають особливість — лексично виражені лише марковані елементи опозиції «орати глибоко і мілко»: відповідно *робіт' перевál* (майже в усіх обстежених пунктах), *орáти на перевál* (174, 175, 179) і другий опозит — *шкр'áбат'* (у переважній більшості досліджених пунктів), *продерáт'* (180); семи «орати на звичайну глибину» і «орати, загальна назва» репрезентовані ідентично; перше значення актуалізується лише в опозиції з маркованими членами — «орати глибоко» й «орати мілко».

Семи «орати від країв поля до середини і від середини» диференціюються лише кваліфікаторами; означуване як нерелевантний елемент часто опускається, а типи опозицій утворюють лише кваліфікатори; «орати до середини» і «орати від середини»: відповідно *у розг'ін (у розгón) / у склáд* (майже в усіх обстежених пунктах) // [у склáд / це поч'інайт' орáт' з серéдини пól'а / а у розг'ін з крайі́ пól'á //] (170); *у розвál / усвál* (185), *у розг'ін / усвál* (141).

Значення «орати землю на зиму» представлене такими формами: *орáти на з́иму/з'́иму, на з́иму/на з'́иму* (майже в усіх досліджених пунктах), *орáти на з'́аб* (128, 129, 130, 131, 132, 141, 170, 171, 172, 174, 176), 136, 137, 138, 169, 179), *орáти на л́ар* (128, 129, 131, 132, 136, 137, 138, 169, 179), *паренувáти* (132), *пареніти* (132). Порівняймо з правобережнополіським ареалом: *орáти (-т', -т)* на л́ар, *орáти на з'́аб* (найпоширеніші форми), *паринувáти, парнуват', з'́аблити* (уживаються рідше), словосполучення ж *орáти на з́иму* й подібні зустрічаються у правобережнополіських говорах дуже рідко, а в центральнотрапезо-жовтій частині ареалу воно має значне поширення.

Розгляньмо семему «виконувати весняні сільськогосподарські роботи», репрезентантами якої є лексеми *боронувáти* (майже в усіх досліджених пунктах), *веснуват' (-ти)* (175, 179, 180), *готувáтис'а до пос'іву* (133), *готóвит' пóле до с'ї́ян':а* [пóле трéба готóвит' до с'ї́ян':а / заборонувáти / а тоді́ ўже с'ї́ят' //] (170), *готувáти пóле* (171). У правобережнополіських же говорах це значення представлено, переважно, іншими назвами: *йарувáти (-т'), йаровáт', йаринувáти (йаринувáт'), с'ї́ят' йаринý/с'ї́ят' йар'інý, веснуват' (-т'), провóдити (т') пос'ї́нý/пос'ї́нý*.

Репрезентанти семем «обробляти землю після оранки перед сівбою» і «обробляти після сівби» утворюють такі лексичні опозиції: *боронувáти / коткуват'и* (майже в усіх обстежених пунктах),

кул'т'ів'іруват' (кул'тивувати) / коткувати (136, 137, 139, 140, 168, 169), боронувати/скородити (-т') / закатуват' (138), боронувати/кул'т'ів'іруват' / закатуват' (-ти), кул'т'ів'іруват' / прикатуват' (131), боронит' (-ти) / коткувати (180).

Структурну організацію репрезентантів семема «сіяти» визначає реалізація кількох диференційних ознак: час в обробці поля — «сіяти перед оранкою»: «сіяти по ораному»; метод сіяння — «сіяти, роблячи помах руки під кожен крок або через крок»; порядок сіяння — «сіяти вперше» і «сіяти повторно, пересівати (за поганих сходів)». Опозиція сем «сіяти перед оранкою» і «сіяти по ораному» реалізується на рівні кваліфікаторів при сталому означуваному *с'їяти* (-т'); відповідно *с'їят' (-ти) н'ід плуг / н'ід борону* (майже в усіх обстежених пунктах), *с'їят' (-ти) н'ід плуг / по скіб'і* (141). Аналогічний тип реалізації опозитів спостерігається серед репрезентантів сем «сіяти вузько» і «сіяти широко», де кваліфікатори виконують основну диференційну роль при сталому означуваному *с'їяти* (-т'), відповідно *с'їят' у́дну́ рúку / у́дв'і руки́* (в усіх досліджених пунктах); значення «сіяти повторно» (представлене кількома лексемами: *перес'іват'* (майже в усіх досліджених пунктах), *н'ідс'іват'* (128, 129, 130, 131, 135, 139, 181, 183), *дос'іват'* (128, 129, 134, 141, 180, 182) також ситуативно актуалізує диференційну ознаку порядок сіяння у лексемі *с'їяти* (-т').

Семема ж «сіяти, загальна назва» репрезентована такими найменуваннями: *с'їяти* (-т') (в усіх обстежених пунктах), *вис'івати* (128, 129, 139, 168). Зауважимо, що на семантичну структуру репрезентантів семи «сіяти» накладають відбиток також диференційні ознаки знаряддя сіяння та культура, яку висівають. Наприклад, *с'їяти со́н'ашник у́ручну́* і *с'їяти со́н'ашник с'івáлкойо́у* (179).

Слід відзначити, що семантична структура лексеми «сіяти» тісно переплітається із значенням «садити», і в деяких випадках лексема «сіяти» замінюється словом «садити». Щоб переконатися в цьому, розгляньмо репрезентанти сем «сіяти моркву» і «сіяти буряки»: перше значення майже в усіх обстежених пунктах репрезентоване лексемою *с'їяти* (-т'), проте у деяких із них використовують дієслово *сади́ти* (-т') (134, 169, 171), друге, в основному, також представлене на Харківщині назвою *с'їяти* (-т'), однак використовують у центральнослобожанських говірках і словосполучення *сади́ти* (-т') *бур'акі́* (131, 140, 141, 171, 185). Проте, зауважимо, що в певних говірках Харківщини ці найменування можуть диференціюватися таким чином: *с'їяти* (-т') *бур'акі́* і *мо́ркву* (для отримання

урожаю) та *садіти бур'яки, моркву на висадок* (для отримання насіння) (171, 185).

Структурну організацію репрезентантів семема «молотити» визначає реалізація такої диференційної ознаки, як «молотити вручну» і «молотити молотаркою». Значення «молотити вручну» репрезентоване словами *молоті́т' (-ти)* (майже в усіх обстежених пунктах), *око́ло́чувати* (130, 134, 140, 141, 171), *виби́ва́т' (128, 129, 131, 138), розби́ва́т' (169), обмо́ло́чуват'.* Для називання останньої дії «молотити молотаркою» використовують лексему *молоті́т' (в усіх обстежених пунктах).*

Сема «знімати зерно з качанів кукурудзи» репрезентована такими формами: *лу́щит' (майже в усіх досліджених пунктах), облу́щуват' (134, 169, 184), чи́стит' (132, 139), дра́ти (135, 141), де́рти (168), обди́ра́т' (135), мн'а́ти (140), лу́зга́т' (170), шолу́ши́т' (174).*

Значення «обробляти город після скопування» представлене словом *скоро́ді́т' (-ти)* (в усіх обстежених пунктах). Однією лексемою репрезентована і семема «поливати городину» — *поли́ва́т' (у всіх досліджених пунктах).* Значення «розпушувати ґрунт і обгортати землею стебла рослин» об'єднує кілька підсем: «обробляти просапні культури вперше» — *полó́т' (майже в усіх обстежених пунктах), пропóл'ува́т' (128, 129, 130, 131, 134, 136, 137, 138, 141, 169, 170, 185), сапа́т' (128, 129, 131, 136, 137), шару́ва́ти (135, 171, 185), розпу́шуват' (130), н'і́дпу́шуват' (172) і «обробляти просапні культури вдруге, обгортаючи коріння землею» — *обгорта́т' (майже в усіх досліджених пунктах), оку́чуват' (128, 129, 132, 134, 135, 139, 169, 171, 172), н'і́дгорта́т' (130, 131, 133, 136, 137, 140, 141, 170), нагорта́ти (128, 129), обго́ртува́т' (169).**

Значення «улаштовувати рядки, для того, щоб посіяти насіння» представлене такими найменуваннями: *провóдити р'адкі́ (майже в усіх обстежених пунктах), писа́ти р'адкі́ (130, 133, 168, 185) // [по_карто́плі ми пи́шемо р'адкі́ п'і́д_бур'а́к //] (130); пропи́сува́т' р'адкі́ (135), марк'і́рува́т'/марк'і́ровáт' (131, 136, 137), робі́т' (-ти) р'адкі́ (138, 140), проди́ра́т' р'адкі́ [дл'а́ пос'і́ву р'адкі́ проди́ра́йт' //] (141); весті́ р'адкі́ (169), бит' р'адкі́ (171), прогорта́т' р'і́чкакі́ (170).* Репрезентантами ж семи «загрібати рядки після посіву насіння» є такі назви: *загорта́т' (у більшості обстежених пунктів), загра́іба́т' (131, 132, 139), засипа́т' (131), закида́т' (140), волочи́т' (169).*

Репрезентанти семема «проривати загушені городні рослини» і «підсаджувати городні рослини, що рідко ростуть» утворюють такі лексичні опозиції: *прорива́т' (-ти) / н'і́дса́жуват' (-ти)* (майже в усіх

обстежених пунктах), *прорив́ат'* / *насáжуват'* (130, 133, 134, 135, 141, 170, 171), *прорив́ат'/прор'іжуват'* / *п'ідсáжуват'* (128, 129, 131).

Значення «поведінка рослини після її пересадки» представлене лексемами *прийн'áтис'/прийн'атис'* і *прин'áтис'/прін'атис'* (за швидкого темпу мовлення) (майже в усіх обстежених пунктах), *приж́итис'* [пересаділа капу́сту / должна́ приж́итис' // бо до́щчик п'ішо́ў //] (139).

Семема «обробляти лопатою город перед саджанням» репрезентована такими назвами: *копа́т'* (майже в усіх досліджених пунктах), *переко́пуват'* (131, 134, 136, 137, 185) // [споча́тку зе́мліу переко́пуйут' / а по́т'ім са́д'ат' //] (185); *у́ско́пувати* (130, 169), *ско́пуват'* (171).

Значення «вибирати картоплю під час копання» представлене такими найменуваннями: *вибир́ат'* (у більшості обстежених пунктів), *збир́ат'* (131, 136, 137), *убир́ат'* (140).

Семема «згрібати сіно» репрезентована такими лексемами: *згр'іба́т'* (майже в усіх досліджених пунктах), *ізгр'іба́т'* (170), *гребті́* (134, 135, 139, 141). Значення ж «перевертати вилами покis на другий бік, щоб повністю просушити його» представлене такими назвами: *переверта́т'* (майже в усіх обстежених пунктах), *воро́чат'* (132, 139, 169), *валкува́т'* (136, 137), *воруши́т'* (131, 134), *переки́дат'* (133), *розтру́шуват'* (141).

Значний інтерес для розгляду у сфері найменувань сільськогосподарських робіт становлять також іменники, що творяться від дієслів. У народному мовленні існує цілий ряд абстрактних іменників віддієслівного походження, які опредмечено називають дію, трудовий процес. Так, наприклад, семема «обробляння землі плугом, сохою» представлена лексемами *бра́нка* (у більшості досліджених пунктів), *ора́н':а* (133, 134, 139, 169), *па́хота* (135, 183), *у́спáхуван':а* (169). Стосовно цієї групи іменників слід зауважити, що деякі з них, зокрема *бра́нка* і *па́хота*, крім опредмеченої дії, можуть означати водночас оброблену плугом землю.

Відзначимо, що певні найменування можуть використовуватися і на позначення трудового процесу, і часу дії: «час і процес висівання зернових культур» — *с'ї́убá* (в усіх обстежених пунктах), *пос'ї́унá* (135, 140, 168, 171, 172, 178, 181, 183), *с'ї́уан':а* (141, 170), *пос'ї́у* (169); «час і процес збирання врожаю зернових культур» — *жнива́* (в усіх обстежених пунктах), *жа́тва* (128, 129, 135), *убо́рочна* (172, 175), проте в деяких населених пунктах назви часу і процесу диференціюються: *жнива́* (час збирання) і *живува́н':а* (140), *убо́рка* (133, 141) — процес; «час і процес обмолоту зернових культур» —

молод'ба (майже в усіх обстежених пунктах), *молот'ін':а* (131, 132, 141); *обмолот* (130, 185); «час і процес, коли найінтенсивніше са-пають» — *прополка* (майже в усіх досліджених пунктах), *полка* (134, 135, 139, 140, 180, 184), *пол'ін':а* (132, 169), *пропол'уван':а* (130); «час і процес перевезення снопів, сіна з поля додому, на тік» — *перевозка* (у більшості обстежених пунктів), *перевезен':а* (128, 129, 132, 135, 139, 179, 184), *звезен':а* (130), *возови́ця* (110, 126, 180, 182); «час і процес косіння зернових культур» — *жнивá* (майже в усіх обстежених пунктах) // [с'енокос / це йак траву́ кос'ат' / а жнивá / коли́ зерно́ убира́йут' / ото́ жнивá //] (170); *кос'ін':а* (130, 134, 139, 141, 168, 169) // [коли́ траву́ кос'ат' / це покос / с'інокос / зернов'і / кос'ін':а //] (169); *коз'ба́* (128, 129, 185), *косови́ця* (172); «час і процес косіння трави» — *с'інокос* (майже в усіх досліджених пунктах), *кос'ін':а* (130, 134, 139, 168) // [час кос'ін':а трави́ залéжит' од'того / чи ра́н':а весна́ / чи те́пла / а заўс'ігда́ кос'ат' у́чєрвн'і //] (130); *косови́ця* (131, 133, 136, 137, 138, 172) // [жнивá / кос'ін':а зернових / косови́ця / трави́ //] (137); *коз'ба́* (128, 129, 185), *покос* (169); «процес і час збирання сіна» — *с'інокос/с'інок'іс/с'енокос* (майже в усіх обстежених пунктах) // [с'інокос ўже́ п'ідхóде до_концá //] (185); *уборка* (131, 136, 137), *зби́ран':а с'і́на* (130, 138) // [зби́ран':а с'і́на почина́йут' п'іслá пóўно́й п'ідсу́шки //] (130); *скла́дка с'і́на* (138), *скирду́ван':а* (169).

Порівняймо наведені вище назви з тими, що функціонують у східнослов'янських говірках: «час і процес висівання зернових культур» — *пос'ї́на* (СДЛЛ), *пос'є́на* (ССГ); «час і процес збирання урожаю, косіння злакових рослин» — *уборка/ўборка*, *жа́тва*, *к'іс'ба́* (ССГ); *покос* — процес косіння трави (ССГ); «час і процес обмолоту зернових культур» — *жа́тва*, *молот'ін':а/молоті́н':а*, *обмолот* (ССГ).

Розгляньмо і найменування деяких трудових процесів, зокрема таких: «копання городу» — *ко́пка* (майже в усіх досліджених пунктах), *копа́н':а* (130, 131, 132, 134, 135, 139, 141, 169, 170, 172, 185) // [на_копа́н':а горóду ухóдит' ба́гато ча́су //] (130); *ўско́пуван':а* (168, 185), *переко́пка* (131), *ско́пуван':а* (168), *поса́дка* [весно́йу копа́н':а / поса́дка / восе́ні / ко́пка / переко́пка //] (131); *з'áблева ко́пка* [з'áблева ко́пка грáдок п'ід часні́к прохóдит' дес' у_жоўтн'і //] (141). Зауважимо, що ці назви можуть диференціюватися відповідно до часу (копати навесні, на зиму) і утворювати такі лексичні опозиції: *ко́пка* / *копа́н':а* (*навесн'і́*, *на_весну*) / *на_з'і́му* (*на_зиму*) (в усіх обстежених пунктах), *ўско́пуван':а* / *копа́н':а* (169, 185), *копа́н':а/*

поса́дка / ко́пка/переко́пка (131), *ко́пка / з'а́блева ко́пка* (141). Семема «процес обробляння городу після скопування» представлена такими лексемами: *скород'і́н':а* (в усіх обстежених пунктах), *скоро́джен':а* (141), *скородува́н':а* [п'і́сл'а ко́пки займа́йуц':а скоро́дува́н':ам //] (133); *боронува́н':а* (185). Значення «процес поливу городини» репрезентоване такими назвами: *полива́н':а* (майже в усіх досліджених пунктах) // [полива́н':а ну́жно / щоб усе́ прин'ало́с'а //] (185); [у_посу́шливе л'і́то вес' час ухо́дит' на_полива́н':а горо́дини //] (130); *поли́у* (128, 129, 131, 132, 134, 135, 138, 141, 170, 172) // [поли́у рослі́н ро́бл'ат' / коли́ су́хо і до́ўго нима́ дошч́у //] (141); *поли́у́ка* (128, 129), *зро́шуван':а* (168). Семема «процес спущування землі і обгортання нею стебел рослин» об'єднує кілька підсем: «дія, пов'язана зі спущуванням землі» — *пропо́лка* (у переважній кількості обстежених пунктів) // [при_пропо́лці зе́мл'у спу́шуйут' і обгорта́йут' не́йу ово́ч'і //] (141); *по́лка* (133, 173, 185), *пол'і́н':а* (185), *розпу́шуван':а* (130) і «процес обгортання землею рослин» — *обгорта́н':а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [обгорта́н':а / це́ йак карто́шку обгорта́йут' / та і кукуру́зу обгорта́йут' //] (170); *оку́чуван':а* (132, 135, 139, 169, 171, 172), *п'ідгорта́н':а* (130). Значення «процес загрибання лунок, рядків після посіву» репрезентоване такими лексемами: *загорта́н':а* (майже в усіх досліджених пунктах), *заго́рнен':а* (138), *загр'іба́н':а* (131, 132, 139), *засипа́н':а* (131), *закида́н':а* (140), *волоч'і́н':а* (169).

Досить помітну групу у складі лексики традиційного господарювання становлять назви трудових процесів і дій, пов'язаних із вирощуванням сільськогосподарських культур. Щодо кількості та різноманітності репрезентантів, то це лексичне об'єднання, без сумніву, не може конкурувати з колом найменувань попередніх, аналізованих у роботі, ЛСГ. Однак зібраний у досліджуваних говірках матеріал дає підстави твердити, що навіть ця одна, на перший погляд, однорідна група лексем може свідчити про багатство говірної лексики, про наявність у її системі самотутніх структур, як, наприклад, *писа́ти/прописува́ти р'адкі́* («улаштовувати рядки, для того, щоб посіяти насіння») й ін.

Лексика на позначення дій, пов'язаних з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур, збиранням і збереженням урожаю, має досить складну структуру й об'єднує декілька лексико-семантичних мікрогруп із різномірною структурною організацією — «оранка», «посівні роботи», «жнива», «заготівля сіна», «перевезення снопів, сіна з поля», «молотіння», «городництво».

Найменування сільськогосподарських робіт передаються, як правило, дієсловами або ж іменниками віддієслівного походження, семантика яких має переважно безпосередній зв'язок із рільництвом і процесами, що його супроводжують.

Наш матеріал дає можливість стверджувати, що в центральнособожанських говірках домінує інфінітив із суфіксом -т' (звичайно, мова не йде про дієслова, основа яких закінчується на приголосний чи з наголошеним суфіксом): *гребті́*, *везті́*, *пр'áсти* й ін. Дієслова з тотожним значенням можуть утворюватися за допомогою різних суфіксів: *боронувáти* — *бороні́т'*, проте й префіксів також (останні щодо цього активніші): *п'ідса́жуват'* — *наса́жуват'*; *вибира́т'* — *збира́т'* — *убира́т'*; *ско́пуват'* — *ўско́пувати*; *п'ідпу́шуват'* — *рознупу́шуват'*, *перес'іва́т'* — *п'ідс'іва́т'* — *дос'іва́т'*, *прика́туват'* — *закáтуват'*.

Значний інтерес для розгляду у сфері найменувань сільськогосподарських робіт становлять також іменники, що творяться від дієслів за допомогою різних словотвірних засобів (суфіксів — *поли́ўка*, *полива́н':а*; *по́лка*, *пол'і́н':а*, *ко́пка*, *копа́н':а*; нульового афікса — *обмоло́т*, *поли́ў*, основоскладання — *с'інокóс*). Як бачимо, назви аграрних трудових процесів і дій, пов'язаних із ними утворюються переважно за допомогою суфіксального і безафіксного способів словотвору. Найпродуктивнішим для цих найменувань і взагалі є суфіксальний спосіб. Зауважимо, що ця група лексем — назви сільськогосподарських робіт — має у складі багато похідних слів, до складу яких входять суфікси і префікси: *ско́пунан':а*, *ўско́пунан':а*, *обгорта́н':а*, *п'ідгорта́н':а*, *засипа́н':а* й ін., проте ці найменування не є утвореннями суфіксально-префіксального способу.

2.6. ЛСГ «агентивів»

Із назвами сільськогосподарських робіт, тісно пов'язані назви їх виконавців, так звана ЛСГ «агентивів». Назви виконавців сільськогосподарських робіт мають міцну традицію вживання, й більшість із них функціонує й тепер. Зрушення у системі найменувань сільськогосподарських професій зумовлені зміною самої системи професій у зв'язку з механізацією аграрного виробництва й «літературизацією» агентивних назв.

У досліджуваних говірках широко репрезентованими є, звичайно, семема «людина, яка оре землю» — *ора́ч* (в усіх обстежених пунктах) // [плуг т'áne в'іл / а за_нім іде ора́ч / йакій регул'у́є роботу плу́га //] (130); *па́хар'* (128, 129, 135, 138, 185) // [плу́гом упраўл'а́є па́хар' //] (135); *плугата́р'* [один за_плу́гом хóде / зве́ц':а

плугатáр' / а дру́гий ко́ней поган'áйе / погóнич //] (170); *плугáч* [іде з_плу́гом плугáч / а рíхлит' рáлом ора́ч //] (140); «чоловік, який сіє» — *с'івáч* (майже в усіх досліджених пунктах) // [навес'н'і с'івáч зас'івáйе обрóблену ніву //] (130); *с'і́йал'ш:ик/с'і́йал'ш':ик* (131, 134, 136, 137, 175, 179, 184), *с'і́йáч* (141, 174, 180, 182) // [с'і́йáч'і с'і́йут' у_зéмл'у зерно́ й íнше нас'íн':а //] (141); *с'івáл'ш:ик/с'івáл'ш':ик* (133, 135, 185), *хл'іборóб/хл'еборóб* [на_чолов'і́ка / шо с'і́йе зерно́ / ў_нас ка́жут' хл'іборóб / а хто ка́же і хл'еборóб / йакшо́ íнше нас'íн':а / с'івáч //] (172). Для жінок ці заняття (орання, сіяння) не характерні. Традиційно це суто чоловічий вид роботи, тому, звичайно, цілком зрозумілою є відсутність фемінінативних назв-відповідників. Такі ж дії, як «жати серпом» і «в'язати снопи» рідко виконуються на території Центральної Слобожанщини чоловіками, проте семи «чоловік, що жне серпом» і «чоловік, що в'яже снопи» у говірках Харківщини є репрезентованими: *жнец'* (в усіх досліджених пунктах) // [молод'і́ жен'ц'і́ шві́дко прац'у́йут' / шо в'аза́л'ники не_ўстига́йут' за_німи //] (130); *жнивáр'* (131, 168) і *в'язáл'ник* (майже в усіх обстежених пунктах), *в'азáл'ник* (130, 185).

Значення «чоловік, який молотить» представлене лексемами *молóтник* (у більшості досліджених пунктів), *молотні́к* (135, 179), *молотáр'* (128, 129, 132, 136, 137, 169) // [молотáр' ц'і́пами молóте сно́п'і //] (130); *молоті́л'ник/молот'і́л'ник* (140, 141, 176). Щодо останнього найменування, то воно у центральнослобожанських говірках здебільшого використовується на позначення особи, яка працювала на молотарці.

Семема «людина, що займається городництвом» репрезентована у центральнослобожанському ареалі» назвами *горóбник* (майже в усіх обстежених пунктах) // [горóбник'і́у у_на́шому сел'і́ бага́то //] (141); *огорóбник* (134, 136, 137, 139, 141, 168, 170, 185).

Полінням сільськогосподарських культур на території Харківщини частіше займаються жінки, проте назви чоловічого роду також представлені: *пол'і́л'ник* (130, 132, 134, 135, 139, 140, 141, 168, 170, 171, 172, 185) // [сапа́ти бур'áк у_колго́сп'і найма́йут' пол'і́л'ник'і́у //] (130); *сапа́л'ник* (128, 129, 169), *сапа́л'шчик* (131, 179). Значення «чоловік, який обробляє просапні культури сапою» репрезентується у центральнослобожанських говірках і загальнішими найменуваннями: *огорóдник* (136, 137), *роб'ітні́к* (138), *тру́женик* (138).

Семема «чоловік, який копає» представлене лексемами: *копа́ч* (майже в усіх досліджених пунктах) // [горóд копа́йе копа́ч //] (130); [чолов'і́к'і́у / йак'і́ шос' копа́йут' / назива́йут' у_нас копа́ч'і́ //]

(141); *копáл'ник* (133, 171, 180). Значення «чоловік, який вибирає картоплю за копальником» репрезентоване такими найменуваннями: *вибирáл'ник* (майже в усіх обстежених пунктах) // [вибирáл'ник вибирá картóшку за_копачém і скида́йе на_кúпи //] (141); *збирáл'ник* (131, 185), *п'ідбирáч* [за_копачóм картóпл'і збира́йе п'ідбирáч //] (130); *збирáч* (168), *збóричник* (172).

У складі ЛСГ «агентивів» поряд з утвореннями чоловічого роду функціонують паралельно і фемінінати: «жінка, що жне серпом» — *жні́ц'а* (в усіх обстежених) // [жні́ц'і серпа́ми ра́н'ше коси́ли ўс'і зла́ки //] (141); *жа́чка* (134), *жнивáрка* (168), *жа́тн'и́ца* [жа́тн'и́ца ўже п'и́шла на_поле //] (185); «жінка, яка в'яже снопи» — *вйазáл'ни́ц'а* (майже в усіх досліджених пунктах), *в'азáл'ни́ц'а* (130, 140, 185) // [у_в'азáл'ни́ц'і беру́т' молоді́х д'іу́ча́т //] (130); дуже рідко *вйаз'і́л'ни́ц'а* (182).

Молотінням на Харківщині, як правило, займалися чоловіки: [ж'інкі не_молоти́ли // молоти́ли б'і́л'ше чолов'и́кі //] (131). Поширена й така позиція: [ўручну́ ўже н'і́хто не_молоти́т' / коли́с' ка́зали молотáр' / за́раз це машин'і́ст / йакшо́ ж'інка / то машин'і́стка //] (136). Поодинокі семема «жінка, що молотить» репрезентується такими лексемами: *молотáрка* (139, 140, 168, 169, 170, 171, 172), *молоті́л'ни́ц'а* (140, 141), *молотáрни́ц'а* (132), *молóтни́ц'а* (135).

Значення «жінка, що обробляє просапні культури сапою» представлено назвами *пол'і́л'ни́ц'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ж'інка / шо по́ле горóд / зве́ц'а пол'і́л'ни́ц'а //] (141); [ко́жну господа́рку мо́жна назва́ти пол'і́л'ни́ц'о́йу / бо ўсе л'і́то на_горóд'і сапа́йеш //] (130); *сапа́л'ни́ц'а* (169, 171, 172, 179).

Семема «жінка, яка копає» репрезентована у центрально-східно-західних говірках лексемами *копáл'ни́ц'а* (131, 133, 136, 137, 170, 171, 172, 185), *копа́чка* (128, 129, 134, 135, 138, 141) // [ж'інку / йакá копа́йе лопáто́й / звуг' копа́чко́йу //], *копачи́ха* (140). Значення «жінка, яка вибирає картоплю за копальником» представлено такими найменуваннями: *вибирáл'ни́ц'а* (128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 139, 140, 141, 170, 171) // [вибирáл'ни́ц'і збира́йут' картóшку / збива́йут' з_не́йі зе́мліу і скида́йут' на_кúпи //] (141); *збирáл'ни́ц'а* (131, 185); *збóричи́ц'а* (172).

У складі ЛСГ «агентивів» функціонують як традиційні елементи (*ора́ч, с'ї́йáч, молотáр'*), так і новіші назви (*тракторі́ст, машин'і́ст, комбайне́р*), поява яких зумовлена змінами, що відбулися у системі сільського господарства у зв'язку з його механізацією. У роботі ми звертаємо увагу переважно на ті, явища, які еволюціонували протягом

тривалого часу. У сучасному українському мовознавстві найменування виконавців дії характеризуються в першу чергу з огляду на словотвірний формант. Ми, йдучи за цією лінгвістичною традицією, також розглядаємо назви агентивів у словотвірному ракурсі (див. с. 177–179).

2.7. Назви сільськогосподарських знарядь

У сільському господарстві, зокрема в знаряддях аграрного виробництва, є численні реалії, які не еволюціонували протягом тривалого часу. Але в певний період розвитку цієї галузі вони замінені новими реаліями, технічно досконалішими, перекоструйованими. Так сталося і на території Харківщини запровадженням — внаслідок докорінного перевороту в сільськогосподарському виробництві нових форм господарювання, механізацією, появою нової техніки. Через те й численні найменування сільськогосподарського реманенту не набули паралелей, а відпали. Замість них увійшли в ужиток нові, не пов'язані з попередньою традицією називання, а такі, що виникли як предмети нової техніки. Має велике значення й те, що більшість старих назв були також стійкими протягом тривалого попереднього розвитку. Усе це створило своєрідний стан лексики в цій галузі. Традиційна система найменувань сільськогосподарського реманенту ще існує у вигляді живих фактів сучасного мовлення, проте її зрушення виразно усвідомлюється мовцями, бо поряд з нею існує також нова, інша система.

Основні традиційні найменування знарядь сільськогосподарського виробництва й досі активно функціонують на всій території Харківщини. Вони залишаються загальновідомими і загальноживаними, наприклад, *плуг*, *лопáта*, *косá*, *ві́ла*, *серп*.

Плуг і його частини. Деякі з цих реалій мають досить складну побудову і, відповідно, ряд найменувань на позначення їх складових частин. Так, зокрема, при загальній назві *плуг* у всіх обстежених пунктах, ця реалія має такі найменування частин: «частина плуга, що відвертає відрізану скибу землі» — *лем'іш* (128, 129, 169, 171, 172), *отва́л* (133, 135, 141, 185), *по́лиц'а* (130, 131, 138, 140, 170) // [по́лиц'а плу́га н'і́би розго́рта́йє зе́мл'у / розд'і́л'а́йє йі́йі на́ўп'і́л //] (130); [лем'і́ш п'і́др'і́за́йє зе́мл'у / а по́лиц'а переверта́йє //] (170); *лем'еш* (72, 75, 94, 128, 129), *отва́л'ник* (132, 139), *ко́рпус* (168); «частина плуга, що підрізає шар землі знизу» — *лем'іш* (128, 129, 130, 133, 135, 140, 141, 170, 171, 172) // [лем'і́ш п'і́др'і́за́йє пла́ст зе́мл'і́ зні́зу / а по́лиц'а його́ пере́горта́йє //] (141); *лим'іш* (131, 136, 137), *л'ем'ех*

(134, 135, 138, 168), *л'ем'іх* (58, 106, 132, 139, 185), *л'ем'ех* (138), *отва́л* (60, 138, 169), *н'іж* (11, 71, 73, 86), *р'іза́к* (58, 138); «одна з двох похилих частин плуга, які тримає орач при оранні» — *чеп'іа* (майже в усіх обстежених пунктах) // [чеп'іги робили не то́ує'т'і / щоб зру́чно було трима́ти //] (130); [ру́чки плу́га / йак'і трима́у у ру́ках ора́ч / назива́лис' чеп'ігами //] (141); *ру́чка* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 169); «передня колісна частина плуга» — *кол'ішн'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [кол'ішн'а окре́мо прикр'іпл'у́йец':а до робо́чої частіни плу́га //] (130); *передо́к* [кол'існ́у частіну назива́ли передко́м //] (140); «менше колесо плуга» — *пол'овé* (у більшості обстежених пунктів); «більше колесо плуга» — *борозéн:е* (в усіх обстежених плугах) // [борозéн:е ко́лесо по́борозн'і́ йде / по́р'іу́чакú //] (170); *борозне́* (141); «деталь, що з'єднує колішню з робочою частиною плуга» — *гр'ад'і́л'* (жіночий рід) (майже в усіх обстежених пунктах) // [гр'ад'і́л' зйédну́є кол'ішн'у з робо́чо́ю частіно́ю плу́га //] (130); [гр'ад'і́л' по́йédну́вала передо́к з плу́гом //] (141); *гр'ад'і́л'* (чоловічий рід) [до гр'ад'і́л'а кр'і́пи́лоє'а чере́сло //] (170); *цепкі́* (131, 185); *в'іс'* (132, 134), *ра́ма* (140), *крони́тэ́йн* (168); «частина плуга, що сполучає гряділь з полицею та чепігами» — *сто́у́ба* (майже в усіх обстежених пунктах), *сто́йба* (61, 64, 73, 79), *ра́ма* (130, 131, 136, 137, 168, 171, 185) // [ра́ма зйédну́є гр'ад'і́л' з по́лицейу та чеп'ігами //] (130); *цепкі́* (133, 138, 140, 169, 172), *поперéчка* (128, 129), *ко́рпус* [гр'ад'і́л' по́лицейу і чеп'ігами зйédнува́у ко́рпус //] (140); «частина плуга, що сполучає між собою чепіги» — *поперéчка* (майже в усіх обстежених пунктах) [поперéчка зйédну́є чеп'іги //] (130); *перепóнка* (66, 68, 170); *ба́нтина* (73, 94), *п'і́дпо́рка* (15, 69), *рознóрка* (72, 185) // [чеп'іги не б́удут' держа́ц':а без ро́знпо́рки //] (185); *перемі́чка* (71), *зві́аска* (79), *зв'áска* (86); «частина плуга, якою він пересувається по дну борозни» — *пйáтка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [по́дну́ борозн'і́ плуг пересува́йец':а пйáткою //] (128); *пйáта́* (134, 141, 169), *п'а́та́* [п'а́то́йу плуг пересува́йец':а по́дну́ борозн'і́ //] (130); *п'і́дбо́шва* (170), *лем'і́ш* (132, 135), *л'ем'ех* (139, 168), *пол'ова́ до́шка* (136, 137), *пол'ова́ доска́* (185), *до́ска* (138).

З ЛСГ «плуг і його частини» пов'язані й семи «лопатка на довгому держаку для очищення землі на полиці та леміші плуга» — *і́стик* (майже в усіх обстежених пунктах) // [і́стик / така́ лопáточка на держа́ку / ч'іс'т'ат' плуг / йак за́бива́йец':а //] (170); *і́стик* (135, 138, 139, 169, 175, 180); *чі́стилка* (130, 138, 179) // [чі́стилку вико́ристо́вуют' дл'а очі́шчен'':а земл'і на по́лиц'і та лем'і́ш'і́ плу́га //] (141); *чі́стик* (141, 168) // [чі́стиком згр'і́бали зе́млу́ з по́лиц'і та лем'і́ша́ //] (141);

ч'їстик (185), *лопа́та* (138) і «підкладка зі збитих грубих жердин для перевезення плуга» — *во́лок* (у більшості обстежених пунктів), *воло́ка* [дл'а переве́зен':а плуг кла́ли на_воло́ку з_жерди́н //] (141); *поу́зун* (140), *п'ідкла́дка* [на_п'ідкла́дц'і перево́з'ат' плуг на_по́ле //] (130). Поширені у центральнослобожанських говірках і такі позиції: [плуг перево́зили беста́ркойу //] (138); [плуг прич'іпл'а́йец':а до_тра́ктора і ў_прип'і́дн'атому поло́жен':і перево́зиц':а //] (168); [н'і́йаких п'ідкла́док не_було́ / на_б'і́к плуг покла́д'ут' та й везу́т' //] (170); [плуг перево́зили гарбо́йу //] (185).

Знаряддя для розпушування землі та їх частини. На Харківщині для розпушування землі колись використовували рало, смик (примітивна борона), застосовують і сьогодні борону, культиватор. Семема «борона» репрезентована лексемами *борона́* (в усіх обстежених пунктах) // [п'і́сл'а о́ранки зе́мл'у розпо́шуйут' бороно́йу //] (130) і спорадичною *смик* [р'і́л':у розпо́шуваў смик //] (141). Значення ж «культиватор» представлене назвою *кул'т'іва́тор* (у всіх обстежених пунктах) // [дл'а_ розпо́шуван':а р'і́л':і іспо́л'зу́йут' кул'т'іва́тор //] (137). Семема «рало» репрезентована лексемою *ра́ло* (140, 185) // [колі́с' зе́мл'у розпо́шували ра́лом //] (185).

Розгляньмо й найменування частин борони: «поздовжній брусок дерев'яної борони, в якому укріплені зуби» — *вало́к* (майже в усіх обстежених пунктах), *бі́л'це* (138, 137), *ра́ма* (140, 141) // [зубкі́ боро́ні кр'і́пл'а́ц':а до_ра́ми //] (141); *брусо́к* (140), *боро́на* (133), *райборо́їнка* [ў_дереви́а́ному бруско́у зу́би позабі́ван'і / оце́ райборо́їнка //] (170); «один з двох поперечних брусків у бороні, що сполучають поздовжні бруски з зубами» — *брусо́к* (у всіх обстежених пунктах), *поперéчний брусо́к* (136, 137, 140); *гр'ад'і́л'* (128, 129, 138), *поперéчина* (130, 179) // [поперéчина скр'і́пл'у́є стел'ва́г'і //] (130); *поперéч'і́на* [у_на́с поперéчний брусо́к назива́йут' поперéч'і́ною //] (185); *поперéчка* (140), *стел'ва́га* (133), *шті́л'ва́га* [ч'і́пл'а́йуц':а на_шті́л'ва́гу боро́їнки //] (74); *боро́на* (168);

Соха і рало. Розгляньмо й назви давніших, і, відповідно, примітивніших, ніж плуг, знаряддя для оранки, зокрема рала і сохи: «соха» — *соха́* (архаїчне) (майже в усіх обстежених пунктах) // [це сло́во іспо́л'зу́йут' р'ідко́ // ко́ліс' даўно́ була́ // соха́ зні́кла шче на_поча́тку два́дц'а́того сто́л'і́т':а //] (141); [соха́ була́ ў_ста́рину́ //] (138); [ко́ліс' ора́ли сохо́йу //] (128); «рало» — *ра́ло* (архаїчне) (майже в усіх обстежених пунктах) // [ра́ло ко́ліс' було́ / скла́да́лос' з'і_сто́йки і ра́ми // до_ра́ми кр'і́пі́лас' ла́па //] (138); [ра́ло / зна́р'а́д':а дл'а_о́ранки / даўн'е́ //] (136); [ра́ло ко́ліс' було́ / шча́с плугі́ //] (169); «дереви́яне

рало» — *дерев'я́не ра́ло* (128, 129, 140, 174, 175, 179, 180, 184), *дерев'я́не ра́ло* (134, 182, 185) [коліс' зéмл'у обрoбл'я́ли дерев'я́ним ра́лом //] (185); *соха́* (132, 133, 135, 139, 177), *борoна́* (128, 129, 138), *ра́ло* (141); «рало з залізним наральником» — *зал'і́зне ра́ло* (128, 129, 140) // [зал'і́зне ра́ло скла́далоc' з'і́сто́йки і зал'і́зної ла́пи //] (140); *ра́ло* (131, 179), *чересло́* (133), *плуг* [ра́ло / на́рал'ник у́йяко́го з:ал'і́за / назива́ли у́нас плуг //] (141); *п'ідплу́жник* [зéмл'у п'ідплу́жником о́рали //] (185); «однозубе безполозове рало» — *чересло́* (133), *с'іпа́тра* [безполо́зове ра́ло з о́дним зу́бом зва́ли с'іпа́тра //] (141); «однозубе рало з полозом» — *плуг* (133, 135); «багатозубе рало» — *ра́ло* (128, 129, 138, 140), *ра́ло з трику́тної ра́мою* (131, 136, 137, 185), *ра́ло з ра́мою* [використо́вували у́нас / ка́зала ма́ма / ра́ло з ра́мою і багат'ма́ зу́бами //] (141); *багатозу́бе ра́ло* [багатозу́бе ра́ло бу́ло з трику́тної ра́мою //] (131); *тр'оху́го́л'не ра́ло* (138), *чоти́р'оху́го́л'не ра́ло* [ра́ло бу́ло чоти́р'о́ху́го́л'не або́ тр'оху́го́л'не //] (138); *бороно́п'ід'і́бне ра́ло* (134), *борoна́* (135), *грабле́п'ід'і́бне ра́ло* (185); «рало, яке тягнув один кінь чи віл» — *одноко́рпусне ра́ло* (128, 129, 131, 138) // [в о́дноко́рпусне ра́ло за́пр'ага́ли о́дно́го ко́н'а чи во́ла // ў дво́ко́рпусне / два //] (131); *одноко́н:е ра́ло* (136, 137); «рало, яке тягнуло кілька волів чи коней» — *дво́ко́рпусне ра́ло* (128, 129, 138), *дво́ко́рпусне ра́ло* (131), *паро́ко́н:е ра́ло* (136, 137).

Значну групу становлять і **назви ручних знарядь для обробітку ґрунту**: «знаряддя для обробляння просапних культур» — *са́пка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [овочéв'і гр'я́дки пропóл'у́йт' са́пкою //] (141); *сапа́чка* (у більшості обстежених пунктів) // [сапа́чкою карто́шку обгорта́йт' //] (185); [у́нас ус'і сапа́чки трапе́ційею //] (172); *сапа́* (140, 168, 169) // [сапа́ ма́є фо́рму трапе́ції //] (140), *та́пка* (134, 135), *копа́ниц'а* (138), *болга́рка* [йе обі́чна са́пка // вона́ у фо́рм'і трапе́ції // йе болга́рка / полу́кру́гла // болга́ркою куку́ргу́зу са́д'ат' // йа́кшо земл'а́ тверда́ / то болга́ркою лу́ч:е по́лот' / кру́гом де́рева ви́пол'ува́т' не́йу хоро́шо //] (170); «трубка, якою сапа кріпиться до держака» — *петл'а́* (майже в усіх обстежених пунктах), *ру́лка* (130, 136, 137, 140) // [ру́лкою са́пка крі́пиц'а до держа́ка //] (130); *вухо́* (169, 171, 172); *обу́шок* (132, 135, 139) // [обу́шок крі́пит' та́пку до держа́ка //] (135); *ру́нка* (170, 185) // [шоб прич'і́піт' держа́к до сапа́чки / тре́ба ру́нку //] (185); «держак сапи» — *держа́к* (у всіх обстежених пунктах) // [держа́к са́пки дерев'я́ний / в'ін не́пові́нен бу́ти ду́же до́вгим //] (130); [держа́к тре́ба обстру́гати́ / шоб ру́ки не́тер //] (185); [держа́к са́пки ро́бл'ат' з лехкі́х дере́ў / шоб вона́ бу́ла лехка́ і удо́бна //] (141);

черенók (136, 137); «маленька сапка для обробляння грядок цибулі, моркви» — *са́пка* (майже в усіх обстежених пунктах); *малéнка са́пка* [малéн'койу са́пкойу пól'ат' цибу́л'у / часні́к / мо́ркву / петру́шку //] (130); *сапа́чка* (140, 141, 168, 169) // [дл'а обрóбки цибу́л'і / мо́рки беру́т' сапа́чку / малéн'ку //] (141); *та́пка* (134, 185) // [та́пкойу цибу́л'у пól'ат' //] (185); *копани́чка* (138); «знаряддя, яким перекопують землю» — *лопа́та* (в усіх обстежених пунктах) // [дл'а копа́н'а землі́ беру́т' лопа́ту //] (141); [карто́пл'у копа́ють лопа́тойу //] (130); [шоб ўскопа́т' зе́мл'у трéба лопа́ту / мо́жна ві́ла //] (185); *ві́ла* (майже в усіх обстежених пунктах); «держак лопати» — *держáк* (у всіх обстежених пунктах) // [держáк у лопа́ти повинен бу́ти то́ўший / н'іж у са́пки / шоб не злама́ўс'а //] (141); *черенók* (132, 134, 135, 136, 137, 139, 171); «трубка лопати, в яку забивається держак» — *ру́нка* (майже в усіх обстежених пунктах) [держáк забива́єц'а ў ру́нку //] (141); *вóхо* (у більшості обстежених пунктів); *ру́лка* (136, 137), *рула́* (131), *д'ірка* (138); «совкова залізна лопата» — *соўкова́ лопа́та* (в усіх досліджених пунктах) // [соўково́йу лопа́тойу удо́бн'іше викида́ти наво́з з хлі́ва //] (168); *соўкова́ лопа́та* (128, 129, 130) // [соўко́войу лопа́тойу ўзі́мку доводи́ц'а в'ідгрі́бати //] (130); *граба́рка* (136, 137, 140, 169, 170, 180, 182, 184) // [граба́ркойу ў ко́рови вич'еш':а́йут' і сипу́ч'і матер'і́али набира́йут' //] (170); *шахте́рка* (132, 135, 139), *шахт'о́рка* (136, 137, 179), *сово́к* [совко́м викида́йут' наво́з або мусо́р //] (141); *кари́оўка* [кари́оўкойу ў ко́роў ч'і́с'та́т' //] (185); «граблі» — *грабл'і́* (майже в усіх обстежених пунктах) // [грабл'і́ дуже потр'і́бні ў ха́з'а́йств'і // ні́ми скоро́д'ат' го́род згрі́ба́йут' с'і́но і тра́ву //] (141); *гра́бл'і́* (128, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 140, 172, 174, 176, 177, 178, 180, 181, 183) // [уз'ала́ грабл'і́ і п'ішла́ згрі́бати́ с'і́но //] (185); *зал'і́зн'і грабл'і́* (128, 129, 130) // [зал'і́зн'і́ми грабл'а́ми розбива́йут' грудкі́ / а дере́в'а́ними грабл'а́ми згрі́ба́йут' с'і́но //] (130); *дере́в'я́н'і грабл'і́* (128, 129) // [дере́в'я́н'і грабл'і́ дл'а́ с'і́на / зал'і́зн'і́ / скоро́дити́ зе́мл'у //] (128); *дере́в'я́ні грабл'і́* (130); «держак грабель» — *держáк* (у всіх обстежених пунктах) // [держáк гра́бел' до́ўгий і тонкий́ / шоб дале́ко доста́ваў //] (141); [на грабл'а́х полама́ўс'а держáк //] (185); *грабл'і́шче* (131, 132, 133, 135, 139, 140, 170, 171), *рога́ч* (136, 137); «частина граблів, на якій кріпляться зуби» — *вало́к* (майже в усіх обстежених пунктах), *грабл'і́шче* (128, 129, 134, 138), *гра́блишче* (128, 129, 130) // [на гра́блишч'і́ гра́бел' розм'і́шчу́йут' зубкі́ / дере́в'я́н'і або́ зал'і́зн'і́ //] (130); *пла́нка* (133, 141) // [зубці́ прикр'і́плен'і́ на поперéчну́ пла́нку //] (141); *по́ле* (168); «один із зубів на валку граблів» — *зубо́к* (у переважній кількос-

ті обстежених пунктів) // [ў_по́ле ў́же трэ́ба ўста́вити два зубкі́ //] (168); *зуб* (128, 129, 133, 135, 169, 170, 174, 176, 179, 180, 182); *зубе́ц* (141, 171, 184) // [зубці́ гра́бел' знахо́д'ац'а на_пе́ўн'ій в'і́дстан'і друг от_дру́га // вона́ мо́же бу́ти р'і́зна // це залéжит' в'ід при́знáчен'а гра́бел' //] (141); *зубчик* (134, 173), *к'і́лок* (138); «вила, якими копають землю» — *ві́ла* (в усіх обстежених пунктах) // [іно́гда́ зéмл'у копа́йут' ві́лами / а не_лопа́тойу // ці́ ві́ла зал'і́зн'і / з'а́гнутими к'інц'а́ми //] (140); [ві́ла / йа́кіми копа́йут' / йак пра́вило / тр'ох / чотир'охшті́р'ов'і / бува́йут' шестишті́р'ов'і //] (169); *садо́в'і ві́ла* (136, 137, 140); *бармакі́* (132, 135, 139) // [бармакі́ / ві́ла / йа́кіми копа́йут' зéмл'у //] (135); *туп'і́ ві́ла* [у_тупі́х вил зубкі́ ші́рші́ і туп'і́ / ні́ми копа́йут' зéмл'у //] (130); *копач'і́* [копач'і́ / ві́ла / йа́кіми переко́пуйут' горо́д //] (185).

ЛСГ «наряддя для збирання врожаю». До складу цієї групи віднесімо такі найменування: «залізні вила» — *ві́ла* (в усіх обстежених пунктах) // [ві́ла / це звича́йн'і / зал'і́зн'і / з_чотирма́ зуба́ми // / набира́йут' карто́пл'у / бур'акі́ // бармакі́ дерев'я́н'і / п'я́ти і шести́зуб'і / дл'а_поло́ви //] (137); [найча́ст'іше ві́ла беру́т' дл'а_нос'і́н'а с'і́на //] (140); [ві́ла кі́дають со́лому на_скирду́ //] (185); [ві́ла йе двохзубко́в'і́ / це дл'а_сно́п'і́ў / чотир'і́зубко́в'і́ / це звича́йн'і //] (133); [ві́лами збира́йут' с'і́но / со́лому / на́штрі́куйут' і несу́т' / куди́ трéба //] (130); [зал'і́зн'і ві́ла так і назива́йут' зал'і́зн'і або́ ка́жут' про́сто ві́ла //] (140); «залізні вила з двома ріжками» — *дво́йча́та* (у більшості обстежених пунктів), *ві́ла* (168, 169, 170, 172) // [кри́ли хаті́ і пода́вали ві́лами со́лому // два зубка́ / шо́б лу́ч'е було́ зн'іма́т' со́лому //] (170); *дв'і́йча́та* (131, 132), *двор'і́жко́в'і ві́ла* (130, 141) // [двор'і́жко́вими ві́лами кла́дуть оче́рét на_покр'і́ул'у //] (130); [бу́ли ран'і́ше ві́ла двор'і́жко́в'і //] (141); *двохро́жко́в'і ві́ла* (133), *дв'і́йча́к* (134), *дво́йча́к* [дво́йча́к / ві́ла / ў_йа́кіх два зу́би //] (135); *дво́йча́тка* [дво́йча́тка / ві́ла з_двома́ зуба́ми //] (185); «залізні вила з трьома ріжками» — *тро́йча́та* (майже в усіх обстежених пунктах); *тро́йча́тка* (128, 129, 175, 179, 185); *тр'і́йча́та* (131, 132, 184), *три́р'і́жко́в'і ві́ла* (130, 141) // [три́р'і́жко́в'і ві́ла вико́ристóвуйут' у_господа́рств'і дл'а_пере́несен'а с'і́на //] (130); [ві́ла / шо ма́йут' три ро́ги / зва́ли три́р'і́жко́вими //] (141); *тр'охро́жко́в'і* (133, 174, 177, 179); *тро́йча́к* [тро́йча́к / ві́ла / йа́к'і ма́йут' три зу́би //] (135); *тр'і́йча́кі* (168); *тр'і́йча́к* (134); *ві́ла з_тр'о́ма шти́р'а́ми* [дл'а_с'і́на беру́т' з_тр'о́ма шти́р'а́ми / чотир'ма́ // дл'а_ско́пуван'а горо́да //] (169); *тро́йн'а́кі* (170); «залізні вила з чотирма ріжками» — *ві́ла* (в усіх обстежених пунктах), *чотир'охр'і́жко́в'і*

віла [у_{чотир'охр'іжк'ових} вил чотіри зубкі //] (130); *чотир'ір'іжк'ов'і віла* [с'ог'одн'і ўсел'і збереглис' лиш'е чотир'ір'іжк'ов'і віла //] (141); *чотир'охрожк'ов'і віла* (133), *четверн'і віла* (134), *звичайн'і віла* (140), *бармакі* (168), *четвераки* (132), *четвертаки* (139), *чотирчак* [чотирчак / віла з чотир'ма зубами //] (135); *віла з чотир'ма штир'ами* (169); «із природної розсохи дерев'яні вила з двома ріжками» — *р'іжкі* (майже в усіх обстежених пунктах) // [р'іжкі т'іл'ки дл'а перен'есен'а с'іна //] (130); *рож'ен* (133, 180, 182), *р'іж'ен* [р'іж'ен / дерев'ян'і віла з двома зубами //] (135); *рогачики* (138), *рогач* (169), *рог'атина* (168), *двойч'ата* (140), *двор'огі* [дл'а с'іна ран'іше брали дерев'ян'і віла з двома р'іжками / двор'огі //] (141); «дерев'яні вила з трьома ріжками» — *тройч'ата* (у більшості обстежених пунктів), *тр'ійч'атка* (168), *трир'іжк'ов'і віла* (130, 141) // [дерев'яними трир'іжковими вилами ўже не корист'уйут' а / їх зам'ініли зал'ізні //] (130); [дерев'ян'і віла з тр'ом'а рог'ами назив'алис' / як зал'ізні / трир'іжковими //] (141); *рож'ен* (133), *бармакі* (185), *віла* (170); «залізні вила з густими і тупими на кінцях ріжками для набирання картоплі, буряків та ін.» — *бармакі* (в усіх обстежених пунктах) // [бармаками набир'ають / бур'ак / р'іпу //] (130); [бармакі / віла / як'ими набир'ають овоч'і / бур'ак / картопл'у //] (135); [віла з густими рог'ами дл'а набир'ан'а картошки назив'алис' бармакі //] (141); [тр'ійч'ак'ами склад'аймо с'іно / а бармаками гич' //] (168); [бармакі / віла так'і / ў їх д'ес'ат' / дван'ац'ат' зубк'іў //] (170); *граб'арки* (138); «дерев'яні вила з п'ятьма ріжками» — *віла* (у більшості досліджених пунктів) // [так'і віла / з п'ят'ма зубами / ісп'ол'зуют' дл'а набир'ан'а полови //] (136); *п'ят'ірч'атка* (140), *п'ятир'іжк'ов'і віла* (141), *тир'пологі* [тир'пологі / вони так'і пл'оскен'к'і / ними одгорт'али полови //] (170); *бармакі* (130); «зуб вил» — *зуб* (майже в усіх обстежених пунктах) // [у вілах ч'етверо зуб'іў //] (185); *зуб'ок* (130, 133, 140, 170) // [зубкі вил нагадуют' зубкі граб'ліў / ал'е вони доўш'і і гостр'іш'і //] (130); *р'іж'ок* [за к'іл'к'іст'у р'іжк'іў назив'ають а віла //] (130); *р'іг* [віла мали в'ід двох до п'яти рог'іў //] (141); *штир'* (169); «держак вил» — *держак* (у всіх обстежених пунктах) // [держак вил р'обл'ат' дов'шим / н'іж улопати //] (130); *черен'ок* (136, 137); «знаряддя у вигляді довгого зігнутого ножа, яким жнуть» — *серп* (у всіх обстежених пунктах) // [хл'іб жнут' серпом //] (130); [ран'іше серпом ж'али / а шч'ас т'ехн'іка //] (185); [ран'іше зерно ж'али серпами / а пот'ім склад'али ў снопи //] (141); «ручка серпа» — *ручка* (в усіх обстежених пунктах) // [ручку серпа р'обл'ат' з д'ерева / обт'есуют' / щоб була

гладén'ка //] (130); [серп маў дерев'яну рúчку і зал'íзне лéзо //] (141); «різальна частина серпа» — лéзо (майже в усіх обстежених пунктах) // [лéзо серпá мáйє зазúблén'а //] (130); [лéзо / то гóстра частíна серпá //] (141); *серп* (128, 129, 131, 135, 169, 170, 171, 179), *полотнó* (140, 185) // [у серпá гóстре полотнó //] (185); *р'ізák* (138); *н'іж* (169), *л'éзв'іа* (170); «коса» — *косá* (в усіх обстежених пунктах) // [кóсо́йу скóшуйут' травú і зернов'і //] (130); [зáраз кóсо́йу кóс'ат' т'іл'ки травú / а ран'іше нéйу косíли хл'іб //] (141); [косá висíт' б'іл'а хл'іва //] (168); [косú клепáт' чáсто нáда //] (185); *ск'ісок* [ск'ісок / косá / мén'ша за рóзм'іром і з кóрóткóйу рúчко́йу //] (140); «держак коси» — *к'іс':á* (майже в усіх обстежених пунктах) // [до самóйі косí кр'іпиц':а к'іс':á //] (130); *к'ісцé* (128, 129, 136, 137, 139, 185), *кос'йó* [кóсу тримáйут' за кос'йó //] (132); «ручка на кісці» — *рúчка* (в усіх обстежених пунктах) // [на к'іс':і йе рúчка / зрóблена з дéрева //] (130); *габéлок* (141); *к'іс'ц'á* [на кос'і йе малén'ке к'іс'ц'á //] (185); «металевий обручик, за допомогою якого коса скріплюється з кіссям» — *напéрстóк* (132, 134, 136, 137, 139, 140, 170, 171) // [наперсткóм косá кр'іпиц':а з к'іс':ám //] (140); *кол'цó* (128, 129, 133, 138, 141, 169, 172) // [з к'іс':ám косá скр'іплена кол'цóm //] (141); [кол'цó набивáйец':а / ст'áгу́йец':а капрóно́вой нítкóй держáк / шоб не гул'áло л'éзв'і́є //] (169); *к'іл'цé* [к'іл'цé скр'іпл'уйе косу з к'іс':ám //] (130); *пéрстен'* (135); *обру́чик* (131), *обру́ч* (168), *ру́нка* [ру́нко́йу скр'іпл'уйец':а к'іс'ц'á і металéвий обрúч'ік //] (185); «клинок, за допомогою якого кріпиться коса на кісці» — *клино́к* (у більшості обстежених пунктів) // [клино́к ўбивáйут' у к'іл'цé / ко́лі кр'іпл'ат' косу на к'іс':і //] (130); *клинéц'* (134, 138, 139, 140, 168, 170), *клин* (141, 169, 170, 171), *клінчик* (131, 136, 137, 138), *пáсклин* [на ц'ú косу нúжен пáсклин //] (180); *пáклин* (176), *у́вйаз'* (79); «середня частина коси» — *полотнó* (майже в усіх обстежених пунктах) // [середíна косí звéц':а полотнóм //] (141); *ведúшча частíна* [ведúшча частíна зр'íзу́є основну́ масу травí //] (130); *косá* (168, 172); *р'іжуча частíна* [р'іжуча частíна косí дúже гóстра //] (185); «передня звужена частина коси» — *носо́к* (в усіх обстежених пунктах) // [носо́к / найгостр'і́ша частíна косí //] (130); [пéред косí звéц':а носкóм //] (141); [по кáмн'у ўдáриў і носóк з'ігнúўс'а //] (185), *нос* (171), *звúжене полотнíшче* (168), «задня потовщена частина коси» — *пйáтка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [пйáтка / задн'а частíна косí //] (141); *п'áтка* (130, 185) // [косá на п'áтк'і тр'існула //] (185); *пйатá* (168, 169), *п'атá* (169); «гострий край полотна» — лéзо (у більшості обстежених пунктів) //

[лэзо косі́ гостр'а́т' манта́чко́у //] (130); *жа́ло* (128, 129, 131, 136, 137, 141, 170) // [го́стрий край полотна́ косі́ назива́ють' жа́ло //] (141); *коса́* (168), *лэзв'і́а* (133); «верхній потовщений край полотна коси» — *пру́т* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ве́рхн'ій край полотна́ звэ́ц'а прут //] (141); *спі́нка* (132, 135, 139, 185), *загі́н* [загі́н / це ве́рхн'ій пото́ўщений край косі́ / йа́кий притриму́є ско́шену траву́ при_кос'і́н'і //] (130); *за́чин* (134), *коса́* (168), *ребро́* (170); «брусок для гостріння коси» — *манта́чка* (у більшості обстежених пунктів) // [ко́си гостр'а́т' манта́чко́у //] (141); [манта́чка ле́ж'іт' б'і́л'а л'і́тн'о́йі к'у́хн'і //] (168); [ўс'е́гда́ ко́су клепа́ють' / а пото́м манта́чко́у то́чат' //] (185); *брусо́к* (133, 140, 169, 172, 176, 180, 182, 184), *брус* (170), *галайда́* (134); «спеціальне пристосування для носіння бруска, яким косарі гострядь косу» — *чохо́л* (130, 134) // [манта́чку косар'і́ трима́ють' у_чо́хл'і //] (130); *ч'ехо́л* (168), *кобура́* (136, 137); *бруси́ц'а* [брусо́к хова́ймо ў_бруси́ц'у //] (141); *су́мка* [брусо́к но́с'а́т' у_су́мц'і́] (133). Слід відзначити, що в більшості обстежених пунктів немає такого пристосування, а відповідно й назв на його позначення: [манта́чку за_по́йас кла́ли / ў_чо́б'і́т ло́жат' //] (138); [ми манта́чку на_в'і́р'о́ўку приви́а́зували / до_по́йаса //] (170).

Семема «вузька дощечка для гостріння коси, покрита смолою з піском або цементною масою» репрезентована лексемою *манта́чка* (в усіх обстежених пунктах) // [ра́н'ше манта́чко́у назива́ли не_брусо́к / а до́щечку з'і_смоло́у і п'іско́м //] (141). Значення «пристрій над косяю (у вигляді невеликих граблів із довгими зубцями), що кладе в рядок скошені стебла» представлено такими лексемами: *грабкі́* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ота́к косі́ли / грабкі́ на_кос'і́ зве́рху сто́я́т' / р'і́ўн'а́ють' ко́лоскі́ // по́т'ім / ко́лі ви́а́ж'ут' сно́пі / то ни_о́дін ко́лосо́к до́л'і не_ле́ж'іт' //] (170); *гра́бки* (131, 141) // [ко́ліс' над_ко́со́у бу́лі ма́ле́н'к'і гра́бл'і / шо кла́ли ў_радо́к ско́шений хл'і́б / йі́х назива́ли гра́бки //] (141); *грабл'и́ще* (132, 139), *гра́бли́ще* [гра́бли́ще скла́да́є ў_валкі́ с'і́но //] (185); *грабо́к* [зо́ўн'і нага́ду́є невели́чк'і гра́бл'і з до́ўгими зубц'а́ми //] (130); *грабл'і́* (168), *цапо́к* (140), *жа́ло* (134). Семема «коваделко, на якому клепають косу» репрезентована такими назвами: *ба́бка* (у більшості обстежених пунктів) // [ко́су клепа́ють' на_ба́бц'і́ //] (141); *кова́дло* (128, 129, 130) // [на_кова́дл'і мо́лото́м клепа́ють' ко́су //] (130); *кова́делко* (132, 177, 180), *кова́ле́н'ка* [ко́су клепа́ють' на_кова́ле́н'к'і //] (185); *накова́л'н'а* (169), *п'і́н'о́к* (169), *клепа́чка* (171). Значення «нерівність, горбик на полотні коси від невмілого

клепання» представлене такими лексемами: *гóрбик* (майже в усіх обстежених пунктах) // [при неўда́лому клепа́н'і на лезов'і косі́ можна наро́бити го́рбик'і́у //] (130); *бугоро́к* (128, 129), *ло́паўка* (133, 136, 137, 184), *лапу́шка* (135, 141) // [йакшо́ неўм'і́ло клепа́ти косу́ / на н'і́й утво́р'ац'а лапу́шки //] (141); *хлопа́ўка* (140), *хлопу́шка* (170), *лопоту́шка* (138), *брак* (138), *бриж* [наро́бит' бриж'і́у на кос'і́ //] (170).

ЛСГ «знаряддя обмолоту». До цієї лексичної групи віднесімо такі найменування: «просте знаряддя з двох різних довжиною скріплених палиць для обмолочування снопів» — *ц'іп* (у всіх обстежених пунктах) // [обмолóчу́ют' сно́пі ц'і́пами //] (130); [ра́н'ше ми ў́се молоті́ли ц'і́пами //] (140); [зерно́ ра́н'ше обмолóчували ц'і́пами //] (141); *ц'іпо́к* (169); «держак ціпа» — *ц'іпі́лно* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ц'і́п кр'і́пиц'а до дере́в'яного ц'і́пі́лна //] (130); *ципі́лно* (135, 139), *держа́к* (128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 168, 169, 179, 182, 185); «одна з двох шкіряних петель на верхніх кінцях держака і бияка ціпа» — *ка́пиц'а* (у більшості обстежених пунктів), *капи́ц'а* (130, 132, 139, 141) // [капи́ц'і ч'і́пл'а́йут' до ве́рхн'ого к'і́н'ц'а ц'і́пі́лна //] (130); [шк'і́р'ан'і́ পে́тл'і на к'і́н'ц'а́х ц'і́пі́лна і бийа́ка зва́ли капи́ц'і //] (141); *ремн'і́* (133, 134); «шкіряний шнурок, що ним з'єднані капиці держака і бича» — *у́шива́лок* (майже в усіх обстежених пунктах), *у́шива́л'ник* (140, 170), *ушива́л'ник* [ушива́л'ником зйе́дну́ют' капи́ц'і ц'і́пі́лна та бича́ ц'і́па //] (130); *вишива́л'ник* (131), *шну́ро́к* (130), *у́в'яз* [у́в'яз зйе́днува́ў капи́ц'і держа́ка і бича́ ц'і́па //] (141); «частина ціпа, якою молотять» — *бич* (у більшості обстежених пунктів), *бийа́к* (141, 169, 172, 184); «лопата-совок, що нею віють вимолочене зерно» — *лопа́та* (майже в усіх досліджених пунктах) // [дере́в'яно́у лопа́то́у в'і́яли зерно́ //] (185); *сова́к* (128, 129, 134, 135, 138, 180, 182, 184), *коўш* (133).

ЛСГ «засоби транспортування». До цієї лексичної групи віднесімо такі найменування: «віз, загальна назва» — *в'із* (у всіх обстежених пунктах) // [за́ле́жно в'і́д констру́кц'і́й / при́зна́чен'а / в'і́з назива́ють по́р'ізному //] (130); [в'і́з ма́є ос' / за́дн'у і пе́ре́дн'у / ко́ле́са / за́дн'і і пе́ре́дн'і / за́дн'і б'і́л'ш'і / пе́ре́дн'і / ме́н'ш'і / поду́шку / на́поду́шка́х кр'і́пи́ўс'а коро́бо́к // це дла́зерна́ / беста́рка // гарба́ та́кож ма́ла ква́дратне зйе́днан'а // але́ ву́гли б'і́л'ш'і́рш'і́ / це зве́рху / то́бто вона́ не ма́ла тако́го р'і́ўного йа́шчика / йа́к у́беста́рц'і́ // до́гарб'і́ / шо́б б'і́л'ше ў́лі́зло с'і́на чи со́ломи́ / кр'і́пи́лис'а сто́рча́кі́ / йа́к'і́ на́т'а́гува́лис' зве́рху бре́зе́нтом а́бо́ чим і́ншим́ / пере́в'язу́вали в'і́р'о́ўка́ми́ / шо́б ме́н'ше тру́сі́лос' //

вози́ були́ одноконними і пароконними / до одноконних крі́пилис'я голóбл'і / до пароконних / дішло //] (131); [воз'і́у усел'і́ ран'ше було́ багáто // зáраз наўр'áд чи зна́йдеш й одного́ // машини́ даўно́ йіх уже́ зам'ініли //] (141); *воз* (128, 129, 131, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 177, 178, 181, 183, 184, 185), *повóзка* (128, 129, 131, 174, 176, 179, 180, 182); «повозка для перевезення сно́пів» — *гарба́* (майже в усіх обстежених пунктах) // [гарба́ ма́ла чо́тири ко́леса / дв'і о́сі / на́йáшчик ста́вили сторча́кі // шоб б'і́л'ше ў́л'і́зло сно́п'і́у чи с'і́на //] (128); [дл'а́ солóми / с'і́на / сно́п'і́у використо́вували гарбу́ / мажа́ру // зерно́ перевóзили ў́бестáрці́ //] (131); [гарба́ з дра́бінaми по́бока́х / йіх п'ідн'іма́йут' / коли́ перевóз'ат' с'і́но / солóму / сно́пі́ //] (170); *в'із* (128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 169) // [сно́пі́ перевóзили возáми //] (140); *воз* (128, 129, 131, 169, 170), *мажа́ра* (133); «повозка для перевезення сі́на» — *гарба́* (у більшості обстежених пунктів) // [с'і́но перевóзили гарба́ми або́ мажа́рою //] (140); *в'із* (128, 129, 131, 138, 168, 169), *воз* (128, 129, 131, 169, 170), *мажа́ра* (133, 140, 185); «повозка для перевезення соломи» — *воз* (майже в усіх обстежених пунктах), *в'із* (131, 138, 168), *мажа́ра* (133, 140, 185), *воз* (128, 129, 131), *полугáрбок* [полугáрбком во́з'ат' солóму //] (130); «повозка для перевезення зерна» — *бестáрка* (у більшості обстежених пунктів) // [зерно́ перевóз'ат' на́бестáрках //] (130); [бестáрка / та́ка соб'і́ брі́чка / йáш'і́к на́н'і́й / ў́йáш'і́к насипáли зерно́ / п'і́со́к / глі́ну //] (170); *б'і́стáрка* [б'і́стáрко́ю вози́ли продóкти без тáри //] (140); *ходóк* (132, 135, 139), *в'із* (138, 168), *брі́чка* (134), *файа́тoн* (135); «повозка для перевезення дров» — *в'із* (майже в усіх обстежених пунктах) // [дл'а́ дрóў бра́ли в'із або́ брі́чку //] (141); *воз* (128, 129, 131, 132, 134, 138, 140, 185), *гарба́* (136, 137, 171, 172), *ходóк* (133), *файа́тoн* [дрóва во́з'ат' на́файа́тoн'і́ //] (135); *пáлуба* [дрóва гру́з'ат' у пáлубу і зв'áзуйут' йіх //] (130); *брі́чка* (141), *дрóги* [дрóгами бо́ч'ки во́з'ат' / де́рево / л'і́с / до́ски / ус'áк'і до́ўг'і матер'і́али //] (170); «віз, пристосований для перевезення сільськогосподарських продуктів без тари» — *бестáрка* (у більшості обстежених пунктів) // [продóкти вози́ли на́бестáрках //] (141); *бестáрка* (132, 168, 172), *б'і́стáрка* (140), *брі́чка* (130, 134) // [у́брі́ц'і́ во́з'ат' продóкти р'і́зн'і́ / немолóчений хл'і́б //] (130); «довгий віз із високими щаблювати-

ми бортами для перевезення немолоченого хліба» — *гарба́* (майже в усіх обстежених пунктах) // [немолочений хлі́б вози́ли гарба́ми //] (141); *мажа́ра* (131, 133, 140), *бри́чка* (130, 134), *пово́зка* (135), *в'із* (168); «пристосування для притиснення снопів чи сіна на возі» — *рубéл'* (у більшості обстежених пунктів) // [с'іно прити́скуйут' рубéм до_гарби́ //] (130); [йак накла́дуть' с'іно / солóму / тоді́ прити́скуйут' рубл'óм / переви́язу́ють' в'іроўка́ми //] (170); *ру́бел'* (134, 141, 168) // [снопи́ і с'іно прижи́мали при_перевéзен'і ру́белем //] (141); *бреу́но* (132, 139), *в'іроўка́* [с'іно вози́ли на_мажа́рі / щоб не_па́дало / переви́язували в'іроўко́ю //] (185); «залізні стрижні, прикріплені до ременів вуздечки, якими гнуздають коня» — *вуди́ла* (майже в усіх обстежених пунктах) // [до_ре́мен'і́у вуздéчки ч'іпл'а́ють' вуди́ла / йакі́ми гнузда́ють' кон'а́ //] (130); *вуздéчка* (134, 168); «збруя, загальна назва — *збру́йя* (в усіх обстежених пунктах) // [щоб с'істи на_кон'а́ тре́ба над'іти на_нóго ус'у збру́йю //] (130); *збро́йя* (134), *гу́жевий реманéнт* (140), *запр'а́жка* (169); «частина збруї — ремені з вудилами та поводями, які надівають на голову коневі, щоб правити ним» — *вуздéчка* (майже в усіх обстежених пунктах), *узде́чка* (131, 170), *вузда́* (128, 129, 136, 137), *узда́* (141), *во́ж'і* (132, 134, 135, 139) // [конéм пра́ўл'ат' за_допомóгою во́ж'і́у //] (139); «вуздечка без вудил для прив'язування коня» — *вузде́чка* (у більшості обстежених пунктів), *вузда́* (128, 129, 136, 137), *поводо́к* (130); *пóв'ід* [кон'а́ приви́язували на_пóвод'і //] (141); *пу́та* (132, 139) // [конéй приви́язу́ють' пу́тами //] (139); *обро́тка* (170, 185), *недо́уздок* (135); «прикріплений з обох боків до вуздечки довгий ремінь, мотузок, яким правлять кінями» — *в'і́жки* (майже в усіх обстежених пунктах), *во́ж'і* (128, 129, 132, 139), *уди́ла* [ре́м'ін' / йакі́м пра́вили к'ін'ми назива́ли уди́лами //] (141).

Назви деяких сільськогосподарських машин, механізмів і пристроїв. Семема «лобогрійка, жниварка з ручним скиданням зжатої стебла» у центрально-слобожанських говірках репрезентована такими лексемами: *лобогр'і́йка* (в усіх обстежених пунктах) // [лобогр'і́йка жне хлі́бні росли́ни //] (130); *лобогр'е́йка* (128, 129, 133, 136, 137, 138), *снопови́зка* (138), *коса́рка* (170). Значення «жниварка, машина, яка жне хлібні рослини» представлене такими назвами: *жнива́рка* (в усіх обстежених пунктах) // [хлі́б жну́т' жнива́рко́ю //] (133); *жа́тка* [хлі́б у_по́лі жне жа́тка //] (141); *коса́рка* (128, 129, 131, 138, 170).

Семема «машина для віяння вимолоченого зерна» репрезентована лексемами *в'і́ялка* (в усіх обстежених пунктах) // [обмолóчене зерно́

пропуска́йут' че́рез в'їа́лку //] (130). Значення «машина для обмолочування зернових сільськогосподарських культур» представлено такими найменуваннями: *молотáрка* (в усіх обстежених пунктах) // [молотáркою молот'ат' зернов'ї //] (130); *молот'їлка* (128, 129), *маші́на* (175). Семема «ручна машинка для розмелювання зерна» репрезентована найменуваннями *жорна* (у більшості обстежених пунктів), *жерно́ўка* (138), *жерно́ва* [ўручну́ зерно́ розмел'ували на_жерновáх //] (141); *мел'ниця́* (138, 170), *мел'ничка* (138), *те́рт'ушка* (136, 137), *зернокрúпка* (128, 129), *крупору́шка* (139), *крупотéрка* (168); *млино́к* (171), *ручний млин* [ра́н'ше зерно́ молóли ручни́м млино́м //] (185).

Значення «пристрій, механізм, призначений для одержання січки» представлено такими лексемами: *с'їчка́рн'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [с'ї́чку отримуйут' при_помоч'ї с'їчка́рн'ї //] (141); *р'ї́зка* [р'ї́зкою пере́мел'уйут' зерно́ / щоб отримати с'ї́чку //] (130); *р'ї́зак* (136, 137), *кормор'ї́зка* (170), *крупору́шка* (139), *крупотéрка* (168), *зернодробі́лка* (140).

Семема «сівалка» у говірках Харківщини представлена такими формами: *с'ї́валка* (майже в усіх обстежених пунктах), *с'їва́лка* (133, 134, 138, 139, 140, 141) // [с'ї́ват' зерно́ с'їва́лками //] (141). Значення «знаряддя для ущільнення ґрунту або руйнування ґрунтової кірки» репрезентоване на досліджуваній території лексемами *като́к* (майже в усіх обстежених пунктах) // [приті́скували зе́мл'у катка́ми //] (141); [катка́ми утóпчуйут' ґрунт / а бо́ронами та кул'т'івáтором руйну́ють ґрунто́в к'їрку //] (168), *кото́к* (131, 136, 137, 138, 170, 171, 185), *боро́на* (168), *кул'т'івáтор* (168).

Цей матеріал переконує в тому, що структуру ЛСГ «назви сільськогосподарських знарядь» складає набір багатьох лексико-семантичних мікрогруп (примітивні землеробські знаряддя для оранки, плуг та його частини, ручні знаряддя обробітку ґрунту, знаряддя для збирання врожаю, засоби транспортування, знаряддя обмолоту, сільськогосподарські машини, пристрої і механізми), для яких спільною є єдність ідеографічної сфери. Відзначимо, що кількість найменувань знарядь праці у досліджуваних говірках більша від кількості самих реалій. Така невідповідність породжена тривалим збереженням у мовленнєвій практиці номенів зниклих реалій, які належали цьому ж колу речей. Тому до опозиції лексем на позначення синхронно співвідносних реалій додається опозиція часово маркованих елементів. Так, наприклад, плуг, який є невід'ємним складником господарського реманенту хлібороба, починаючи з примітивних його аналогів (сохи, рала) до сучасних форм, зазнав

протягом життя кількох поколінь значних змін, що відбулося у наборі диференційних ознак для називання цієї реалії і спричинило появу різних способів номінації. Справедливість цього твердження можна продемонструвати на прикладі найменувань рала — дерев'яного рала, рала з залізним наральником, однозубого з полозом, однозубового безполозового рала, багатозубого рала та його різновидів (рала з трикутною рамою, бороноподібного, граблеподібного та інших) (див. вище).

У говірках Харківщини лексично виражена детальна сегментація переважної більшості знарядь праці, зокрема частин плуга, коси; на семантичній структурі багатьох назв деталей сільськогосподарських знарядь відбилися динаміка реалій, зміна зв'язків між ними.

Розгалуженою семантичною структурою відзначаються лексеми «ручка» і «держак», яким не властива однозначна закріпленість номена за денотатом. Реалізація цієї моделі у центральнослобожанських говірках дає підстави вбачати причину відмінного розподілу між різними лексемами у дії двох конкурентних тенденцій: генералізації і диференціації, кожна з яких має свої межі прояву. Якщо при диференціації виявляється однозначна закріпленість лексеми за реалією (причому мотивуючою основою є назва самого знаряддя — *ц'інїлно*, *ципїлно*; *к'іс':á*, *к'ісц́е*, *кос'йó*), то при генералізації відзначається конкуренція опорних лексем. Генералізація може стримуватися наявністю опорної конкурентної лексеми як репрезентанта іншого складника цієї ж реалії. Наприклад, серед назв деталей коси відзначено лексему «ручка», що виключає можливість використання цього слова при номінації держака коси.

Відомий діалектолог П. Ю. Гриценко до слів, для яких характерна однозначна закріпленість за реалією зараховує й лексему «граблище» (держак граблів) [Гриценко 1984, с. 50]. Зауважимо, що в центральнослобожанських говірках вона використовується й на позначення частини граблів, на якій кріпляться зуби.

Виразно представлені й активно функціонують на всій обстеженій території Харківщини традиційні найменування сільськогосподарських знарядь: *плуг*, *борона́*, *коса́*, *серп*, *ві́ла*, *лопа́та*, *ц'ін*, *грабл'і/гра́бл'і* та ін. Вони залишаються загальновідомими, хоч сфера їх ужитку і дещо звужена, оскільки частина цієї лексики широко репрезентована переважно в мовленні тих людей, які мають безпосередній стосунок до сільськогосподарських трудових процесів і пов'язаних із ними дій, відповідно, й до знарядь праці, якими вони виконуються.

Поряд із традиційними назвами сільськогосподарського реманенту функціонують і сучасні найменування, які увійшли в побут мовців відносно недавно, у зв'язку з розвитком аграрного виробництва й появою нової, досконалішої техніки: *тра́ктор, комба́йн, кул'тивато́р, кул'т'іватор, молотарка, в'їялка, жниварка, жатка, косарка, лобогр'їйка, лобогр'ейка, сноповйázка, с'їялка, с'івáлка, с'івалка* й ін. Більша частина цих назв збігається з літературно-нормативною системою, проте є й певні відмінності, в основному на фонетичному рівні, що, нашу думку, значною мірою зумовлені впливом на центральнослобожанський діалект сусідніх російських говорів: *кул'т'іватор, лобогр'ейка*. Однак слід зауважити, що поряд із російськомовними варіантами слів функціонують й українські лексеми, які, як правило, представлені ширше, ніж аналогічні російськомовні утворення.

Деякі з реалій, зокрема вила, віз, рало, мають значну кількість різновидів, а відповідно й назв на їх позначення. Відзначимо, що номен «вила», «віз» (воз) глибоко ввійшли в живе мовлення як загальноприйняті, загальноновживані, проте слово «рало», як, до речі, й «соха», сприймається як архаїзм і вживається дуже рідко поодинокими мовцями з характерною примовкою *коліс'* бу́ло чи бу́ла (про соху). Це пояснюється тим, що згадані реалії давно вийшли з активного господарського ужитку і вже не застосовуються селянами через появу досконалішого знаряддя, зокрема плуга тощо. Що ж до воза, то його фактично також замінили сучасніші засоби транспортування, проте ця назва активно функціонує в мовленні мешканців села, оскільки реалія не зникла, як рало і соха, а й досі використовується в господарстві. Мабуть, через це й збереглися найменування його численних різновидів.

Серед різновидів воза виділяється група легких двоколісних та чотириколісних транспортних засобів, що служать для перевезення людей і неважкого, не громіздкого вантажу, або конструкції комбінованого типу. Вони мають такі назви: *пово́зка, бри́чка, ресо́рка, дро́ги, дро́жки, б'ї́у́нка, б'ї́у́нок, файе́тoн, файа́тoн, ходо́к* й ін. Проте ці найменування не є предметом нашого дослідження. Нас більше цікавить друга група назв, до якої належать важчі варіанти воза, що служать для перевезення зерна, сіна, соломи, снопів, дров й інших сипких, дрібних предметів та речовин. Ці номен неоднорідні активністю, локальною приналежністю, призначенням тощо.

Безта́рка/беста́рка/б'іста́рка — відносно новий тип воза, пристосований не тільки для перевезення зерна, а й інших дрібних

матеріалів, зокрема піску, глини, і взагалі для продуктів, які можна перевозити без тари (звідси й назва з доволі прозорою мотивацією). Ця реалія досить поширена в селах Харківської області, а відповідно і її назва, яка є загальноновживаною і зустрічається майже в усіх обстежених пунктах.

Гарба́ — це давній тип воза, але такий, що зберігся й досі, який ще використовується в традиційному господарстві, в основному для перевезення немолоченого хліба, соломи, сіна. Ця назва активна в живому мовленні, загальноновживана і зафіксована майже в усіх досліджених пунктах.

Мажара́ — це, фактично, друге найменування гарби й назви великого воза взагалі. Отже, її місце в системі сучасних найменувань стало досить своєрідним і не зовсім визначеним. Через те й стійкість її похитнулася, ця назва виявляє тенденцію до зникання.

Полуга́рбок — реалія, подібна до гарби, але значно менша. Вона обмежена у функціях, через те й найменування її зафіксовано лише в одному пункті — Сосонівці Нововодолазького району.

Палу́ба — друга назва гарби чи навіть мажари як великого воза взагалі. Активність номена незначна. Очевидно, первинною була форма *па́луб* чоловічого роду, а жіноча *па́луба* виникла внаслідок аналогії до слова «палуба» (частина корабля). Ця форма могла закріпитись і завдяки подібності реалій, які порівнювалися і зіставлялися мовцями, внаслідок метафоризації. Тим більше, що етнографічна література фіксує саме лексему «палуб». Щоправда зовсім з іншим значенням: «З XVXVII ст. серед заможної частини українського суспільства набув поширення виїзний транспорт різних моделей: «коляса», «колебка», «карета», «ридван», «палуб» тощо» [Етнографія 2004, с. 129].

Для господарських цілей, звичайно, можуть використовуватися і конструкції легшого типу, зокрема зерно перевозять бричкою, ходком, фаетоном (фаятоном), дрова — бричкою, дрогами, ходком, фаетоном (фаятоном).

Отже, зауважимо, що більшість традиційних найменувань сільськогосподарських знарядь збереглися до нашого часу й активно функціонують у живому мовленні.

2.8. Назви господарських приміщень

Складну структурну організацію на території центральнослобожанських говірок має ЛСГ «найменування будівель різного господарського призначення».

У складі цієї лексичної групи можна виділити такі утворення: 1) назви місця, де є хата з господарськими будівлями; 2) найменування приміщень для худоби і птиці; 3) назви будівель для зберігання зерна, снопів, полови, соломи; 4) найменування приміщень для сіна; 5) назви приміщень для зберігання їстівних припасів і різних речей; 6) найменування приміщень для дров; 7) назви будівель для зберігання сільськогосподарського реманенту й різних матеріалів; 8) найменування загорожі для свійських тварин; 9) назви будівель для оброблення врожаю; 10) найменування інших господарських приміщень (курень для сторожа на баштані чи пасіці; літньої кухні чи печі на дворі; теплиці тощо). Узагалі, зауважимо, що різні дослідники виділяють неоднакову кількість основних лексичних підгруп. За В. І. Пілецьким, дослідником наддністрянських говорів, такими є: 1) назви будівель для худоби і птиці; 2) найменування приміщень для сільськогосподарського інвентаря; 3) назви будівель для зберігання продуктів землеробства; 4) найменування інших приміщень [Пілецький 1982, с. 103]. Дослідниця східнослобожанських говірок К. Д. Глуховцева в дисертації розглядає такі ЛСГ: 1) назви місця, де є хата з господарськими приміщеннями; 2) найменування будівель для утримання худоби; 3) назви приміщень для зерна, снопів, соломи, полови; 4) найменування погребів; 5) назви приміщень для дров; 6) найменування колодязів та їх частин; 7) назви загорожі [Глуховцева 1992, с. 9].

В. С. Ващенко у роботі «Лінгвістична географія Наддніпрянщини» пропонує три типи поділу цих найменувань: 1) за призначенням реалій; 2) за стійкістю назв й особливостями слів у діяхронному плані; 3) за обсягом ареалу, яким окреслюється поширеність назви [36, с. 37]. У нашій роботі ми, відштовхуючись від наявних реалій, виділяємо десять мікрогруп цих найменувань (див. вище), проте у назви рубрик винесемо такі групи лексики: 1) назви будівель для зберігання й оброблення врожаю; 2) найменування приміщень для худоби; 3) назви інших господарських будівель.

Найменування місць і приміщень для зберігання й оброблення врожаю. До цієї ЛСГ належать такі номени: «місце, на якому є хата з господарськими будівлями» — *подв'і́р'я* (майже в усіх обстежених пунктах) // [подв'і́р'я / це м'і́сце / де розташо́ван'і х́ата / прим'і́щен'а дл'а худóби / сара́й //] (135); *дв'і́р* (128, 129, 135, 140, 172) // [на двор'і́ розм'і́ш':у́йуц':а госпóдарс'к'і буд'і́л'і і х́ата //] (130); [х́ата з буд'і́л'ами знахóдиц':а удвор'і́ / йакій огорóжений забóром //] (141); *хаз'а́йство* (140, 171), *уса́д'ба* (140, 185); «будівля для снопів, полови, соломи» — *клу́н'а* (у більшості обстежених пунктів) //

[у_лко́жному господа́рств'і бу́ла клу́н'а / куди́ звоз'а́т' соло́му //] (130); [сно́пі збер'іга́йуц'а у_лклу́н'і //] (139); [стро́йилис'а вели́к'і сара́йі дл'а сно́п'іу / поло́ви і соло́ми з_лвисо́ким да́хом / а назива́ли йіх клу́н'ами //] (141); [клу́н'і без_лпотолка́ / ото́ ту́ди звози́ли од дош'і:у́ сно́пі //] (170); *с'ін:і́к* (135, 168, 169) // [у_лс'ін:іку́ збер'іга́йут' с'і́но / сно́пі //] (135); [поло́ва с:ипа́йец'а у_лні́з с'ін:іка́ //] (168); *о́в'ін* (134), *гу́мно* [у_лгу́мно скла́дали сно́пі //] (185); «примі́щення для зерна» — *комора́* (майже в усіх обстежених пунктах) // [зерно́ збер'іга́йут' у_лкомо́рах //] (130); [зерно́ хрон'а́т' у_л комо́р'і //] (135); *амба́р* (132, 134, 136, 137, 139, 141, 168, 169, 181, 183) // [сара́й дл'а зерна́ назива́йут' амба́р //] (141); *стодо́ла* (130), *ток* (172); [спеціа́л'ного прим'і́щен'а не бу́ло / зерно́ с:ипа́ли на_лгори́шче //] (131); «невелика спеціалізована споруда, у якій розмелюють зерно» — *млин* (у більшості обстежених пунктів) // [зерно́ на_лму́ку розмі́л'у́йут' у_лмли́н'і //] (130); *ме́л'ни́ц'а* (128, 129, 138, 139, 169, 170, 172, 173, 177, 181, 183); *парова́* (133), *крупору́шка* (171); [зерно́ ми розмі́л'у́ємо на_лгори́шч'і / ку́хн'і //] (168); «місце, де молотять» — *т'ік* (у всіх обстежених пунктах) // [сно́пі мо́ло́т'ат' на_лтоку́ / на_лдво́р'і //] (131); [мо́ло́т'ат' на_лтоку́ / на_лву́лиц'і //] (138); [т'ік бу́у у_лприм'і́щен'і //] (139); [т'ік знахо́диц'а на_лву́лиц'і //] (140); [мо́лотили зерно́ на_лтоку́ п'ід в'ідкритим не́бом //] (141); [з_лпо́ла́ вози́ли зерно́ на_лт'і́к //] (185); *ток* (131, 172, 181, 183); [мо́лотимо на_лпо́л'і //] (168); «спеціально обладнане приміщення або яма для зберігання продуктів» — *по́гр'і́б* (у всіх обстежених пунктах) // [по́гр'і́б ста́у́л'ат' окре́мо в'ідха́ти / збер'іга́йут' у_лно́му карто́пл'у / мо́ркву / консерва́ц'і́ю //] (130); [по́гр'і́б у́же п'ідготува́ли дл'а но́вого ўрожа́йу //] (168); *по́греб* (132, 174, 179), *йа́ма* (170); *п'ідва́л* [по́гр'і́б знахо́диц'а за_лха́тойу / а п'ідва́л п'ідха́тойу //] (135, 139); *комора́* (133); «льо́х, сховище для городини і різних харчів з похилим критим спуском і сходами» — *по́гр'і́б* (131, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 168, 170, 171, 185) // [у_лпо́гр'і́б'і збер'іга́йут' городи́ну / консервува́н'а / бо́чку з_лог'і́рка́ми //] (139); [по́гр'і́б ма́́є кри́тий ші́ффером верх і сходи до_ля́ми / де хран'а́т' карто́шку / бур'а́кі / мо́ркву і консерва́ц'і́ю //] (141); [ўс'і о́воч'і де́ржим у_лпо́гр'і́б'і //] (185); *по́греб* (132), *ло́х* (130, 134) // [у_лло́с'і збер'іга́йут' бур'а́к / поса́дкову карто́пл'у / мйа́со //] (130); «похилий, із сходами, спуск до льоху, передня частина, вхід до льоху, передня частина, вхід до льоху» — *пригре́би́ц'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [у_лпригре́би́ц'і сто́йіт' мо́локо́ //] (168); *погр'і́бні́к* (128, 129, 169, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 181, 183), *погре́бні́а* [спуск у_лпо́гр'і́б

назива́ють' погребне́йу//] (141); *л'а́да* (135, 139) // [л'а́да / ўх'ід до л'о́ху //] (135); *схо́ди* [спуск до л'о́ху зве́ц':а сходами //] (130); *сх'і́дц'і* (171), *ступе́н'ки* (134), *ви́ход* (170); «невеликий отвір у стелі погребя, льоху для виходу пари і поганого повітря» — *души́ник* (у більшості обстежених пунктів) // [пар з по́греба ви́ходить' че́рез души́ник //] (135); [че́рез души́ник по́гр'і́б пров'і́тр'у́йец':а//] (140); [у_сте́л'і по́гр'і́ба йе невели́ка д'і́рочка дл'а ви́ходу пар'у́ та за́тхлого во́здуху // йі́й'і назива́ють' у_на́с души́ником //] (141); *в'і́д:у́шина* (131, 136, 137), *отду́шина* (172), *возду́шник* (133), *ві́т'ажка* (139), *л'а́да* (128, 129), *венти́л'ац'і́йний о́тв'і́р* [у_ка́ждому по́гр'і́б'і до́лжен бу́т' венти́л'ац'і́йний о́тв'і́р //] (185); «приміщення для зберігання сіна» — *с'і́н:і́к* (майже в усіх обстежених пунктах) // [с'і́но скла́дають' ў_с'і́н:і́к / йакі́й оби́вають' де́ревом / шоб дошч не_забыва́ў //] (130); [с'і́но збер'і́гають' у_с'і́н:і́ку //] (135); [у_с'і́н:і́ку с'і́но сохрaн'а́йец':а //] (140); [с'і́но ми збер'і́га́ємо у_с'і́н:і́ка́х / йак'і́ сто́ять' або на_лева́д'і / або б'і́л'а до́му //] (141); [у_с'і́н:і́ко́в'і ш':е соло́ма і с'і́но //] (168); *нав'і́с* (128, 129, 173, 174, 175, 176, 178, 181), *нав'е́с* (128, 129, 136, 137), *стодо́ла* (132, 139), *с'і́новáл* (138, 169), *с'енова́л* (172), *клу́н'а* (133), *сарáй* (131), *гор'і́шче* [с'і́но на_гор'і́шч'і збер'і́гáли //] (131); *халабу́да* (170); «окрема неопалювана кімната в хаті для зберігання їстівних припасів і різних речей» — *кладо́ўка* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ў_зі́мку харч'і́ збер'і́гають' у_кладо́ўц'і //] (130); [йі́жу шче збер'і́гають' у_кладо́ўках //] (141); [у_кладо́ўц'і сто́ять' сма́лец' / прине́сі́ його́ //] (168); [ві́неси тома́т у_кладо́ўку / а то од_жа́рі запл'і́сн'і́є //] (185); *кладо́ва* (169), *комо́ра* (132, 135, 179, 182) // [у_ме́не ў_комо́р'і сто́ять' консерва́ц'і́я //] (132); [у_комо́р'і заў́жди прохоло́дно //] (135); *с'і́ни* (139), *чула́н* (171), *клу́н'а* (134); «приміщення, куди засипають полу́, засі́к для полу́» — *кл'у́н'а* (у більшості обстежених пунктів) // кл'у́н'а / це бу́ло та́ке прим'і́щен':а / і сно́п'і туди́ кла́ли / і соло́му / і полу́ву // воно́ робі́лос' та́ке висо́ке // нима́ його́ тепе́р / та ран'і́ш бу́ли та́к'і клу́н'і //] (141); [полу́ву ми висипáли ў_клу́н'у //] (185); *за́с'і́к/зас'і́к* (майже в усіх обстежених пуктах), *отс'е́к* (172), *полоу́н'а́к* (136, 137, 138), (170), *пов'і́тка* (130, 134) // [полу́ву с:ипа́ють' до_пов'і́тки //] (130); *сарáй* (131), *гор'і́шче* [у_сара́й с:ипáли / на_гор'і́шч'і храни́ли //] (131); *за́кром* (169); *с'і́н:і́к* (168); «відгороджене місце в коморі, зерносковищі і т. ін.» — *за́крам* (майже в усіх обстежених пунктах) // [за́крам / це в'ідгоро́жен':а ў_по́греб'і дл'а карто́шок //] (168); [за́крам / в'ідгоро́жене м'і́сце ў_комо́р'і / йе дл'а му́к'і / йе дл'а зерна́ //] (170); [пшени́ц'у ми засипáли у_л'е́вий за́крам //] (185); *за́кром* (135, 139, 141, 171) [у_за́кром'і збер'і́гають'

зерно //] (135); [одгороджене м'ісце ў_комор'і називали за́кром //] (141); *за́с'ік* (130, 131, 134, 136, 137, 138) // [мукú збер'іга́йут' у_за́с'іку //] (130); *за́кром* (128, 129, 138, 169); «ворота стодоли» — *воро́та* (130, 133, 134, 135) // [стодо́лу прикрива́йут' вор'іт'мі / зробленими з_дубу //] (130); *двѣр'і* (135); «відгороджене місце в стодолі» — *за́с'ік* (130, 134), *за́с'іка* [в'ідгороджене м'ісце ў_стодо́л'і звѣц':а за́с'ікойу] (135); *в'ідс'ік* (185); *тин* (136, 137), *воро́та* (133), *л'а́да* (172); «надбудова над погребом у вигляді куреня» — *погр'і́бні́к* (майже в усіх обстежених пунктах) // [погр'і́бні́к стаўл'ат' на_по́греб'і у_ві́гл'ад'і ку́рен'а //] (130); *погр'і́бн'а́к* (128, 129, 136, 137, 171), *пригрѣ́биц'а* (131, 172), *ку́р'ін'* (135, 139) // [над_по́гребом йе ку́р'ін' / щоб не_промерза́ло //] (135); *кур'і́н'* (131), *накрит':а́* (138), *шалаш* [надбудова над_по́гр'і́бом назива́ец':а шала́ш] (141); «закривка отвору погребя» — *л'а́да* (в усіх обстежених пунктах) // [л'а́да / це закрі́ўка така́ //] (130); [закрива́ец':а по́гр'і́б л'а́дойу //] (141); *крі́шка* (134); «простір між стелею і покрівлею» — *горі́шче* (майже в усіх обстежених пунктах) // [горі́шче ў_ха́т'і / черда́к у_са́ра́йі //] (129); [ко́жна ха́та ма́йе горі́шче / у_господа́рс'ких буд'і́ўл'ах вони́ та́кож бува́йут' //] (130); [на_горі́шч'і збер'іга́ймо с'і́но / су́шку з_йа́блук та груш / а та́кож ба́нки / одѣжу / в'і́дра / та́зі //] (139); *горі́шче* (131, 133, 140, 168) // [ў_ха́т'і́ / у_с'і́нах / горі́шче / ў_са́ра́йі / ч'ерда́к //] (136); *гор'і́шча* (131), *ч'ерда́к* (у більшості обстежених пунктів) // [гор'і́шче ў_ха́т'і́ / там хран'а́т' р'і́зн'і́ рѣч'і́ / ч'ерда́к ў_са́ра́йі / с'і́но туди́ скла́да́ймо //] (133); *черда́к* [м'і́ж сте́лейу і кри́шейу знахо́диц':а черда́к // у_на́шому сел'і́ на_че́рда́ках скла́да́йут' пше́ніц'у́ / куку́ргу́зу / па́дсо́нух і стар'і́ рѣч'і́ //] (141); *ч'і́рда́к* [пол'і́з на_ч'і́рда́к доста́н' цибу́л'і́ //] (185).

Назви приміщень для худоби. До цих найменувань належать такі: «окрема будівля для худоби, загальна назва» — *са́ра́й* (в усіх обстежених пунктах) // [б'і́л'а́ ха́ти буд'у́йут' са́ра́йі дл'а́ худо́би //] (130); [скоті́ну ми де́ржимо ў_са́ра́йах //] (141); *хл'і́ў* [128, 129, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 140, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184]; «хлів для коней» — *кон'у́шн'а* (майже в усіх обстежених пунктах) [ко́ней стаўл'ат' у_кон'у́шн'і́ //] (130); [са́ра́й дл'а́ ко́ней назива́йут' кон'у́шн'а́ // але ў_на́шому сел'і́ ко́ней трима́йут' ма́ло і кон'у́шен' ма́йже нима́ //] (141); *са́ра́й* (169, 170), *ста́йн'а* (134); «хлів для свиней» — *свина́рник* (у більшості обстежених пунктів) // [свинѣ́й трима́йут' в_окре́мих буд'і́ўл'ах/ свина́рниках//] (130); [свина́рник стро́йат' дл'а́ вели́койі к'і́л'ко́с'т'і́ свинѣ́й / а саж дл'а́ одної́ чи дво́х //] (140); *са́ж* (140, 168, 170, 171) // [свина́рник / це

йєсл'і у_сарайі ти одгородіў / а йєсл'і дерев'аним до́миком од'єл'но / то саж //] (170); *сарай* (131), *хл'іў* (179), *свинарн'а* (133), *свинофэрма* [у_колго́сп'і свиней розво́д'ат' на_свинофе́рм'і / а ўдо́машн'ому хаз'айств'і їх трима́ють у_свинарн'ах //] (133); *свину́шник* (134); «хлів для корів» — *коро́ўник* (майже в усіх обстежених пунктах) // [дл'а кор'іў буду́ють коро́ўник //] (130); [кор'іў у_сел'і ба́гато / то́му коро́ўник'іў теж // їх буду́ють не дуже широ́кими / але до́ўгими / з вели́кими йа́слами //] (141); *кор'іўник* (134, 169, 179), *сарай* [131, 170]; *хл'іў* (140, 168), *коро́ўн'а* (133); «приміщення для овець» — *коша́ра* (у більшості обстежених пунктів), *в'іўча́рник* (134, 135, 141, 170, 171), *оўча́рник* (130, 172) // [ове́ц' ви́рошчу́ють в оўча́рнику //] (130); *ове́чн'а* (136, 137) *в'іўча́рн'а* (172), *оўча́рн'а* (185); «приміщення для кіз» — *сарай* (майже в усіх обстежених пунктах), *хл'іў* (128, 129, 138, 140, 168, 169), *козл'а́тник* (130, 141, 172), *коз'а́тник* (134), *коша́ра* (135); «приміщення для курей» — *кур'а́тник* (у більшості пунктів) // [дл'а ку́рей буду́ють кур'а́тник //] (130); *ку́р'а́тник* (131, 133, 136, 137, 170, 171), *ку́рник* (132, 138, 139, 140, 141, 169) // [ку́ри ц'і́лий де́нь хо́д'ат' у двору́ / а на_сн'іч с'іда́ють у_ку́рник на_сс'іда́ла //] (141); «с'ідала для курей» — *с'ідала* (в усіх обстежених пунктах) // [на_сс'ідалах ку́ри спл'ат' //] (130); [с'ідала / це пла́ночки / приби́ті у_ку́рнику / щоб на_сні́х с'іда́ли ку́ри //] (141); «спеціальна назва на позначення приміщення для свійської птиці» — *ку́р'а́тник* (131, 133, 170) // [спе́ціа́лно́ї на́зви не́ма́є / х'іба́ шчо́ дл'а ку́рей ку́р'а́тник / але мо́жуть бу́ти ў_но́му і уткі //] (131); *кур'а́тник* (128, 129), *сарай* (130, 138) // [у_сарайі де́ржат' св'і́йс'ких пти́ц //] (130); *пти́чник* (185), *птахофе́рма* (169); «приміщення для качок» — *ут'а́тник* (майже в усіх обстежених пунктах), *вут'а́тник* (141, 168, 174, 179, 180, 182, 184) // [вуто́к трима́ють у невели́чких вут'а́тниках / де дл'а_сні́х за́ўжди́ є ба́гато води́ //] (141); *кача́тник* (128, 129, 140, 170), *сарай* (130, 139, 169), *хл'іў* (133), *коша́ра* (133), *загоро́дка* (134), «приміщення для гусей» — *гус'а́тник* (майже в усіх обстежених пунктах) // [гусе́й трима́ють у_сгус'а́тнику //] (141); *сарай* (130, 131, 132, 139, 169) // [гусе́й де́ржат' у_сарайі / во́ні мо́жуть бу́ти з_кур'мі́ //] (131); *хл'іў* (133), *коша́ра* (133), *загоро́дка* (134); «спеціальне прилаштування в хліві для годівлі худоби» — *йа́сла* (в усіх обстежених пунктах) // [йа́сла дл'а_скоро́ў / ко́ней / коро́ито дл'а_ссвиней́ / а дл'а_ско́з ро́бл'ат' спе́ціа́л'ні́ дере́йя́н'і лежа́кі / дошча́не п'ідн'а́т'а / на_сйако́му во́ні спл'ат' // на_спри́стосува́н'а дл'а ко́ней шче ка́жуть сто́йло //] (129); [йа́сла ста́ўл'ат' у_кутку́ / ро́бл'ат' їх з_дере́ва //] (130); [йа́сла дл'а_скоро́ў / коро́ито дл'а_ссвиней́ //] (131); [дл'а_скоро́ў / ко́ней/

йáсла / дл'а_свинéй / корíто //] (133); [дл'а_корóви / козй́ / йáсла / свíн'ам ста́йл'ат' корíто //] (138); [накладí корóв'í у_йáсла травí //] (185); *корíто* (в усіх обстежених пунктах), *сто́йло* (128, 129); «загорода для коней» — *заг'ін* (майже в усіх обстежених пунктах) // [коліс' дл'а_ ко́ней робíли ў_по́л'і заго́ни / кудí йíх переган'áli на_пасовіс'ко //] (141); *заго́н* (133, 139, 170, 185) // [ко́н'í сто́йат' у_заго́н'і //] (185); *загоро́да* (128, 129, 131), *сто́йло* (128, 129, 172) // [на_загоро́ду дл'а ко́ней так і ка́жут' загоро́да // шче ка́жут' загоро́жа / сто́йло // сто́йлом назива́йут' і дерев'я́н'і лежакí дл'а_к'із //] (128); *загоро́жа* (128, 129), *ст'йло* (171), *коша́ра* (130), *л'ітн'йй та́бор* (140); «загорода для свиней» — *загорода/загорода* (майже в усіх обстежених пунктах), *загоро́дка/загоро́дка* (138, 140, 168, 172), *заг'ін* (136, 137, 170), *коша́ра* (130, 133), *барл'іг* (135, 139), *загоро́жа* (128, 129), *заго́н* (170), *ст'йло* (170), *обо́ра* (134), *перегоро́дка* (138), *стано́к* [за́городу дл'а свинéй назива́йут' станко́м //] (141); *огоро́жа* (169), *сажо́к* (185); «загорода для свійської птиці» — *загорода/загоро́да* (майже в усіх обстежених пунктах) // [ўл'ітку птіц'у виган'а́йут' у_загоро́ду //] (130); [загоро́ди дл'а птіц'í ро́бл'ат' р'ізн'і / це вели́к'і сара́йí з_с'ітки / про́сто с'ітчан'í огоро́ж'і або й дерев'я́н'і спорóди з_с'ітчано́у крі́шейу //] (141); *загоро́жа* (128, 129), *коша́ра* (133), *за́город'* (140), *вігу́л'ник* (139), *с'етка* (169), *вол'йér* (172); «клітка для кролів» — *кл'ітка* (в усіх обстежених пунктах) // [о́дін кро́лик ви́б'іг з_кл'ітки / лё́двє ўлови́ли //] (135); *кл'етка* (170); *кро́л'ятник* (128, 129, 172, 185) // [кро́л'і сид'а́т' у_кро́л'ятнику //] (185); *кро́л'ча́тник* [кро́л'і́у трима́йут' у_спе́ц'іа́л'них кл'ітках / кро́л'ча́тниках / йак'і ро́бл'ат' з_де́рева і зал'іза //] (141); «спеціальна яма, у якій держать кролів» — *йа́ма* (в усіх обстежених пунктах), *кро́л'ятник* (128, 129, 130, 134), *по́гр'іб* (135, 172) // [кро́л'і́у у_по́гр'іб'і де́ржут' //] (135); *земл'а́нка* [земл'а́нки дл'а кро́л'і́у робíли так / вико́пували йа́му і робíли шче зве́рху нав'ес // кро́л'і йак пона́робл'а́йут' нор / і ў_но́рах виво́д'а́т' кро́л'ча́т //] (141); «приміщення для зимівлі бджіл» — *в'іуша́ник* (132, 134, 135, 139) // [бжóли зимóйут' у_в'іуша́нику //] (132); [в'іуша́ник уко́паний ў_зе́мл'у / йак по́гр'іб //] (135); *омша́н'ік* (131, 136, 137), *оуша́н'ик* (168, 171), *омша́н'ік* (170, 185), *сара́й* (128, 129) *омша́н'ік* (172), *ол'ша́н'ік* (138), *в'іл'ша́ник* [бж'іл на_зиму са́д'ат' у_в'іл'ша́ник / шо́б не_загі́нули //] (141); *зим'і́уник* [ўзі́мку бж'іл закрива́йут' у_зим'і́уник //] (130); *полу́п'ідва́л* (133).

Назви інших господарських приміщень. До цієї групи найменувань належать такі номени: «приміщення для сільськогосподарського реманенту» — *сара́й* (майже в усіх обстежених пунктах), *хл'і́* (132,

180), *пов'ітка* (140, 141) // [p'íz'n'í znar'ád':a práц'í / йак то лопáти / сáпки / грабл'і / складáйут' у_пов'ітку //] (141); *кладбóука* (130) [реманéнт збер'іга́йут' у_кладбóуц'і //] (130); *кладбóва* [положі́ ўс'і лопáти у_кладбóву //] (185); *мас'т'ерс'кá* (138), *гарáж* (133), *сарáйчик* (172), *прихалáбок* (170), *дроўйáнік* (168); «літня піч на дворі» — *л'іт'н'а кúхн'а* (в усіх обстежених пунктах), *п'іч* (майже в усіх обстежених пунктах) // [кúхн'а / це буд'іўл'а дес' на_двор'і / а п'іч самá по_соб'і / йак правіло / з_накрит':ám і óтвором дл'а_димар'а //] (129); [на_двор'і стаўл'ат' п'іч / вона́ мóже б́ути у_вйгл'ад'і прим'ішчен':а/ це ўже л'іт'н'а кúхн'а //] (131); *п'ёчка* (172, 185), *кúхн'а* (128, 128, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184), *кабiц'а* (132, 139, 141) // [л'іт'н'а п'ічка у_двор'і називáйец':а кабiц'а // на_н'ій л'ітом вáр'ат' йісти/ а тáкож пóйло скотiн'і //] (141); *плитá* (130, 133) // [л'ітом йіжу вáр'ат' на_плит'і //] (130); *плітка* (170), *грóба* (140, 168), *горнúшка* (134); «приміщення для утримання свійських тварин або для зберігання сільськогосподарського реманенту та різного майна» — *сарáй* (майже в усіх обстежених пунктах) // [у_сарáйі пом'іш'áйец':а і худóба / і реманéнт у_р'ізних перегорóдках //] (130); *хл'іў* (132, 133, 140); «курінь для сторожа на баштані» — *кúр'ін'* (у більшості обстежених пунктів) // [на_баштáн'і ран'іше стáвили кúрен'і дл'а стóрожа //] (130); *кур'ін'* (128, 129, 140, 168, 179, 185), *кúрен'* (172), *бóдка* [сторож'і на_бахч'і сид'áт' у_бóдках //] (141); «приміщення для дров» — *сарáй* (майже в усіх обстежених пунктах) // [дрóвá збер'іга́йуц':а ў_сарáйі //] (141); *дроўнік* (131, 169, 172, 185) // [поскладáй дрóва у_дроўнік / шоб сух'і булі //] (185); *дроўйáнік* (136, 137, 168) // [у_дроўйáникú / кр'ім дрóў / збер'іга́йец':а шче і реманéнт //] (168); *дрóв'áнік* [дл'а_дрóў стаўл'ат' / йак правіло / б'іл'а дóму //] (130); *дрóв'ітн'а* (134, 135), *пов'ітка* (140), *хл'іў* (133); «теплиця» — *теплiц'а* (майже в усіх обстежених пунктах) // [рос:áду вирóшчуйут' у_теплiц'ах / вони́ буд'уйуц':а з'і_склá або з_целóфану //] (130); [у_теплiц'ах п'ід_пл'іўкойу вирóшчуйут' рáн':і ог'ірки та пом'ідóри //] (141); [парнік на_земл'і / теплiц'у напинáйут' //] (138); *парнік* (133).

Назви господарських приміщень у центральнослобожанських говірках є досить стійкими. Вони численні й різноманітні, відзначаються незначною варіантністю. Більшість із цих найменувань є загальноновживаними. Зміни в складі назв господарських приміщень тісно пов'язані зі зміною самих реалій — появою побудов нового типу і зникненням старих.

За призначенням реалій ці номени можна поділити на дві групи назв — універсальні і спеціалізовані. Універсальні найменування

вживаються для називання таких споруд, які можуть задовольняти різні господарські потреби і використовуються як для утримування худоби, так і для зберігання знарядь, різноманітних матеріалів, палива тощо. Такими у центральнослобожанських говірках є, наприклад, *сарай*, *хліў*.

Спеціалізовані ж назви вживаються для номінування таких реалій, які мають конкретне призначення, пристосовані для вузьких потреб. Такими, зокрема, у досліджуваному ареалі є *свинярник* тільки — для утримування свиней, *кон'ушн'а* — для коней та ін.

За стійкістю найменувань, за особливостями цих слів у діахронічному плані їх можна поділити на дві групи — стійкі і змінні назви. До стійких належать загальновідомі в широкому мовленні номени, які мають високу активність уживання і навіть, незважаючи на деякі видозміни самих реалій, позначуваних ними, не змінюють назв. Такими, наприклад, є *клун'а*, *погр'їбнік*.

Змінні найменування — це номени з послабленою активністю, що, як правило, мають рівноправні й нерівноправні паралелі. Такі, наприклад, *свинярник* — *саж*, *п'їч* — *кабиц'а*.

За поширеністю того або іншого номена у досліджуваних говірках найменування сільськогосподарських приміщень можна поділити на загальновідомі і маловживані. Загальновідомі назви поширені на всій території ареалу або у значній його частині. Серед них, зокрема, *тепліц'а*, *сарай*, *погр'їб*, *кур'їн'*, *кур'їн'*, *клун'а*, *комбра*, *с'їн:їк*, *свинярник* й ін.

Малопоширені номени функціонують лише в окремих говірках: *вігул'ник* (139), *корбун'а* (133), *погребн'а* (141), *ов'їн* (134) тощо.

Зауважимо, що як і в інших говірках української мови, так і в центральнослобожанських, лексико-семантична система найменувань сільськогосподарських споруд зазнала протягом існування (у зв'язку з соціально-економічними явищами, розвитком техніки, лінгвостічними контактами) певних змін. Є тут і давні найменування спільнослов'янського походження, як *оббра*, *ов'їн*, які виходять з активного ужитку, так і відносно нові для села номени — *гараж*, *п'їдвал*. У говірці села Олександрівка, наприклад, збереглася давня назва клуні — *гумно*. У більшій частині центральнослобожанських говірок спостерігається чітка семантична диференціація номенів *чердак* і *горішче*. Чердак — це простір між стелею і покрівлею в сараї, а горище — те ж, але у хаті.

Цікавим з погляду семантики є слово «кошара», яке, очевидно має спільнослов'янське походження (російське — *кошара* (обл.), білоруське — *кашара*, болгарське — *кошара*, македонське — *котар*,

сербо-хорватське — *кошара*, польське — *koszara* (*казарма*) [Пілецький 1982, с. 104]. У сучасній українській літературній мові воно вживається у значенні «хлів для овець». Проте у кінці XIX ст. у східнослобожанських говірках ця лексема (коша́ря) разом із словами «хлів» і «сарай» була репрезентантом семи «хлів, окрема будівля для худоби (загальна назва)» [Глуховцева 1997, с. 178–179]. У сучасних же східнослобожанських і центральнослобожанських говірках ця лексема втрачає значення «хлів, загальне найменування». На Харківщині переважна кількість діалектоносіїв уживає слово «кошара» на позначення сараю для овець. Проте у центральнослобожанських говірках ця лексема якоюсь мірою зберігає ознаки колишнього загального значення, оскільки може використовуватися для називання будівель, призначених для утримання різних домашніх тварин — овець, кіз, качок, гусей, загород — для коней, свиней, свійської птиці.

Досить продуктивним для творення найменувань господарських приміщень і деяких їх частин, є суфікс **-ник**: *парні́к*, *свина́рник*, *свину́шник*, *дроу́ник*, *с'ін (н)і́к*, *пти́чник*, *ві́гул'ник*, *курні́к/ку́рник*, *оу́ча́рник*, *в'і́уча́рник*, *корбу́ник*, *погр'і́бні́к*, *побло́у́ник* й ін. Проте на Харківщині наявні утворення і з іншими суфіксальними морфемами. Загальнопоширеним є дериват *кон'у́шн'а*. Зрідка зустрічаються й інші утворення з суфіксом **-н'**: *погре́бн'а*, *свина́рн'а*, *ста́йн'а*, *корбу́н'а*, *овече́н'а*, *в'і́уча́рн'а*.

Зіставлення репертуару аналізованих сем виявило лексеми, що виступають у центральнослобожанських говірках репрезентантами кількох семем.

Таблиця 2.1. Назви приміщень для худоби

Семеми Лексеми	Будівля						
	для худоби	для свійських тварин, реманенту, різного майна	для коней	для свиней	для кіз	для корів	для качок і гусей
сарай	+	+	+	+	+	+	+
хл'і́у	+	+	—	+	+	+	+
коша́ра	—	—	—	—	+	—	+

Таблиця 2.2. Найменування приміщень для зберігання врожаю, продуктів, реманенту, палива й інших речей

Семеми Лексеми	Будівля					
	для снопів, полови, соломи	для зерна	для сіна	для дров	для ре- маненту	для зберігання їстівних припасів та різних речей
сарáй	+	—	—	+	+	—
хл'іў	—	—	—	+	+	—
клўн'а	+	—	+	—	—	+
комóра	—	+	—	—	—	+
кладóўка	—	—	—	—	+	+
с'ін:ійк	+	—	+	—	—	—
пов'ітка	—	—	—	+	+	—

Таблиця 2.3. Назви загород для худоби

Семеми Лексеми	Загорода		
	для коней	для свиней	для свійської птиці
загорóда (за́города)	+	+	+
заг'ін (загóн)	+	+	—
загорóжа	+	+	+
коша́ра	+	+	+
сто́йло (ст'ійло)	+	+	—

Отже, як бачимо, найширшу семантичну структуру має лексема *сарáй*, яка у говірках Харківщини має значну кількість значень (див. таблиці 1.1. і 1.2.). Дещо меншу розгалуженість структури має слово «хлів». Лексема *коша́ра* охоплює кілька лексико-семантичних груп — назви приміщень і загород для худоби, проте її активність у централь-нослобожанському ареалі значно послаблена. Слово «клу́ня» поширене в трьох значеннях (див. таблицю 1.2.). Найчастіше на Харківщині воно вживається на позначення будівлі для зберігання полови, снопів,

соломи, зрідка ця лексема виступає репрезентантом семи «приміщення для їстівних припасів та різних речей». Слова «сінник», «кладовка», «комора», «повітка» мають у говірках Центральної Слобожанщини кілька значень, проте вони, як правило, активно функціонують в одному з них. Так, наприклад, лексема *с'ін:і́к* майже в усіх обстежених пунктах є репрезентантом семи «приміщення для сіна», але в деяких говірках це слово може використовуватися на позначення будівлі для зберігання снопів, полови, соломи. Винятком є лексема *пов'і́тка*, яка не має значного поширення на території Харківщини, і тому жодне з її значень («приміщення для дров», «будівля для реманенту») не є панівним.

Репрезентанти *загорба́да*, *за́города*, *загорба́жа* семантично пов'язані в обстежуваних говорах з ЛСГ «назви огорож». Ці лексеми маніфестують на досліджуваній території, крім зазначених, такі семи: «паркан з дощок» та «огорожа з вертикальних дощечок, розріджено прибитих до двох-трьох паралельних горизонтальних рейок». Репрезентант *стбі́ло/ст'і́йло*, крім загород для коней і свиней, використовується у центральнослобожанських говірках і на позначення спеціального пристосування, зі щільно збитих дощок, у хліві для кіз, на якому вони сплять. Розгалужену семантичну структуру має і слово «загін» (фонетичний варіант — *заго́н*) (див. таблицю 1.3.). Поза ЛСГ «найменування огорож для худоби» воно має значення «військове об'єднання», наприклад, *партиза́нс'кий заг'і́н*, або ж «чітко організована група людей»: [заг'і́н шко́л'ар'і́у вийшо́у на пропо́лку бур'ак'і́у //].

Отже, наявність розгалуженої мережі дублетних назв, неоднорідність складників денотативного плану, дериваційні зв'язки суміжних, а іноді й несуміжних, мікрогруп лексики, наявність семантичного синкретизму є основними рисами сільськогосподарської лексики центральнослобожанських говірок.

Загалом лексика традиційного господарювання Центральної Слобожанщини становить багату і складну систему. До її складу входить значна кількість лексико-семантичних груп — найменування сільськогосподарських рослин (зернових, технічних і городніх) і їх частин, назви хвороб і шкідників сільськогосподарських культур, назви сортів городніх рослин, найменування сільськогосподарських робіт і процесів, пов'язаних з обробкою землі, доглядом, збиранням і збереженням урожаю, назви виконавців аграрних робіт, найменування етапів росту, досягання і вирощування культивованих рослин, назви знарядь для обробітку землі, збирання урожаю, найменування засобів для його перевезення, назви сільськогосподарських машин, механізмів і пристроїв і їх частин, найменування господарських приміщень й ін.

Назви основних сільськогосподарських рослин є, переважно, загальновідомими і загальнозживаними. Ці найменування, як правило, мають незначну кількість варіантів, проте деякі з них характеризуються великою різноманітністю форм: *ог'іро́к, огуре́ц', огеро́к, огиро́к, гиро́к, г'іро́к, огуро́к, гу́ро́к, уг'іро́к; со́йашник, со́н'ашник, подсо́лнух, сон, со́н'ачник, подсо́нух, со́н'ах, подсо́лн'ечник, па́дсо́нух, п'ітсо́нух, пац'о́нух; сине́н'кий, баклажа́н, си́н'ій пом'ідо́р, си́н'ій баклажа́н, с'і́н'ін'кий, с'і́не́н'кий, си́н'ій, с'і́н'е́н'кий, се́не́н'кий, си́нен'кий, си́н'ін'кий*. Більшою, порівняно з назвами самих рослин, варіантністю відзначаються найменування їх частин і видів: «ві́чко картоплі, невеличке заглиблення з брунькою на картоплині» — *в'і́чко, глазо́к, о́чко, очко́, па́росток, па́г'інец', гн'ізде́чко, гн'о́здишко, кл'у́чка*; «стовбу́р редьки» — *сто́убур, сто́убури́на, сто́убури́н'а, стебло́, ц'і́ўка, стр'і́лка, сто́убі́р, сто́уб'і́р, сто́убор, бадилі́на, ботва́, ре́д'ка*; «одне стебло гарбуза з листям» — *гарбузи́н'а, огу́дина, гу́дина, баді́л'а, па́г'ін, стеблі́на, па́гон, бат'і́г, бато́г, бадилі́на, пл'і́т', огу́д*; «цибуля-сіянка (вживані як насіння невеличкі цибулини, що вирости з висіяних зерен цибулі)» — *с'і́уанка, цибу́л'а-с'і́уанка, са́жанка, ті́канка, чорну́шка, с'і́во́к, ві́с'і́ўка, са́д'інка, са́д'анка, ті́каўка*; «цибуля-сіянка (вживані як насіння невеличкі цибулини, що вирости з висіяних зерен цибулі)» — *с'і́уанка, цибу́л'а-с'і́уанка, са́жанка, ті́канка, чорну́шка, с'і́во́к, ві́с'і́ўка, са́д'інка, са́д'анка, ті́каўка*; «квасо́ля з витким стеблом (тичкова)» — *виту́ха, квасо́л'а, ві́ўшча, плиту́ча, тичко́ва, плиту́ха, плиту́шча, квасо́л'а / шо плите́ц'а, повиту́ха, ві́ўшка, ві́ўш'а, ві́ўча, ві́ўнка, витко́ва, кру́чена, ті́чна квасо́л'а, ті́чна фасо́л'а, тичі́на, фасо́л'а*; «квасо́ля з невитким стеблом» — *п'і́ша квасо́л'а, кушчо́ва квасо́л'а, неплиту́ча квасо́л'а, се́ду́ха, ку́щик, кушчо́ўка, не́ўйу́шча, са́харна, квасо́л'а, кушчо́ўка, ле́жу́ха, не́ўйу́шка, невитка́, куш'ова́, квасо́л'а без па́гон'і́ў, ле́жу́н, низе́н'ка квасо́л'а, сид'у́шка, низе́н'ка квасо́л'а*. Ядро цієї лексико-семантичної групи становлять назви успадковані з праслов'янської мови: *ръѣъ* «жито», *ръшеніса* «пшениця», *естьу* «ячмінь», *овьсъ* «овес», *proso* «просо», *кропъ* «кріп», *lukъ* «цибуля», *льнъ* «льон», *горьсїса* «гірчиця», *хренъ* «хрін» й ін., проте є й запозичення, зокрема, з тюркських мов: *кавун, гарбуз, баклажан*, із латинської — *меліса, цибуля*, з німецької — *картопля*.

Значну фонетичну і морфемну варіантність демонструють найменування сортів городніх рослин. Ці назви становлять великий інтерес для з'ясування мотивів номінації. Їх називання реалізується за різними ознаками, проте найпродуктивнішими є мотиви кольору і географічної території.

Найменування хвороб і шкідників сільськогосподарських рослин відомі не всім діалектоносіям. Окремі назви знають лише фахівці, зокрема агрономи. Наприклад, *переспороні́з*, *аскох'іто́з*, *антракно́з*, *септар'іо́з*, *бактер'іо́з*. Однак такі найменування, як *ф'ітофторо́з* (*хв'ітофторо́з*), *ф'ітофто́ра* (*хв'ітофто́ра*) відомі не тільки спеціалістам, а й звичайним діалектоносіям, проте для рядових мовців, на відміну від фахівців, які схильні вимовляти *ф'ітофторо́з*, *ф'ітофто́ра*, природнішими є форми *хв'ітофторо́з*, *хв'ітофто́ра*. Своєрідна мовленнєва диференціація, залежно від професійної приналежності мовців, спостерігається і у використуванні ними таких назв *слизистий бактер'іо́з* і *слиз*. Уживати першу з них властиво сільським спеціалістам, другу — усім іншим мовлянам. Зауважимо, що мовці не завжди чітко усвідомлюють різницю між шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур. Це нерозрізнення привело до виникнення метонімічних перенесень. Найменування хвороб сільськогосподарських рослин у говірках Харківщини представлені слабо, більш вираженими є назви шкідників, хоча знову ж таки вони відомі не всім носіям тієї або іншої центральнослобожанської говірки.

Номінація етапів росту й досягання сільськогосподарських рослин засвідчує наявність різної кількості елементів і характеризується неоднаковою деталізацією спільного для ряду денотатів семантичного простору. Навіть сегментація зовсім вузького фрагмента цього семантичного простору має відмінності відповідно до різних рослин.

Узагалі ж найменування основних етапів росту і дозрівання сільськогосподарських культур не виявляють тенденцій до зникання, хоч і дуже давні. Проте останнього часу спостерігаємо певну уніфікацію назв у складі цієї ЛСГ, що пов'язано з проникненням до говіркового мовлення ряду термінізованих слів і словосполучень або ж терміно-подібних утворень: *форм'у́йец':а пл'ід*, *йде ў́рост стебл́о*, *форм'у́йец':а куши́ч*, *росте́ корневи́щче*, *росте́ корнепл́од* й ін. Такі найменування є універсальними, оскільки використовуються для називання стадій росту різних сільськогосподарських рослин. Так, наприклад, утворення *форм'у́йец':а пл'ід* може означати період розвитку плодів пшениці, проса, вівса, картоплі, буряків, огірків і гарбузів. Ці форми свідчать і про те, що зазначена лексико-семантична група, внаслідок впливу літературної мови, зазнає певної уніфікації. Однак, поряд зі згадуваними вище найменуваннями, функціонують і спеціальні утворення, які називають стадію росту тільки однієї конкретної сільськогосподарської культури або ж період, спільний для рослин лише однієї

ботанічної групи. Наприклад, етап формування плодів злакових рослин передається такими спеціальними назвами — *набира́йє зерно́, полов'ї́є*; капусти — *зб'ї́л'шуйе́ц':а кача́н*; картоплі — *виле́жуйе́ц':а*. Зрозуміло, що специфічність таких найменувань залежить від особливостей розвитку тих або інших культур.

ЛСГ «найменування етапів росту і досягання сільськогосподарських рослин» загалом має такі елементи: 1) загальноновживані слова й словосполучення — *схо́де, пророста́ (їє), дозр'іва́ (їє), достига́ (їє), колосі́ц':а, їде ў стеблѡ, сн'ї́є* та ін.; 2) прототерміни або ж термінізовані чи терміноподібні елементи: *молѡчна, молѡчно-во́скова/воско́ва зр'ї́л'іс'т', молѡчна і поўна сн'ї́л'іс'т'/сн'є́лос'т', поўне формувáн':а голоўки, їде ў рост стеблѡ, формуйе́ц':а корневи́ще, формуйе́ц':а пл'ід, росте́ корнеплѡд; молочко́, молѡчний воск, затверд'ї́н':а* (кінцеві стадії досягання огірків); 3) говіркові утворення — *кабачкі́ посп'ї́ва́йут'* (насіння соняшника), *росте́ гич, па́дсо́нх досп'ї́ва́йє, викида́йє гр'áнку, заўї́а́зуйе́ц':а гр'ї́нка/гр'áнка, зїаў'áйе́ц':а сон, росте́ свекла́/све́кла* (листя буряків), *ви́бра́суйє м'ї́тлі́чку, ви́бра́суйє поча́тки*.

Помітну групу у складі лексики традиційного господарювання становлять найменування трудових процесів і дій, пов'язаних із вирощуванням сільськогосподарських культур. Ці номени, порівняно з численними іменами, що належать до макрополя конкретності (назви істот, предметів) меншою мірою семантично диференційовані.

Лексика на позначення дій, пов'язаних з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур, збиранням і збереженням урожаю, має досить складну структуру й об'єднує декілька лексико-семантичних мікрогруп із різномірною структурною організацією — «оранка», «посівні роботи», «жнива», «заготівля сіна», «перевезення снопів, сіна з поля», «молотіння», «городництво».

Найменування сільськогосподарських робіт передаються, як правило, дієсловами або ж іменниками віддієслівного походження, семантика яких має переважно безпосередній зв'язок із рільництвом і супровідними процесами.

Великий інтерес для розгляду у сфері найменувань сільськогосподарських робіт становлять також іменники, що творяться від дієслів за допомогою різних словотвірних засобів (суфіксів — *поли́ўка, полива́н':а; по́лка, пол'ї́н':а, ко́пка, копа́н':а*; нульового афікса — *обмолѡ́т, поли́ў*, основоскладання — *с'ї́нокѡс*). Як бачимо, назви аграрних трудових процесів і дій, пов'язаних із ними, утворюються переважно за допомогою суфіксального і безафіксного способів словотвору. Найпродуктивнішим для цих найменувань і взага-

лі є суфіксальний спосіб. Зауважимо, що ця група лексем — назви сільськогосподарських робіт — має у складі багато похідних слів, до складу яких уходять суфікси і префікси: *ско́пуван'а*, *ўско́пуван'а*, *обгортáн'а*, *п'ідгортáн'а*, *засипáн'а* й ін., проте ці найменування не є утвореннями суфіксально-префіксального способу.

У складі ЛСГ «агентивів» функціонують як традиційні елементи (*орáч*, *с'їйáч*, *молотáр'*), так і новіші назви (*тракторі́ст*, *машин'іст*, *комбайне́р*), поява яких зумовлена змінами, що відбулися у системі сільського господарства у зв'язку з його механізацією. У роботі ми звертаємо увагу переважно на ті, явища, які еволюціонували протягом тривалого часу. У сучасному українському мовознавстві найменування виконавців дії характеризуються в першу чергу з огляду на словотвірний формант. Ми, йдучи за цією лінгвістичною традицією, також розглядаємо назви агентивів у словотвірному ракурсі.

Структуру ЛСГ «назви сільськогосподарських знарядь» складає набір багатьох лексико-семантичних мікрогруп (примітивні землеробські знаряддя для оранки, плуг та його частини, ручні знаряддя обробітку ґрунту, знаряддя для збирання врожаю, засоби транспортування, знаряддя обмолоту, сільськогосподарські машини, пристрої і механізми), для яких є спільною єдність ідеографічної сфери. Відзначимо, що кількість найменувань знарядь праці у досліджуваних говорах більша від кількості самих реалій. Така невідповідність породжена тривалим збереженням у мовленнєвій практиці номенів зниклих реалій, які належали цьому ж колу речей. Тому до опозиції лексем на позначення синхронно співвідносних реалій додається опозиція часово маркованих елементів. У говірках Харківщини лексично виражена детальна сегментація переважної більшості знарядь праці, зокрема частин плуга, коси; на семантичній структурі багатьох назв деталей сільськогосподарських знарядь відбулися динаміка реалій, зміна зв'язків між ними.

Розгалуженою семантичною структурою відзначаються лексеми «ручка» і «держак», яким не властива однозначна закріпленість номена за денотатом. Реалізація цієї моделі у центральнослобожанських говірках дає підстави вбачати причину відмінного розподілу між різними лексемами у дії двох конкуретних тенденцій: генералізації і диференціації, кожна з яких має свої межі прояву. Якщо при диференціації виявляється однозначна закріпленість лексеми за реалією (причому мотивуючою основою є назва самого знаряддя — *ц'іпíлно*, *ципíлно*; *к'іс'а́*, *к'ісцé*, *кос'йó*), то за генералізації відзначається конкуренція опорних лексем. Генералізація може стримуватися наявністю

опорної конкурентної лексеми як репрезентанта іншого складника цієї ж реалії. Наприклад, серед назв деталей коси відзначено лексему «ручка», що виключає можливість використання цього слова у номінації держака коси.

Виразно представлені й активно функціонують на всій обстеженій території Харківщини традиційні найменування сільськогосподарських знарядь: *плуг, борона, коса, серп, віла, лопата, ц'ін, грабл'і/грабл'і* та ін. Вони залишаються загальновідомими, хоч сфера їх ужитку і дещо звужена, оскільки ця лексика широко репрезентована переважно в мовленні тих людей, які мають безпосередній стосунок до сільськогосподарських трудових процесів і пов'язаних із ними дій, відповідно, й до знарядь праці, якими вони виконуються.

Поряд із традиційними назвами сільськогосподарського реманенту функціонують і сучасні найменування, які увійшли в побут мовців відносно недавно, у зв'язку з розвитком аграрного виробництва й появою нової, досконалішої техніки: *трактор, комбайн, культиватор, кул'тиватор, молотарка, в'їялка, жниварка, жатка, косарка, лобогр'їяка, лобогр'їйка, сноповідзка, с'їялка, с'ївалка, с'ївалка* й ін. Більша частина цих назв збігається з літературно-нормативною системою, проте є й певні відмінності, в основному на фонетичному рівні, що, нашу думку, значною мірою зумовлені впливом на центральнослов'янські говірки сусідніх російських говорів: *кул'т'іватор, лобогр'їйка*. Однак слід зауважити, що поряд із російськомовними варіантами слів функціонують й українські лексеми, які, як правило, представлені ширше, ніж аналогічні російськомовні утворення.

Деякі з реалій, зокрема вила, віз, рало, мають значну кількість різновидів, а відповідно й назв на їх позначення. Відзначимо, що номени «вила», «віз» (воз) глибоко увійшли в живе мовлення як загальноприйняті, загальноновживані, проте слово «рало», як, до речі, й «соха», сприймається як архаїзм і вживається дуже рідко поодинокими мовцями з характерною примовкою *коліс'* було чи була (про соху). Це пояснюється тим, що згадані реалії давно вийшли з активного господарського ужитку й уже не застосовуються селянами через появу досконалішого знаряддя, зокрема плуга тощо. Що ж до воза, то його фактично також замінили сучасніші засоби транспортування, проте ця назва активно функціонує в мовленні мешканців села, оскільки реалія не зникла, як рало і соха, а й досі використовується в господарстві. Мабуть, через це й збереглися найменування його численних різновидів.

Досить стійкими у центральнособожанських говірках є назви господарських приміщень. Значна їх кількість є загальноновживаною. Ці найменування численні й різноманітні, відзначаються незначною варіантністю. Зміни в складі назв господарських приміщень тісно пов'язані зі зміною самих реалій — появою побудов нового типу і зникненням старих.

Зауважимо, що як і в інших говірках української мови, так і в центральнособожанських, лексико-семантична система, найменувань сільськогосподарських споруд зазнала протягом існування (у зв'язку з соціально-економічними явищами, розвитком техніки, лінгвоетнічними контактами) певних змін. Є тут і давні найменування спільнослов'янського походження, як *обора*, *ов'ін*, які виходять з активного ужитку, так і відносно нові для села номени — *гараж*, *п'ідвал*.

Найпродуктивнішим для творення найменувань господарських приміщень і деяких їх частин, є суфікс **-(н)ик**: *парнік*, *свинярник*, *свинушник*, *дроўник*, *с'ін (н)ік*, *птичник*, *вігул'ник*, *курнік/кўрник*, *оўчарник*, *в'ічарник*, *корбўник*, *погр'ібнік*, *полбўник*, *свинушник* й ін. Проте на Харківщині наявні утворення і з іншими суфіксальними морфемами. Загальнопоширеним є дериват *кон'ўш'а*. Зрідка зустрічаються й інші утворення з суфіксом **-н'**: *погребн'а*, *свинярн'а*, *стаїн'а*, *корбўн'а*, *овечн'а*, *в'ічарн'а*.

Збираючи матеріал, ми опитували інформаторів різних вікових груп, оскільки, на нашу думку, дослідження говорів із урахуванням різноманітної здиференційованості діалектоносіїв (залежно від віку, освіченості, професії, соціальної і мовленнєвої активності тощо) об'єктивне і перспективне, бо дає можливість простежити динаміку змін лексико-семантичних систем на сучасному етапі розвитку говорів. Отже, зауважимо, що мовляни до 25 років частіше використовують для називання основних етапів росту й дозрівання культивованих рослин загальноновживані номени, рідше — «термінізовані слова і словосполучення» і майже зовсім не користуються діалектизмами. Сільчани середнього віку вживають значну кількість терміноподібних форм і частіше, ніж молоді, використовують у мовленні говіркові утворення. Звичайно, уживають вони й загальновідому лексику на позначення різних періодів росту й досягання сільськогосподарських культур. Мовці старші за 60 років значною мірою послуговуються загальновідомими і говірковими назвами і дуже рідко використовують терміноподібні слова і словосполучення. Найбільшу кількість прототермінів спостерігаємо, природно, у мовленні сільських фахівців — агрономів, механізаторів, будівельників й ін.